

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

ЗІНЬКЕВИЧ ЮЛІЯ ЄВГЕНІВНА

Прим. № _____

УДК 347.65/68-048.72:347.440(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
ДОГОВОРИ МІЖ СПАДКОЄМЦЯМИ ЩОДО РОЗПОДІЛУ СПАДЩИНИ
081 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____

Ю.Є. Зінькевич

Науковий керівник:

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2022

АНОТАЦІЯ

Зінкевич Ю.Є. Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем, що виникають при договірному розподілі спадщини.

У межах роботи здійснено комплексний аналіз наукової літератури, законодавства, судової та нотаріальної практики з тематики дослідження, сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України, що стосуються договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини.

Правове регулювання договірних відносин щодо розподілу спадщини має фрагментарний характер, що дозволяє лише сформулювати загальне уявлення про певні види договорів, одночасно створюючи значні труднощі при застосуванні відповідних норм права на практиці через відсутність чіткого розуміння правової природи, суб'єктного складу, часових меж укладення договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, особливостей їх нотаріального оформлення тощо. Незадовільне законодавче регулювання таких договорів та практична відсутність нотаріальної і судової практики зумовили актуальність цього дисертаційного дослідження в контексті наукового забезпечення цивільної реформи України.

Визначено, що до договорів у сфері спадкування належать: Договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України); Договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України); Договір про поділ спадкового майна (ст. 1278 ЦК України); Договір про задоволення спадкоємцями вимог кредитора спадкодавця (ч. 2 ст. 1282 ЦК України); Договір про тлумачення заповіту (ч. 1 ст. 213 ЦК України); Договір між спадкоємцями та виконавцем заповіту про призначення останнього (ч. 2 ст. 1287 ЦК України); Договір на управління спадщиною (ст. 1285 ЦК України); Договір охорони спадкового майна (ст. 1283 ЦК України). Важливе місце серед договорів спадкування займають договори щодо

розподілу спадщини, а саме: Договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України); Договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України); Договір про поділ спадщини спадкоємцями (ст. 1278 ЦК України). У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження поняття, ознак договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, їх місця в системі цивільно-правових договорів, змісту та форми договорів щодо розподілу спадщини.

Визначено поняття договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини: це домовленість спадкоємців, які прийняли спадщину, спрямована на забезпечення справедливого розподілу ними спадщини, її частки або права на спадщину, оформлення якої здійснюється після спливу строку для прийняття спадщини та до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину.

Характерними ознаками договорів щодо розподілу спадщини є: вони вчиняються у зв'язку з відкриттям спадщини; мають локальний характер; є строковими; правовою метою є встановлення спадкоємцями власних умов спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна, замість тих, які встановлені заповітом або законом; договори щодо розподілу спадщини не можуть бути достатньою правовою підставою виникнення, зміни та припинення спадкових правовідносин; всі сторони таких договорів є спадкоємцями; договори щодо розподілу спадщини мають особисто-довірчий характер; свобода вибору контрагента за договорами щодо розподілу спадщини обмежена; договори щодо розподілу спадщини безпосередньо впливають на відносини власності; досліджувані договори є правовою підставою виникнення відповідного договірного зобов'язання.

Зроблено висновок, що договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини можуть бути укладені, по-перше, виключно після відкриття спадщини, оскільки лише з цього часу виникають спадкові відносини, а, по-друге, до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки з моменту вчинення даної нотаріальної дії спадкові відносини трансформуються у відносини власності і укладення даних договорів не вбачається можливим.

Запропоновано укласти договори щодо розподілу спадщини після спливу строку для прийняття спадщини, тобто після остаточного визначення кола спадкоємців, що закликаються до спадкування та складу спадщини, що є об'єктом цих договорів, та до видачі свідоцтв про право на спадщину.

Обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення часових меж укладення договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини.

Встановлено, що договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є основними, вільними (волютарними), договорами особливого роду, взаємними (синалагматичними), консенсуальними, переважно безоплатними договорами (але можуть бути і оплатними), укладаються на користь його сторін, а також є непоіменованими та нетиповими договорами.

Зазначено, що договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини не охоплюються існуючим поділом цивільних договорів за критерієм правової мети. Це означає, що договори щодо розподілу спадщини є нетиповими, тобто знаходяться за межами існуючих договірних типів.

Зроблено висновок, що договори у сфері спадкування складають «тип», який об'єднує однорідну групу цивільно-правових договорів, особливе місце у якій посідають договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини. Маючи всі загальні риси, характерні для договорів спадкування в цілому, досліджувані договори відрізняються від інших договорів даного типу суттєвими відмінностями (правова мета, спільний предмет тощо), що дозволяє говорити про їх видову самостійність.

Запропоновано доповнити існуючі класифікації цивільно-правових договорів шляхом виділення нового типу цивільно-правових договорів – договорів у спадковому праві, на рівні з виділенням нового виду договорів спадкування – договорів щодо розподілу спадщини (договір про зміну черговості одержання права на спадкування, договір про зміну розміру частки у спадщині, договір про поділ спадкового майна).

Визначено, що єдиною необхідною і достатньою умовою для укладення договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є умова про предмет. Однак, будь-яка із сторін може визнати недостатньою умову про предмет і запропонувати

включити у договір випадкові умови. У такому разі ці умови набувають значення істотних. Зроблено висновок, що включення у договір звичайних умов через нормативну неврегульованість питання змісту договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, наразі неможливо.

Визначено, що договір про зміну черговості одержання права на спадкування має посвідчуватись нотаріально, що прямо передбачено ст. 1259 ЦК України.

Форма договору про зміну розміру частки у спадщині залежить від виду майна, право на яке входить до складу спадщини. Якщо до складу спадщини входять рухомі речі і зміна розміру часток у спадщині стосується їх, то домовленість може бути усною. Якщо ж це стосується нерухомих речей або транспортних засобів чи речей, відчуження яких відповідно до чинного законодавства вимагає нотаріальної форми, то договір між спадкоємцями має посвідчуватись нотаріально (ст. 1267 ЦК України).

Вимоги до форми договору про поділ спадкового майна встановлюються у ст. 367 ЦК України: якщо йдеться про поділ нерухомого майна, а також майна, що потребує державної реєстрації (транспортні засоби, цінні папери, частки у статутних капіталах господарських товариств тощо), які є у спільній власності спадкоємців, договір підлягає нотаріальному посвідченню, якщо поділ іншого майна – договір укладається в простій письмовій формі (ст. 207 ЦК України). Для договорів з нерухомістю щодо набуття прав на неї внаслідок поділу поширюється також вимога про державну реєстрацію прав (ст. 182 ЦК України).

Зроблено висновок, що динаміка договірного зобов'язання щодо розподілу спадщини може мати як позитивний, так і аномальний характер.

Запропоновано виділити стадії договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини залежно від характеру його розвитку. Динаміка договору щодо розподілу спадщини при позитивному розвитку виглядає так: стадія укладення договору; стадія припинення договору внаслідок його виконання. При аномальному розвитку досліджуваний договір може мати такі стадії як: стадія укладення договору; стадія зміни договору (змісту чи (та) суб'єктного складу); стадія припинення договору, в тому числі внаслідок його розірвання.

Зазначено, що договір щодо розподілу спадщини набирає чинності й стає обов'язковим для сторін із моменту його укладення у належній формі. Так, договір про зміну черговості одержання права на спадкування вважається укладеним з моменту його нотаріального посвідчення, оскільки для такого договору встановлено обов'язкову нотаріальну форму. Натомість для договору про зміну розміру частки у спадщині та договору про поділ спадкового майна нотаріальна форма не є обов'язковою. Це означає, що момент укладення зазначених договорів залежить від їх форми. Тобто якщо договір укладено в усній формі, то він вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір (оферту), відповіді другої сторони про прийняття цієї пропозиції (акцепту). Якщо договір укладено в простій письмовій формі, він вважається укладеним з моменту його підписання сторонами. Якщо ж договір є нотаріально посвідченим, то він вважається укладеним з дня такого посвідчення (ст.ст. 638, 639 ЦК України).

Доведено, що договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини мають посвідчуватися із додержанням правил оформлення спадщини. Саме нотаріус, у провадженні якого знаходиться спадкова справа, повинен нотаріально посвідчувати такий договір, оскільки лише цей нотаріус, маючи у своєму архіві заведену спадкову справу, знає всі її особливості та може вдало здійснити розподіл спадщини.

Визначено загальновизнані засоби для надання нотаріальному договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини юридичної достовірності: викладення договорів на спеціальних бланках нотаріальних документів, проставлення підпису сторонами договору та власноручного підпису і печатки нотаріуса; вчинення нотаріусом посвідчувального напису; реєстрація договору щодо розподілу спадщини у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій; внесення відомостей про витрачання бланків до Єдиного реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів.

Зазначено, що спадкові права сторін договору щодо розподілу спадщини реалізуються у кінцевому документі – свідоцтві про право на спадщину.

Зроблено висновок, що момент виконання зобов'язання щодо розподілу спадщини слід пов'язувати лише з видачею свідоцтва про право на спадщину та його державною реєстрацією у Спадковому реєстрі. Саме в момент державної реєстрації

свідоцтва про право на спадщину досягається юридична мета договору щодо розподілу спадщини.

Встановлено, що виконання договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини відбувається поетапно шляхом оформлення спадкоємцями своїх прав. Такими етапами є: 1) подання спадкоємцями заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину; 2) перевірка нотаріусом справжності юридичних фактів, які є підставою спадкування у осіб, що подали заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину та перевірка наявності всіх необхідних для цього документів; 3) здійснення нотаріусом обов'язкових та факультативних перевірок; 4) видача свідоцтва про право на спадщину; 5) державна реєстрація свідоцтва про право на спадщину у Спадковому реєстрі; 6) державна реєстрація права власності спадкоємців на нерухоме майно у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

Виконання договору щодо розподілу спадщини передбачає здійснення його сторонами дій, які спрямовані на отримання свідоцтва про право на спадщину. Наприклад, такими діями є подання спадкоємцями заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину, надання нотаріусу всіх необхідних для видачі свідоцтва про право на спадщину документів, зокрема, документів, що посвідчують право власності на майно спадкодавця тощо.

Поняття «оформлення прав спадкоємців» крім здійснення певних дій сторонами договору щодо розподілу спадщини, передбачає ще й активну участь нотаріуса, адже без нього видача свідоцтва про право на спадщину неможлива.

Узагальнено перелік обов'язкових та факультативних перевірок, які здійснює нотаріус при видачі свідоцтва про право на спадщину.

Ключові слова: спадкування, спадщина, розподіл спадщини, договори у сфері спадкового права, договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, оформлення спадкових прав, свідоцтво про право на спадщину.

SUMMARY

Zinkevych Y. Agreements between heirs on the distribution of the inheritance. – Qualifying scientific paper as manuscript. Dissertation for the degree of Doctor of

Philosophy majoring in specialty 08 «The Law». – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2021.

The Dissertation is the first in the domestic science of civil law special comprehensive research of the theoretical and practical problems that arise in the contractual distribution of inheritance.

As part of the paper, the comprehensive analysis of scientific literature, legislation, judicial and notarial practice on the area of research is carried out, the proposals are made to improve the current legislation of Ukraine concerning agreements between heirs on the distribution of the inheritance.

The legal regulation of the contractual relations on the distribution of the inheritance is fragmentary, which makes it possible only to form a general idea of certain types of agreements, simultaneously creating significant difficulties in applying the relevant rules of law in practice due to lack of clear understanding of the legal nature, subject composition, time limits of conclusion of the agreements between the heirs regarding the distribution of the inheritance, features of their notarization, etc. Unsatisfactory legislative regulation of such agreements and the practical absence of notarial and judicial practice stipulated the relevance of this thesis research in the context of scientific support of the civil reform in Ukraine.

It is determined that the agreements in the field of inheritance include: Agreement on changing the order of receipt of the right to inheritance (Article 1259 of the Civil Code of Ukraine); Agreement on changing the size of the share in the inheritance (parts 2, 3 of Article 1267 of the Civil Code of Ukraine); Agreement on division of the estate (Article 1278 of the Civil Code of Ukraine); Agreement on satisfaction of the testator's creditor's claims by the heirs (Part 2 of Article 1282 of the Civil Code of Ukraine); Agreement on the interpretation of the will (Part 1 of Article 213 of the Civil Code of Ukraine); Agreement between the heirs and the executor of the will on the appointment of the latter (Part 2 of Article 1287 of the Civil Code of Ukraine); Heritage management agreement (Article 1285 of the Civil Code of Ukraine); Agreement on the protection of heritage (Article 1283 of the Civil Code of Ukraine). An important place among the inheritance agreements is occupied by agreements on the distribution of inheritance, namely: Agreement on changing the order

of receipt of the right to inheritance (Article 1259 of the Civil Code of Ukraine); Agreement on changing the size of the share in the inheritance (parts 2, 3 of Article 1267 of the Civil Code of Ukraine); Agreement on distribution of inheritance by the heirs (Article 1278 of the Civil Code of Ukraine). In this regard, the research of the concept, features of agreements between heirs on the distribution of inheritance, their place in the system of civil law agreements, the content and form of agreements on the distribution of inheritance becomes especially relevant.

The concept of agreements between heirs on the distribution of inheritance is defined: it is an agreement of heirs who accepted the inheritance, aimed at ensuring fair distribution of inheritance, its share or right to inheritance, which is executed after the deadline for acceptance of inheritance and until the issuance of the certificate of the right to an inheritance.

The typical features of agreements on distribution of inheritance are: they are executed in connection with the discovery of the inheritance; have a local nature; are fixed-term; the legal purpose is to establish the heirs' own conditions of inheritance, namely: the circle of heirs who are called to inherit, the size of the ideal shares in the inheritance, the legal regime of inherited property, instead of those established by will or law; the agreements on distribution of inheritance cannot be a sufficient legal basis for the emergence, change and termination of inheritance relations; all parties to such agreements are heirs; the agreements on distribution of inheritance are of a personal and confidential nature; the freedom to choose a counterparty under agreements on distribution of inheritance is limited; agreements on distribution of inheritance directly affect the property relations; the studied agreements are the legal basis for the emergence of the relevant contractual obligation.

It is concluded that agreements between heirs on the distribution of inheritance can be concluded, firstly, only after the discovery of the inheritance, because only from this time the inheritance relations arise, and secondly, until the issuance of a certificate of the right to an inheritance, because from the moment of commission of such notarial act the inheritance relations are transformed into property relations, and the conclusion of these agreements is not considered possible.

It is proposed to conclude agreements on distribution of the inheritance after the expiration of the term for acceptance of inheritance, i.e. after the final determination of the circle of heirs called to inherit and the composition of the inheritance that is the subject of these agreements, and the issuance of certificate of the right to an inheritance.

The necessity of legislative consolidation of time limits of concluding agreements between heirs on distribution of the inheritance is substantiated.

It is established that agreements between heirs on the distribution of the inheritance are main, free (voluntary), agreements of a special kind, mutual (synallagmatic), consensual, mostly gratuitous agreements (but may be fee-based), concluded in favor of its parties, and are unnamed and atypical contracts.

It is noted that the agreements between the heirs on the distribution of the inheritance are not covered by the existing division of civil contracts by the legal purpose criterion. This means that agreements on the distribution of the inheritance are atypical, i.e. they are outside the existing contract types.

It is concluded that the inheritance agreements form a «type» that unites a homogeneous group of civil law agreements, a special place in which are occupied by agreements between heirs on the distribution of the inheritance. Having all the common features typical for inheritance agreements in general, the studied agreements differ from other agreements of this type by significant differences (legal purpose, common subject, etc.), which makes it possible to talk about their type independence.

It is proposed to supplement the existing classifications of civil law agreements by allocating a new type of civil law agreements – agreements in the inheritance law, at the level of allocating a new type of inheritance agreements – agreements on distribution of the inheritance (agreement on changing the order of receipt of the right to inheritance, agreement on changing the size of the share in the inheritance, agreement on division of the estate).

It is determined that the only necessary and sufficient condition for concluding an agreement between the heirs on the distribution of the inheritance is the condition of the subject. However, either party may find the condition of the subject insufficient and propose to include random conditions in the agreement. In this case, these conditions become

essential. It is concluded that the inclusion in the agreement of the usual conditions due to the statutory misregulating of the issue of the content of agreements between the heirs on the distribution of inheritance, is currently impossible.

It is determined that the agreement changing the order of receipt of the right to inheritance shall be notarized, which is expressly provided for in Article 1259 of the Civil Code of Ukraine.

The form of the agreement on changing the size of the share in the inheritance depends on a kind of property to which the right is a part of inheritance. If the inheritance includes movables and the change in the size of the shares in the inheritance affects them, the agreement may be verbal. If it concerns real estate or vehicles or things, the alienation of which in accordance with current legislation requires a notarized form, the agreement between the heirs shall be notarized (Article 1267 of the Civil Code of Ukraine).

Requirements to the form of the agreement on division of the estate are established in Article 367 of the Civil Code of Ukraine: in case of division of real estate, as well as property that requires state registration (vehicles, securities, shares in the authorized capital of companies, etc.), which are jointly owned by the heirs, the agreement is subject to notarization, if the division of another property, then the agreement shall be concluded in a simple written form (Article 207 of the Civil Code of Ukraine). For agreements with real estate as the acquisition of rights to it as a result of division, the requirement of state registration of rights also applies (Article 182 of the Civil Code of Ukraine).

It is concluded that the dynamics of the contractual obligation for the distribution of the inheritance can be both positive and anomalous.

It is proposed to distinguish the stages of the agreement between the heirs on the distribution of the inheritance depending on the nature of its development. The dynamics of the agreement on distribution of the inheritance with positive development is as follows: the stage of concluding the agreement; stage of termination of the agreement due to its fulfillment. In case of anomalous development, the studied agreement may have stages such as: the stage of conclusion of the agreement; stage of change of the agreement (content or (and) subject composition); stage of termination of the agreement, including due to its cancellation.

It is noted that the agreement on the distribution of the inheritance shall enter into force and become binding on the parties from the moment of its conclusion in due form. Thus, the agreement on changing the order of receipt of the right to inheritance is considered concluded from the moment of its notarization, because a mandatory notarial form is prescribed for such an agreement. Instead, a notarial form is not obligatory for the agreement on changing the size of the share in the inheritance and the agreement on the division of the estate. This means that the time of conclusion of these agreements depends on their form. That is, if the agreement is concluded orally, it shall be considered concluded from the moment of receipt by the person who sent the proposal to conclude the agreement (offer), the response from the other party to accept this proposal (acceptance). If the agreement is concluded in a simple written form, it is considered concluded from the moment of its signing by the parties. If the contract is notarized, it shall be considered concluded from the date of such notarization (Articles 638, 639 of the Civil Code of Ukraine).

It is proved that the agreements between the heirs on the distribution of the inheritance shall be certified in compliance with the rules of registration of inheritance. It is the notary in charge of the inheritance files who must notarize such an agreement, because only this notary, having an inheritance files in his archive, knows all its features and can successfully distribute the inheritance.

The generally accepted means for providing a notarial agreement between the heirs on the distribution of the inheritance with legal effect are determined: drawing up agreement on special forms of notarial documents, putting the signature by the parties to the agreement and handwritten signature and seal of the notary; notary certification statement; registration of the agreement on the distribution of the inheritance in the register for registration of notarial acts; inclusion of the information on the use of special blanks of notarial documents in the Unified Register of special blanks of notarial documents.

It is noted that the inheritance rights of the parties to the agreement on the distribution of the inheritance are exercised in the final document, the certificate of the right to an inheritance.

It is concluded that the moment of fulfillment of the obligation on distribution of the inheritance should be associated only with the issuance of a certificate of the right to an

inheritance and its state registration in the Register of Deceased Estates. It is the moment of state registration of the certificate of the right to an inheritance when the legal purpose of the agreement on the distribution of the inheritance is achieved.

It is established that the fulfillment of the agreement on the distribution of inheritance between the heirs takes place in stages by the registration of rights by the heirs. Such stages are: 1) submission by the heirs of an application for the issuance of a certificate of the right to an inheritance; 2) verification by a notary of the authenticity of legal facts that are the basis for inheritance from persons who have submitted an application for the issuance of a certificate of the right to an inheritance, and verification of the availability of all necessary documents; 3) obligatory and optional checks by the notary; 4) issuance of a certificate of the right to an inheritance; 5) state registration of the certificate of the right to an inheritance in the Register of Deceased Estates; 6) state registration of the title of heirs to immovable property in the State Register of Proprietary Rights to Immovable Property.

Fulfillment of the agreement on the distribution of the inheritance involves the implementation of actions by its parties which are aimed at obtaining a certificate of the right to an inheritance. For example, such actions are the submission by the heirs of an application for issuance of a certificate of the right to an inheritance, providing the notary with all necessary documents for the issuance of a certificate of the right to an inheritance, in particular, documents proving title to the testator's estate, and so on.

The concept of «registration of the rights of heirs», in addition to certain actions by the parties to the agreement on distribution of inheritance, also involves the active participation of the notary, because without notary the issuance of a certificate of the right to an inheritance is impossible.

The list of obligatory and optional checks to be carried out by a notary when issuing a certificate of the right to an inheritance is generalized.

Key words: inheritance, estate, distribution of inheritance, agreements in the area of inheritance law, agreements on distribution of the inheritance between heirs, registration of rights to an inheritance, certificate of the right to an inheritance.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Зінкевич Ю.Є. Особливості нотаріального договору про зміну черговості одержання права на спадкування. *Часопис цивілістики*. 2021. Вип. 40. С. 35–39.

2. Зінкевич Ю.Є. Договори про розподіл спадщини: поняття та характерні ознаки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2021. Вип. № 49. С. 102–105.

3. Zinkevych Y. The content of agreements on section of inheritance in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 1. С. 316–320.

4. Зінкевич Ю.Є. Особливості нотаріального оформлення прав спадкоємців при розподілі спадщини. *«Держава та регіони. Серія: Право»*. 2021. Вип. 1/2021. С. 60–66.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Зінкевич Ю.Є. Зміна черговості одержання права на спадкування: нотаріальний порядок. *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні: матер. Міжн. колоков. (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.)*. Одеса: Фенікс, 2018. С. 107–112.

6. Зінкевич Ю.Є. Зміна розміру часток у спадщині: проблеми нотаріальної практики XIV. *Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна цивілістика в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 11-12 квітня 2019 року)*. Одеса, 2019. С. 50–53.

7. Зінкевич Ю.Є. Зміна розміру часток у спадщині та її співвідношення з іншими діями спадкоємців. *Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі: мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20-21 грудня 2019 р.)* Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2019. С. 98–101.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВИБІР НАПРЯМКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ	20
РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРІВ МІЖ СПАДКОЄМЦЯМИ ЩОДО РОЗПОДІЛУ СПАДЩИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	34
2.1. Поняття та ознаки договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини	34
2.2. Місце договорів щодо розподілу спадщини в системі цивільно-правових договорів	63
2.3. Зміст та форма договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини	81
РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА ДОГОВОРІВ ЩОДО РОЗПОДІЛУ СПАДЩИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ	103
3.1. Укладення, зміна та припинення договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини	103
3.2. Нотаріальне оформлення прав спадкоємців за договорами щодо розподілу спадщини	131
ВИСНОВКИ	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:	194
ДОДАТКИ	209

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження: Реформа спадкового права, яка є важливою складовою кодифікації цивільного законодавства в Україні, зумовлює активізацію наукових досліджень норм, пов'язаних з відповідною галуззю суспільних відносин. Особливої уваги науковців серед норм спадкового права України, заслуговують норми, що стосуються розподілу спадщини спадкоємцями.

До моменту набрання чинності Цивільним кодексом України 2003 року (1 січня 2004 року) українському спадковому праву не було відомо поняття договорів щодо розподілу спадщини. Однак, Цивільний кодекс України 2003 року (далі – ЦК України) значно розширив диспозитивні засади регулювання спадкових відносин, закріпивши на законодавчому рівні можливість укладання договорів, що дозволяє спадкоємцям самостійно на власний розсуд розподілити спадщину. До таких договорів належать: договір про зміну черговості одержання одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України); договір про зміну розміру частки у спадщині (ст. 1267 ЦК України); договір про поділ спадкового майна (ст. 1278 ЦК України).

У зв'язку з відсутністю у раніше чинному цивільному законодавстві України відповідного інституту, а також офіційним відкиданням ідей буржуазного права, що існувало раніше, питання розподілу спадщини на момент прийняття ЦК України не було предметом дослідження. Як наслідок, сьогодні правове регулювання даної сфери відносин має фрагментарний характер, що дозволяє лише сформулювати загальне уявлення про певні види договорів, одночасно створюючи значні труднощі при застосуванні відповідних норм права на практиці через відсутність чіткого розуміння правової природи, суб'єктного складу, часових меж укладення договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, особливостей їх нотаріального оформлення тощо.

В дисертаційному дослідженні були використані праці таких вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі цивільного (договірного права) права як: Г.В. Анікіна, С.І. Аскназій, Л.М. Баранова, С.М. Бервено, А.Г. Бірюкова, Т.В. Боднар, В.І. Борисова, М.І. Брагінський, В.В. Вітрянський, Н.Ю. Голубєва, О.В. Дзера, О.С. Іоффе, А.Д. Корецький, О.О. Красавчиков, Н.С. Кузнєцова, Л.А. Лунц, В.В. Луць, Р.А.

Майданик, О.І. Міхно, І.Б. Новицький, В.Г. Олюха, С.О. Погрібний, Ю.В. Романець, В.О. Рясенцев, Р. Саватьє, М.М. Сібільов, Є.О. Суханов, Є.О. Харитонов, В.Л. Яроцький та ін.

У низці інших праць приділяється увага питанням *спадкового права* в цілому або головним його інститутам. Зокрема це праці В.В. Баранкової, Ю.О. Заїки, Л.В. Козловської, О.Є. Кухарева, І.П. Орлова, З.В. Ромовської, О.П. Печеного, І.В. Спасибо-Фатєєвої, О.О. Терехової, Є.І. Фурси, С.Я. Фурси, Є.О. Харитонova та ін. І лише в деяких з них міститься розгляд питань *розподілу спадщини спадкоємцями*, наприклад: монографія Козловської Л.В. «Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав» (2015 р.), стаття Терехової О.О. «Юридична природа договорів про зміну черговості спадкування та зміну розміру спадкової частки» (2013 р.), статті Кухарева О.Є. «Місце договору про зміну черговості одержання права на спадкування в системі цивільно-правових договорів» (2014 р.); «Особливості договору про зміну черговості одержання права на спадкування» (2011 р.); «Загальна характеристика договорів у сфері спадкового права України» (2018 р.); «Окремі аспекти договору про зміну розміру часток у спадщині (2013 р.) тощо. Однак системного комплексного наукового дослідження інституту договорів щодо розподілу спадщини поки ще існує.

Незадовільний стан законодавчого регулювання договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини та практична відсутність нотаріальної та судової практики зумовили актуальність цього дисертаційного дослідження в контексті наукового забезпечення цивільної реформи України.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є з'ясування поняття, ознак договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, їх місця в системі цивільно-правових договорів, визначення мети, предмета, суб'єктного складу, змісту та форми договорів щодо розподілу спадщини, а також дослідження особливостей порядку їх укладення, зміни та припинення, виявлення особливостей нотаріального оформлення прав спадкоємців за договором щодо розподілу спадщини в сучасних умовах.

Відповідно до поставленої мети в дисертаційному дослідженні формулюються такі завдання: дослідити ступінь розвитку правового регулювання цивільного

законодавства відносин щодо розподілу спадщини; розробити доктринальне поняття договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини та сформулювати їх ознаки; визначити мету, об'єкт та предмет договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини; розробити доктринальне поняття зобов'язання щодо розподілу спадщини, визначити його об'єкт та предмет; проаналізувати теоретичне підґрунтя виокремлення договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини в системі цивільно-правових договорів; визначити правову природу та місце договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини в системі цивільних договорів; з'ясувати типову та видову приналежність договорів щодо розподілу спадщини; визначити коло умов, які складають зміст договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини; сформулювати перелік основних відомостей, які мають включати договори щодо розподілу спадщини та розробити зразки таких договорів; з'ясувати належну форму укладення досліджуваних договорів; визначити порядок укладення, зміни та припинення договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини; дослідити специфіку кожної стадії розвитку договорів щодо розподілу спадщини; виявити особливості нотаріального оформлення прав спадкоємців за наявності домовленості щодо зміни черговості спадкування, зміни розміру часток у спадщині та поділу спадкового майна; визначити та проаналізувати етапи нотаріального оформлення прав спадкоємців за договорами щодо розподілу спадщини; розробити пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення цивільного законодавства з метою більш ефективного його застосування у сфері розподілу спадщини.

Об'єкт дослідження – правовідносини, які виникають у процесі укладення, зміни та припинення договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини.

Предметом дослідження є інститут договорів щодо розподілу спадщини у цивільному праві України.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи пізнання емпіричного і теоретичного рівнів дослідження.

Формально-логічний метод застосовувався для визначення понять «договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини», «правова мета договорів щодо розподілу спадщини», «предмет договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини», «зобов'язання щодо розподілу спадщини», «предмет виконання договорів щодо розподілу спадщини» (підрозділ 1.1).

Використання методу логічного аналізу дозволило визначити характерні ознаки такого правового явища як договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини (підрозділ 1.1).

Метод системно-структурного аналізу дозволив дослідити взаємозв'язок договорів щодо розподілу спадщини та інших договорів спадкового права в системі підстав виникнення спадкових правовідносин і тим самим надав можливість дослідити договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини поміж інших категорій спадкового права України (підрозділ 1.2).

На основі методу порівняльного аналізу здійснювалося з'ясування особливостей договору про зміну черговості спадкування, договору про зміну розміру часток у спадщині та договору про поділ спадкового майна, вдалося виявити їх спільні та відмінні риси (підрозділи 1.1, 1.3).

Метод абстрагування та узагальнення допоміг визначити перелік основних відомостей, які має передбачати зміст договорів щодо розподілу спадщини (підрозділ 1.3).

Завдяки методу аналізу та синтезу вдалося дослідити динаміку договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, виділити їх стадії залежно від характеру розвитку таких договорів, а також з'ясувати особливості кожної стадії окремо (підрозділ 3.1).

Структурний метод дав змогу виділити етапи нотаріального оформлення прав спадкоємців за договором щодо розподілу спадщини та їх особливості (підрозділ 3.2).

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням інституту договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини в Україні.

У межах здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

з'ясовано, що договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини – це окремий вид договорів у сфері спадкування. До договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини належать: Договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України); Договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України); Договір про поділ спадщини спадкоємцями (ст. 1278 ЦК України);

сформульовано поняття договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, якими є домовленість спадкоємців, які прийняли спадщину, спрямована на забезпечення справедливого розподілу ними спадщини, її частки або права на спадщину, оформлення якої здійснюється після спливу строку для прийняття спадщини та до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину;

виділено характерні ознаки договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини: вони вчиняються у зв'язку з відкриттям спадщини; мають локальний характер; є строковими; правовою метою є встановлення спадкоємцями власних умов спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна, замість тих, які встановлені заповітом або законом; договори щодо розподілу спадщини не можуть бути достатньою правовою підставою виникнення, зміни та припинення спадкових правовідносин; всі сторони таких договорів є спадкоємцями; договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини мають особисто-довірчий характер; свобода вибору контрагента за договорами щодо розподілу спадщини обмежена; договори щодо розподілу спадщини безпосередньо впливають на відносини власності; досліджувані договори є правовою підставою виникнення відповідного договірного зобов'язання;

визначено мету, предмет та об'єкт договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини. Договори щодо розподілу спадщини спрямовані на визначення спадкоємцями власних умов спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються

до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна, замість тих, які встановлені заповітом або законом. Предметом досліджуваних договорів є дії спадкоємців щодо реалізації ними своїх спадкових прав стосовно розподілу спадщини, її частки або права на спадщину. Об'єктом договорів щодо розподілу спадщини є спадщина, її частка або право на спадщину.

сформульовано поняття зобов'язання щодо розподілу спадщини: зобов'язання щодо розподілу спадщини – це цивільне правовідношення, що опосередковує перехід спадщини, її частки або права на спадщину, в якому сторони договору щодо розподілу спадщини (спадкоємці) здійснюють взаємопогоджені дії для досягнення мети відповідного договору;

визначено об'єкт та предмет зобов'язання щодо розподілу спадщини. Об'єктом зобов'язання щодо розподілу спадщини є дії спадкоємців, спрямовані на визначення спадкоємцями власних умов спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна, замість тих, які встановлені заповітом або законом. Предметом таких зобов'язань є спадщина, її частка або право на спадщину;

встановлено, що предметом виконання зобов'язання щодо розподілу спадщини є конкретна поведінка його учасників – дії спадкоємців щодо отримання свідоцтва про право на спадщину на підставі договору щодо розподілу спадщини. Такі дії сторін договору щодо розподілу спадщини мають взаємопогоджений характер;

обґрунтовано, що договори щодо розподілу спадщини можуть бути укладені, по-перше, виключно після відкриття спадщини, оскільки лише з цього часу виникають спадкові відносини, а, по-друге, до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки з моменту вчинення даної нотаріальної дії спадкові відносини трансформуються у відносини власності і укладення даних договорів не вбачається можливим.

рекомендовано укладати договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини після спливу строку для прийняття спадщини, тобто після остаточного визначення кола спадкоємців, що закликаються до спадкування та складу спадщини, що є об'єктом цих договорів;

запропоновано внести зміни до норм чинного ЦК України та визначити строк укладення договорів щодо розподілу спадщини:

- викласти ч. 1 ст. 1259 ЦК України у наступній редакції:

«Стаття 1259. Зміна черговості одержання права на спадкування

1. Черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців [150], *«які прийняли спадщину, укладеним після спливу строку для прийняття спадщини та до видачі свідоцтв про право на спадщину»*. «Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині» [150].

- змінити назву статті 1267 ЦК України та викласти частину 3 статті у наступній редакції:

Стаття 1267. «Зміна розміру частки у спадщині»

3. «Заінтересовані» спадкоємці, *«які прийняли спадщину за нотаріально посвідченим договором»*, «якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів» [150], *«після спливу строку для прийняття спадщини та до видачі свідоцтва про право на спадщину»*, «можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них» [150].

- доповнити ст. 1278 ЦК України частиною 3 у наступній редакції:

Стаття 1278. Поділ спадщини між спадкоємцями

«3. Спадкоємці, які прийняли спадщину мають право на поділ спадкового майна. Поділ спадкового майна проводиться за нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців після спливу строку для прийняття спадщини та до видачі свідоцтва про право на спадщину»;

доведено, що сторонами договору про зміну черговості одержання права на спадкування та договору про зміну розміру частки у спадщині можуть бути виключно фізичні особи, визначені ст.ст. 1261-1265 ЦК України. Сторонами ж договору про поділ спадкового майна можуть бути як фізичні, так і юридичні особи;

встановлено, що спадкові правовідносини тісно пов'язані з правом власності, оскільки спадкування є однією з підстав його набуття. Документом, що підтверджує

право власності особи на майно, отримане у спадок, є свідоцтво про право на спадщину. Видача свідоцтва про право на спадщину – це завершальний етап оформлення права на спадщину, після настання якого спадкоємці втрачають можливість змінити черговість одержання права на спадкування, змінити розмір часток у спадщині, поділити спадкове майно. Це пояснюється тим, що норми, які регулюють питання оформлення права на спадщину розміщені у ЦК України після норм, присвячених розподілу спадщини. Таким чином законодавець встановлює послідовність дій спадкоємців. Тобто спочатку спадкоємці повинні визначитися зі своїми спадковими правами (змінити черговість одержання права на спадкування, змінити розмір частки у спадщині, поділити спадкове майно), а потім – одержати документ, який посвідчує їх право на спадщину.

Вплив договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини на відносини власності полягає в тому, що воля спадкоємців щодо розподілу спадщини безпосередньо відображається у змісті свідоцтва про право на спадщину;

проведено класифікацію договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини за дихотомічним принципом та встановлено, що досліджувані договори: основні, вільні (волютарні), договори особливого роду (*suigeneris*), взаємні (синалагматичні), консенсуальні, оплатні (безоплатні), укладаються на користь їх сторін, непоіменовані, нетипові;

зроблено висновок, що договори у сфері спадкування складають «тип», який об'єднує однорідну групу цивільно-правових договорів, особливе місце у якій посідають договори щодо розподілу спадщини. Маючи всі загальні риси, характерні для договорів спадкування в цілому, досліджувані договори відрізняються від інших договорів даного типу суттєвими відмінностями (правова мета, спільний предмет тощо), що дозволяє говорити про їх видову самостійність.

запропоновано доповнити існуючі класифікації цивільно-правових договорів шляхом виділення нового типу цивільно-правових договорів – договорів у спадковому праві, на рівні з виділенням нового виду договорів спадкування – договорів щодо розподілу спадщини (договір про зміну черговості одержання права

на спадкування, договір про зміну розміру частки у спадщині, договір про поділ спадкового майна);

доведено, що договір щодо розподілу спадщини набирає чинності у разі досягнення сторонами в належній формі згоди щодо всіх істотних умов договору. Єдиною необхідною і достатньою умовою для укладення договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є *умова про предмет*. Однак, будь-яка із сторін може визнати недостатньою умову про предмет і запропонувати включити у договір випадкові умови. У такому разі ці умови набувають значення істотних;

здійснено висновок, що через нормативну неврегульованість питання змісту договорів щодо розподілу спадщини включення у договір звичайних умов наразі неможливо;

запропоновано при посвідченні договору про зміну черговості одержання права на спадкування нотаріусу вказувати у тексті договору відомості про: *спадкодавця; спадкоємців, які закликаються до спадкування та прийняли в установленому законом порядку спадщину – сторін договору; відомості про наявність або відсутність інших спадкоємців, які не беруть участі у договорі; застереження про дотримання прав інших осіб, в тому числі спадкоємців; вказівка, для кого саме із спадкоємців за законом, змінюється черговість одержання права на спадкування; розмір частки у спадщині, належної спадкоємцям до та після залучення до спадкування спадкоємця наступної черги; розподіл витрат за нотаріальне посвідчення договору; роз'яснення положень чинного законодавства про умови та наслідків укладення відповідного договору;*

запропоновано при посвідченні договору про зміну розміру часток у спадщині нотаріусу у тексті договору вказувати відомості про: *спадкодавця; спадкоємців, які закликаються до спадкування та прийняли в установленому законом порядку спадщину – сторін договору; відомості про наявність або відсутність інших спадкоємців, які не беруть участі у договорі; застереження про дотримання прав інших осіб, в тому числі спадкоємців; розмір ідеальних часток у спадщині спадкоємців відповідно до закону та після укладення договору; розподіл витрат за*

нотаріальне посвідчення договору; роз'яснення положень чинного законодавства про умови та наслідків укладення відповідного договору;

запропоновано при посвідченні договору про поділ спадщини нотаріусу у тексті договору вказувати відомості про: *спадкодавця; спадкоємців, які закликаються до спадкування та прийняли в установленому законом порядку спадщину – сторін договору; застереження про дотримання прав інших осіб, в тому числі спадкоємців; розмір ідеальних часток у спадщині відповідно до закону; спадкове майно, яке належало спадкодавцю із посиланням на документи, що посвідчують право власності та підтверджують державну реєстрацію на нього; порядок розподілу речей, які входять до складу спадщини; наявність чи відсутність застосування грошової компенсації, якщо вартість поділених речей різна; розподіл витрат за нотаріальне посвідчення договору; роз'яснення положень чинного законодавства про умови та наслідків укладення відповідного договору;*

обґрунтовано твердження, що динаміка договору щодо розподілу спадщини при позитивному розвитку виглядає так: *стадія укладення договору; стадія припинення договору внаслідок його виконання*. При аномальному розвитку досліджуваній договір може мати такі стадії як: *стадія укладення договору; стадія зміни договору (змісту чи (та) суб'єктного складу); стадія припинення договору, в тому числі внаслідок його розірвання;*

визначено, що договір про зміну черговості одержання права на спадкування вважається укладеним з моменту його нотаріального посвідчення, оскільки для такого договору встановлено обов'язкову нотаріальну форму. Натомість для договору про зміну розміру частки у спадщині та договору про поділ спадкового майна нотаріальна форма не є обов'язковою. Це означає, що момент укладення зазначених договорів залежить від їх форми. Тобто якщо договір укладено в усній формі, то він вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір (оферту), відповіді другої сторони про прийняття цієї пропозиції (акцепту). Якщо договір укладено в простій письмовій формі, він вважається укладеним з моменту його підписання сторонами. Якщо ж договір є нотаріально

посвідченим, то він вважається укладеним з дня такого посвідчення (ст.ст. 638, 639 ЦК України);

обґрунтовано твердження, що оскільки договір щодо розподілу спадщини регулюється нормами, що містяться у книзі шостій ЦК України «Спадкове право», посвідчуватися такий договір повинен із додержанням правил оформлення спадщини. Саме нотаріус, у провадженні якого знаходиться спадкова справа, повинен нотаріально посвідчувати такий договір, оскільки лише цей нотаріус, маючи у своєму архіві заведену спадкову справу, знає всі її особливості та може вдало здійснити розподіл спадщини;

запропоновано перелік загальновизнаних засобів для надання нотаріальному договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини юридичної достовірності: текст договору щодо розподілу спадщини викладається на спеціальних бланках нотаріальних документів; підписання договору сторонами та нотаріусом; вчинення посвідчувального напису на всіх примірниках договору щодо розподілу спадщини; внесення запису про посвідчення договору до реєстру для реєстрації нотаріальних дій; внесення відомостей про витрачання бланків до Єдиного реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів;

зроблено висновок, що *момент виконання зобов'язання щодо розподілу спадщини слід пов'язувати лише з видачею свідоцтва про право на спадщину та його державною реєстрацією у Спадковому реєстрі*. Саме в момент державної реєстрації свідоцтва про право на спадщину досягається юридична мета договору щодо розподілу спадщини;

обґрунтовано твердження, що для зобов'язання щодо розподілу спадщини характерним є наявність єдиного обов'язку сторін, здійснення якого необхідно для його виконання – це звернення кожної сторони договору до нотаріуса за видачею свідоцтва про право на спадщину на своє ім'я. Виконання чи невиконання такого обов'язку не впливає на права та інтереси контрагента, однак впливає на інтереси тієї сторони, яка є його носієм;

обґрунтовано твердження, що виконання зобов'язального правовідношення щодо розподілу спадщини передбачає обов'язок звернення сторін договору до

нотаріуса за видачею свідоцтва про право на спадщину. *Виконання цього обов'язку задовольняє інтереси лише тієї сторони, яка є його носієм, що не характерно для інших цивільних договірних зобов'язань. Виконання чи невиконання однією стороною договору щодо розподілу спадщини свого обов'язку щодо звернення до нотаріуса за видачею свідоцтва про право на спадщину жодним чином не впливає на права та інтереси іншої сторони такого договору;*

зроблено висновок, що позитивний розвиток динаміки договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини завершується стадією припинення договору внаслідок його виконання. Виконання ж договору щодо розподілу спадщини відбувається поетапно шляхом оформлення спадкоємцями своїх прав. Такими етапами є: *1) подання спадкоємцями заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину; 2) перевірка нотаріусом справжності юридичних фактів, які є підставою спадкування у осіб, що подали заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину та перевірка наявності всіх необхідних для цього документів; 3) здійснення нотаріусом обов'язкових та факультативних перевірок; 4) видача свідоцтва про право на спадщину; 5) державна реєстрація свідоцтва про право на спадщину у Спадковому реєстрі; 6) державна реєстрація права власності спадкоємців на нерухоме майно у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно;*

обґрунтовано тезу про необхідність розмежовувати поняття «виконання договору щодо розподілу спадщини» та «оформлення спадкоємцями своїх спадкових прав». Виконання договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини передбачає здійснення його сторонами дій, які спрямовані на отримання свідоцтва про право на спадщину. Наприклад, такими діями є подання спадкоємцями заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину, надання нотаріусу всіх необхідних для видачі свідоцтва про право на спадщину документів, зокрема, документів, що посвідчують право власності на майно спадкодавця тощо.

Поняття «оформлення прав спадкоємців» крім здійснення певних дій сторонами договору щодо розподілу спадщини, передбачає ще й активну участь нотаріуса, адже без нього видача свідоцтва про право на спадщину неможлива. Зокрема, нотаріус здійснює перевірку справжності юридичних фактів, які є підставою спадкування у

осіб, що подали заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину та перевірку наявності всіх необхідних для цього документів; проводить обов'язкові та факультативні перевірки; видає свідоцтво про право на спадщину та проводить його державну реєстрацію у Спадковому реєстрі. Крім цього, зміст поняття «оформлення прав спадкоємців» охоплює й державну реєстрацію речових прав спадкоємців на нерухоме майно у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно;

зроблено висновок, що для *малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена*, документом, на підставі якого заводиться спадкова справа може бути як *заява про прийняття спадщини, так і заява про видачу свідоцтва про право на спадщину*. Однак нотаріус не має права вимагати від малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена подання заяви про прийняття спадщини. Подання заяви про прийняття спадщини такими спадкоємцями є не обов'язком, а правом, яке регулюється ст. 1269 ЦК України. Тобто у разі якщо малолітні, неповнолітні, недієздатні особи, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена виявили бажання та подали заяву про прийняття спадщини, нотаріус заводить спадкову справу на підставі такої заяви. Якщо ж такі спадкоємці не подавали заяву про прийняття спадщини, то спадкова справа заводиться на підставі заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину;

узагальнено перелік юридичних фактів, справжність яких при видачі свідоцтва про право на спадщину має перевірити нотаріус: *факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини; наявність підстав для закликання до спадкування; прийняття спадкоємцем спадщини у встановлений законом спосіб; наявність та чинність договору щодо розподілу спадщини (договору про зміну черговості спадкування або договору про зміну розміру часток у спадщині); наявність (відсутність) та чинність заповіту на момент смерті заповідача; коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині;*

узагальнено перелік обов'язкових перевірок, які нотаріус здійснює при видачі свідоцтва про право на спадщину;

запропоновано перелік факультативних перевірок, які нотаріусу слід здійснювати при оформленні спадкових прав;

зроблено висновок, що свідоцтво про право на спадщину, видане з урахуванням домовленості щодо розподілу спадщини виготовляється нотаріусом не менше ніж у трьох примірниках;

вдосконалено:

зразок договору про зміну черговості одержання права на спадкування у Додатку 2;

зразок договору про зміну розміру часток у спадщині у Додатку 3;

зразок договору про поділ спадкового майна спадкоємцями за заповітом у Додатку 4;

дістало подальшого розвитку:

наукове положення про те, що предметом договору про зміну розміру часток у спадщині є зміна ідеальних часток у спадщині таким чином, щоб на кожного зі спадкоємців, які укладають договір, припадала інша, ніж це вказано у законі частка;

наукове положення про те, що предметом договору про поділ спадкового майна є припинення спільної часткової власності на спадщину шляхом розподілу її елементів (прав на певні речі та обов'язків) між спадкоємцями, внаслідок чого кожен з них набуває право власності на конкретно визначені в договорі речі;

науковий висновок про належну форму договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини. Так, *договір про зміну черговості одержання права на спадкування має посвідчуватись нотаріально, що прямо передбачено ст. 1259 ЦК України.*

Форма договору про зміну розміру частки у спадщині залежить від виду майна, право на яке входить до складу спадщини. Якщо до складу спадщини входять рухомі речі і зміна розміру часток у спадщині стосується їх, то домовленість може бути усною. Якщо ж це стосується нерухомих речей або транспортних засобів чи речей, відчуження яких відповідно до чинного законодавства вимагає нотаріальної форми, то договір між спадкоємцями має посвідчуватись нотаріально (ст. 1267 ЦК України).

Вимоги до форми договору про поділ спадкового майна встановлюються у ст. 367 ЦК України: якщо йдеться про поділ нерухомого майна, а також майна, що потребує державної реєстрації (транспортні засоби, цінні папери, частки у статутних капіталах господарських товариств тощо), які є у спільній власності спадкоємців, договір підлягає *нотаріальному посвідченню*, якщо поділ іншого майна – договір укладається в *простій письмовій формі* (ст. 207 ЦК України). Для договорів з нерухомістю щодо набуття прав на неї внаслідок поділу поширюється також вимога про державну реєстрацію прав (ст. 182 ЦК України). Однак, за бажанням фізичної або юридичної особи будь-який правочин з її участю може бути нотаріально посвідчений (ч. 4 ст. 209 ЦК України);

наукове положення про розуміння понять «виникнення» та «припинення» договірної зобов'язальної правовідносини. Виникненню будь-якого договірної зобов'язання передують переддоговірні дії сторін, спрямовані на встановлення відповідних договірних зв'язків. Після погодження умов договору у певній формі, встановленій законом або домовленістю сторін, договір вважається укладеним, а договірне зобов'язання таким, що виникло. Дійсно, поняття «виникнення» означає одномоментний акт і може бути застосоване лише щодо зобов'язання. Говорячи про договір, коректніше вживати поняття «укладення». Тобто, виникнення договірної зобов'язання є правовим результатом вдалого завершення стадії укладення договору. Саме після укладення договору виникає зобов'язальне правовідношення, яке набуває ознак пасивної чи активної динаміки, спрямованої на виконання договору.

Поняття «припинення» порівняно з поняттями «виникнення» та «укладення» є більш об'ємним. «Припинення» можна розглядати і як стадію, якщо йдеться про договір, і як одномоментний акт, якщо йдеться про договірне зобов'язання;

твердження про те, що динаміка договірної зобов'язання щодо розподілу спадщини може мати як позитивний, так і аномальний характер. При позитивному розвитку зобов'язання щодо розподілу спадщини виявляє активну динаміку (у певних випадках – пасивну та активну динаміку), яка реалізується в стадії його виконання, що припиняється в момент досягнення правового результату, обумовленого договором або законом. У разі аномального розвитку зобов'язання щодо розподілу

спадщини, яке виникло з моменту укладення договору, його динаміка на стадії виконання договору може зазнавати змін у змісті чи суб'єктному складі договору на підставі додаткових договорів чи вимог закону до моменту його припинення. Враховуючи це, пропонується виділити стадії договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини залежно від характеру його розвитку та розглянути кожную стадію окремо.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та пропозицій дисертаційної роботи підкріплюється комплексом досліджень із застосуванням загальних і спеціальних методів, які здійснені на підставі аналізу спеціальної літератури, нормативно-правових актів та нотаріальної та судової практики.

Практичне значення одержаних результатів полягає насамперед в тому, що на підґрунті наукових положень і висновків дисертаційного дослідження зроблено низку пропозицій щодо вдосконалення чинних норм нового Цивільного кодексу України, що стосуються регулювання відносин щодо розподілу спадщини. У науково-дослідній сфері одержані результати можуть стати основою для подальшого дослідження інституту договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини. У правотворчому процесі – під час вдосконалення чинних та розроблення нових законодавчих актів у сфері розподілу спадщини спадкоємцями. У навчальному процесі матеріали дисертації можуть бути застосовані при викладанні навчальної дисципліни «Спадкове право», а також можуть бути використані для вдосконалення програм та навчальних планів, при підготовці підручників, навчальних і методичних посібників. У правозастосовній діяльності – для вироблення єдиної нотаріальної практики при посвідченні договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини нотаріусом.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Дисертацію обговорено та схвалено на фаховому семінарі кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Результати дослідження оприлюднено у доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях, міжнародному колоквиумі: Міжнародному

колоквіумі «Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні» «Зміна черговості одержання права на спадкування: нотаріальний порядок» (м. Одеса, 27.10.2018 року); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна цивілістика в умовах євроінтеграції» «Зміна розміру часток у спадщині: проблеми нотаріальної практики» (м. Одеса, 11-12.04.2019 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі» «Зміна розміру часток у спадщині та її співвідношення з іншими діями спадкоємців» (м. Харків, 20-21 грудня 2019 року).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки, що були сформульовані у дисертаційному дослідженні, викладено в семи публікаціях, у тому числі трьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, одній науковій статті, опублікованій у періодичному виданні іншої держави (Республіка Польща), а також у трьох тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях, міжнародному колоквіумі.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, 3 розділів, поділених на 5 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 219 сторінок, із них основного тексту 193 сторінки, список використаних джерел налічує 168 найменувань і розміщений на 15 сторінках, додатки викладено на 11 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ ТА ВИБІР НАПРЯМКІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Категорія «договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини» складається з двох більш загальних понять «договір» і «розподіл спадщини», тому у процесі дисертаційного дослідження має бути врахована література, в якій розглядалися питання з тих аспектів договірного та спадкового права, що мають відношення до проблематики дисертації.

Огляд літератури за темою дисертаційного дослідження вимагає ознайомлення з літературою за такими напрямками:

- 1) *література, присвячена питанням зобов'язального (договірного) права;*
- 2) *література, присвячена загальним питанням спадкового права;*
- 3) *література, присвячена питанням розподілу спадщини.*

Дослідження категорії «договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини» неможливо без вивчення *літератури, присвяченої питанням зобов'язального (договірного) права*. На нашу думку, в процесі даного дисертаційного дослідження мають бути враховані наукові праці, які вивчають категорію договору в цивільному праві України, визначають його поняття та характерні ознаки, вивчають систему цивільно-правових договорів, визначають порядок укладення, внесення змін та припинення цивільних договорів.

Розглянемо далі основні наукові праці з питань зобов'язального (договірного) права, використані у ході даного дисертаційного дослідження.

Серед наукових праць вітчизняних науковців важливе значення для даної наукової розвідки має монографія С.О. Погрібного «*Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України*» (2009 р.) [90]. У монографії автор здійснює теоретичне обґрунтування та опис загальної концепції механізму та принципів цивільно-правового регулювання договірних відносин на підставі чинного цивільного законодавства України. На підставі положень ЦК України 2003 р. визначаються поняття, нормативна основа та окремі елементи механізму правового регулювання договірних цивільних відносин в Україні, а також принципи їх правового регулювання. При цьому послідовно відстоюється ідея про

переважання саморегулювання таких відносин над їх державним регулюванням, і на цій підставі формулюється низка теоретичних і практичних висновків та рекомендацій.

Колективна монографія під загальною редакцією *І.В. Спасибо-Фатєєвої* «Харківська цивілістична школа: про договір» (2017 р.) [145] присвячена вченню про договір в сучасних реаліях, зокрема, договір розглядається як універсальна правова категорія, властива не тільки цивільному, а й іншим галузям права. Характеризуються принцип свободи договору; сторони договору та інші учасники договірних правовідносин; укладення, зміна і розірвання договору тощо. Договори аналізуються не по групах і видам, а за сферами цивільно-правового регулювання: в сфері зобов'язального, корпоративного, спадкового, сімейного, житлового права, права інтелектуальної власності.

У монографії *С.М. Бервено* «Проблеми договірної права України» (2006 р.) [4], автор послідовно і систематично виклав основні теоретичні проблеми формування та функціонування договірної права на сучасному етапі в умовах вступу в дію з 1 січня 2004 року Цивільного кодексу України. Автор розкрив зміст принципів договірної права, поняття цивільно-правового договору, а також визначив класифікаційні групи договорів. Крім цього, у монографії висвітлюються особливості динаміки договору на стадіях його укладення, виконання та порушення.

Високу наукову цінність має монографія *Голубєвої Н.Ю.* «Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання» (2013 р.) [21]. Монографія присвячена одній з актуальних та спірних проблем цивільного права – поняттю та елементам зобов'язання. Робота містить дослідження базових цивілістичних категорій: зобов'язальне право, принципи зобов'язального права, зобов'язання, об'єкти, суб'єкти та зміст зобов'язання. Автор досліджує традицію формування цих категорій, новації у відповідній сфері, а також перспективи подальшого оновлення та розвитку цивільного законодавства. Особлива увага приділяється питанню об'єкта зобов'язання, вимог до нього, особливостям змісту зобов'язання, у тому числі немайнового, взаємного зобов'язання.

Питання зобов'язального (договірної) права активно розглядаються науковцями і на рівні дисертаційних досліджень. Не зупиняючись на характеристиці усіх дисертаційних праць, що мають значення для цієї наукової розвідки і використані в її процесі, звернемо увагу лише на основні.

Загальнотеоретичному аналізу договірних взаємовідносин, комплексному дослідженню їх проблем, зумовлених змінами в суспільному житті присвячена дисертація *Олюхи В.Г. «Цивільно-правовий договір: поняття, функції, система» (2003 р.)* [83]. На підставі теоретичних здобутків вчених-цивілістів різних історичних періодів та аналізу законодавства автором досліджується правова природа цивільно-правового договору, особливості вираження волі на укладання договору в сучасних умовах, його зміст та елементи, необхідні для укладання договору. Особливу увагу приділено визначенню чинників структурної систематизації договорів.

Важливе значення для даної наукової розвідки має автореферат дисертації *Бобко Т.В. «Зміст і форма правочину в цивільному праві» (2011 р.)* [7], в якому розглядаються вимоги, що висуваються законодавством до змісту та форми правочину, зокрема, до його письмової форми, нотаріального посвідчення. Автор обґрунтовує, що зміст і форма правочину є відносно самостійними елементами, що характеризують правочин як юридичне поняття та логічну конструкцію. Вимоги, які ставляться до змісту правочину, не можуть ставитись до форми та навпаки. Так само, підстави недійсності правочину через вади змісту не можуть поширюватись і на вади форми. Форму правочину слід відрізнити від порядку її укладення.

Варто виділити автореферат дисертації *Нижного А.В. «Форма цивільно-правового договору та наслідки її недотримання» (2011 р.)* [76], де автор досліджує зміст поняття «форма цивільно-правового договору» та встановлює його співвідношення з поняттям цивільно-правового договору, а також з порядком його укладення; охарактеризовує історичний розвиток форми договору як правової категорії; досліджує зв'язок нотаріального посвідчення і державної реєстрації з формою договору; встановлює особливості правового регулювання окремих форм договору; аналізує наслідки недотримання встановлених форм договору.

Значний теоретичний та практичний інтерес привертає дисертація *Бородовського О.С. «Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України» (2005 р.)* [12]. Автор дисертації комплексно досліджує відносини укладення, зміни і розірвання договору у цивільному праві України. Автор розглядає нормативно-правове регулювання договору, з'ясовує його сутність, основні ознаки цієї правової конструкції. Особливу увагу автор приділяє теоретичному дослідженню юридичної термінології, стадіям укладення договору, особливостям укладення окремих видів договорів, вирішенню переддоговірних спорів, порядку, способам, підставам і наслідкам зміни і розірвання договору.

Винятково важливе значення для дослідження динаміки договорів щодо розподілу спадщини має автореферат дисертації *О.І. Міхно «Припинення цивільно-правового договору» (2007 р.)* [71]. Автор визначає поняття припинення договору, класифікує підстави припинення договору залежно від вольового критерію сторони (сторін) договору, розкриває специфіку порядку припинення цивільно-правових договорів. Крім цього, в роботі проаналізовано наслідки припинення договорів, виявлено особливості припинення окремих видів договорів, розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства про припинення договорів.

Звичайно, дослідженнями вітчизняних цивілістів у цій галузі не вичерпується перелік праць, котрі містять принципові положення стосовно договірних прав, які мають бути враховані у процесі виконання цієї дисертації. Поміж праць правознавців інших країн, що містять корисну інформацію у цьому ракурсі варто згадати твори М.І. Брагінського та В.В. Вітрянського, О.С. Іоффе, Л.А. Лунца, І.Б. Новицького, Ю.В. Романця, Р. Саватьє, Є.О. Суханова та ін.

Крім вищезгаданих наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених важливе значення для дослідження категорії договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини мають науково-практичні коментарі до Цивільного кодексу України та навчальна література, що визначає загальні аспекти договірних регулювань розподілу спадщини в Україні.

Науково-практичні коментарі до Цивільного кодексу України мають не лише теоретичну, а й практичну цінність. Саме в науково-практичних коментарях

закріплюються та виражаються не тільки науково обґрунтовані роз'яснення суті правових приписів, але й моделі ефективного втілення в життя правових актів. Загальні питання цивільного права, учасники цивільних правовідносин, правочини, представництво тощо є предметом розгляду *Науково-практичного коментаря Цивільного кодексу України за загальною редакцією Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої (2011 р.)* [147]; *Науково-практичного коментаря до цивільного законодавства України в 4 т., підготовлений А.Г. Ярема, В.Я. Карабань, В.В. Кривенко, В.Г. Ротань (2004 р.)* [168]; *Науково-практичного коментаря Цивільного кодексу України за загальною редакцією С.О. Короєда (2019 р.)* [75] та ін.

Важливе місце серед навчальних джерел вітчизняних авторів з питань договірного регулювання розподілу спадщини займають: *Навчальний посібник «Договірні зобов'язання у цивільному праві: (заг. положення)» за редакцією Т.В. Боднар (2007 р.)* [11]; *Навчальний посібник «Цивільні правовідносини» за редакцією Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової (2008 р.)* [143]; *Навчальний посібник «Договірне право України. Загальна частина» за редакцією О.В. Дзери (2008 р.)* [28]; *Підручник з цивільного та сімейного права України за редакцією Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої (2009 р.)* [149]; *Підручник «Зобов'язальне право України» за редакцією Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої (2011 р.)* [44]; *Підручник з цивільного права України (особлива частина) за редакцією О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика (2014 р.)* [154] тощо.

Незважаючи на значну кількість джерел, присвячених питанням зобов'язального (договірного) права, ані наукові праці, ані науково-практичні коментарі до Цивільного кодексу України, ані навчальна література в силу свого призначення не містять вичерпного або достатньо повного аналізу як самого договору, так і правовідносин щодо розподілу спадщини. Тому дослідження інституту розподілу спадщини в Україні вимагає звернення до *літератури, присвяченої загальним питанням спадкового права України.*

Важливе значення у дослідженні і розумінні інституту розподілу спадщини має ґрунтовна монографія Ю.О. Заїки «*Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток*» (2007 р.) [34], де автор комплексно досліджує теоретичні та практичні

проблеми спадкового права України, аналізує положення, які вперше з'явилися у спадковому законодавстві, та спірні проблеми спадкового права.

Особливої уваги заслуговує *монографія Л.В. Козловської «Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав» (2015 р.)* [54], де на основі розмежування теоретичних понять механізму правового регулювання та правового механізму здійснення та захисту спадкових прав розглядаються науково-практичні проблеми здійснення, правового оформлення та судового захисту суб'єктивних спадкових прав. Л.В. Козловська обґрунтовує концепцію механізму правового регулювання як нормативної форми суспільних відносин і правового механізму здійснення та захисту спадкових прав як правореалізаційної та правозастосовчої діяльності.

Високу наукову цінність має *дисертація С.Я. Фурси «Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні» (2003 р.)* [141]. «Дисертація присвячена дослідженню і обґрунтуванню теоретичних основ нотаріальної науки, теорії нотаріального процесу та властивих йому нотаріальних правовідносин. Значну увагу у дослідженні відведено інституту представництва у нотаріальному процесі, особливостям нотаріально-адміністративних і нотаріальних процесуальних правовідносин, спірним правовідносинам, особливостям охорони і захисту прав суб'єктів нотаріального процесу як у загальній процедурі вчинення нотаріальних проваджень, так і при вчиненні окремих проваджень тощо. Зокрема, доведено, що теорія нотаріального процесу є складовою частиною нотаріальної науки, а нотаріальні правовідносини – його складовою частиною. Створено теоретичну модель нотаріального процесу, визначено його характер та ознаки, а також умови вчинення нотаріального провадження, ускладнення у нотаріальному процесі і умови об'єднання кількох проваджень в один нотаріальний процес або їх роз'єднання. При визначенні загальних правил вчинення нотаріальних проваджень, а також правил вчинення деяких груп нотаріальних проваджень, об'єднаних за характерними ознаками та спеціальних правил вчинення окремих нотаріальних проваджень автором особлива увага приділена зв'язку теоретичних аспектів та правил вчинення найскладніших проваджень» [141].

Неможливо обійти увагою дисертаційне дослідження Є.І. Фурси «Спадкові правовідносини в нотаріальній і судовій практиці» (2004 р.) [140], основною метою якого є «узгодження основних положень спадкового права з процедурою охорони прав та інтересів суб'єктів спадкових правовідносин у нотаріальному та цивільному процесах, усунення прогалин у законодавстві, що регулює спадкові правовідносини, та його оптимізація» [140]. Для досягнення зазначеної мети у дисертаційному дослідженні автор аналізує «всі сучасні теорії та концептуальні підходи до розуміння спадкових правовідносин з метою об'єктивного їх врегулювання і вдосконалення» [140]; на підставі узагальнення та аналізу нотаріальної і судової практики встановлює «недоліки нотаріальної та судової процедури охорони і захисту прав спадкоємців; розробляє загальну концепцію та конкретні шляхи вдосконалення нотаріального і цивільного процесу щодо охорони прав суб'єктів спадкових правовідносин; виявляє причини, що призводять до порушення прав громадян і юридичних осіб та необхідності їх звернення до цивільного судочинства за врегулюванням спорів, які виникають із спадкових правовідносин; на підставі узагальнення теорії та практики реалізації спадкових правовідносин виробляє рекомендації по вдосконаленню відповідних інститутів цивільного права, нотаріального і цивільного процесів» [140].

Значний інтерес для виконання дисертаційного дослідження являють коментарі до Цивільного кодексу України та навчальна література, присвячені загальним та окремим питанням спадкового права.

Особливе теоретико-практичне значення має *Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України (Том 12) за ред. проф. І.В. Спасько-Фатєєвої (2009 р.)* [146]. Коментар роз'яснює загальні положення про спадкування, спадкування за заповітом, спадкування за законом, здійснення права на спадкування, оформлення права на спадкування тощо. Крім цього, науковий коментар містить змістовний аналіз окремих договорів щодо розподілу спадщини.

Загальні питання спадкування, вивчення яких необхідне для дослідження інституту розподілу спадщини, розглядаються у навчальній літературі зі спадкового права, зокрема це: *Підручник «Українське цивільне право. Спадкове право» за редакцією З.В. Ромовської (2009 р.)* [124]; *Навчальний посібник «Спадкове право» за*

редакцією Ю.О. Заїка, Є.О. Рябоконт (2009 р.) [33]; Посібник «Спадкове право: практика застосування» за редакцією Є.О. Мічуріна (2009 р.) [72]; Підручник «Спадкове право» за редакцією О.П. Печеного (2012 р.) [89] та ін.

Серед творів правознавців, що містять корисну інформацію в аспекті дослідження проблематики договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини варто згадати *Навчальний посібник О.Є. Кухарева з питань теорії та практики спадкового права (2013 р.)* [62]. Автор подає «науково-практичні коментарі спадкового законодавства з урахуванням судової практики у вигляді конкретних цивільних справ. Крім цього, підручник містить рекомендації, що стосуються охорони спадкового майна, укладення та змісту договору управління спадщиною» [62], а також договору зміни черговості одержання права на спадкування та договору зміни розміру частки у спадщині спадкоємців за законом.

«Питання нотаріального посвідчення заповіту, охорони спадкового майна, управління спадщиною, виконання заповіту, поділу спадкового майна, оформлення права на спадщину, внесення змін до свідоцтва про право на спадщину, підстави та умови звернення до суду при оформленні спадкових прав» [137] розглянуто у *Практичному посібнику «Практика застосування нотаріусами України» за загальною редакцією В.М. Марченка (2012 р.)*. Цінність вказаного посібника полягає в тому, що він містить зразки заповітів, спадкових договорів, заяв про прийняття спадщини, свідоцтв про право на спадщину тощо.

При зверненні до дослідження *літератури, присвяченої договорам щодо розподілу спадщини* привертає увагу майже повна відсутність наукових публікацій з цього питання. Така ситуація, на нашу думку, пояснюється тим, що ні ЦК УРСР 1922 р., ні ЦК УРСР 1963 р. не містили норм, які б регулювали відносини розподілу спадщини, а отже не виникала і необхідність наукових розвідок із вказаної проблематики.

Натомість, чинний ЦК України містить окремі положення, присвячені розподілу спадщини між спадкоємцями. Зокрема, це стаття 1259 ЦК України (зміна черговості одержання права на спадкування), частини 2, 3 статті 1267 ЦК України (розмір частки у спадщині спадкоємців за законом), які розміщені у главі 86 ЦК України

«Спадкування за законом», та ст. 1278 ЦК України (поділ спадщини між спадкоємцями), яка розміщена у главі 87 ЦК України «Здійснення права на спадкування».

Слід зазначити, що сучасна вітчизняна доктрина сприйняла появу вищеназваних правових новацій цілком позитивно. Так, З.В. Ромовська висловила з приводу можливості спадкоємців змінити черговість спадкування наступним чином: «Ідея гуманізації людських стосунків, якою просякнута увесь Цивільний кодекс України, зумовила потребу пошуку шляхів заохочення до добросовісної поведінки. І той правовий матеріал, що міститься у статті 1259 ЦК України, можна назвати видами заохочення у цивільному праві» [124, с. 184]. Ю.О. Заїка теж, підтримуючи вказану можливість зміни черговості одержання права на спадкування, висловлюється на користь появи в ЦК України зазначеної норми [33, с. 294].

Однак невеликий строк, який минув після прийняття нового Цивільного кодексу України зумовив досить незначну кількість спеціальних наукових праць з питання розподілу спадщини. В основному, наукові здобутки з цієї теми представлені кількома науковими статтями, коментарями до Цивільного кодексу України 2003 р., а також навчальною літературою, де розглядаються окремі договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини. Водночас для вироблення спільних ознак та особливостей таких договорів як самотійного виду цивільного-правових договорів, вони мають досліджуватися комплексно.

Комплексне дослідження теоретичних та практичних проблем, пов'язаних з особливостями вчинення правочинів у сфері спадкового права представлено у монографії *І.П. Орлова, О.Є. Кухарєва «Правочини в сфері спадкового права» (2013 р.)* [84], у якій автори розглядають правочини при спадкуванні за заповітом, правочини при спадкуванні за законом, правочини, спрямовані на здійснення права на спадщину та спадковий договір.

Автори монографії сформулювали поняття правочинів у сфері спадкового права та визначив їх ознаки. Особливу увагу приділено класифікації правочинів, що вчиняються при спадкуванні.

У своїй монографії І.П. Орлов та О.Є. Кухарєв окремо розглядають договір про зміну черговості одержання права на спадкування та договір щодо зміни частки у спадщині спадкоємця за законом. Однак, незважаючи на глибину та високу наукову цінність вказаної монографії, вона не охопила всі важливі питання проблематики договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, які, як істотна новела спадкового (цивільного) права України, викликає чимало теоретичних та практичних питань. Зокрема, автори монографії взагалі не розглядають договір про поділ спадкового майна.

В аспекті дослідження категорії договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини особливе місце займає стаття О.Є. Кухарєва *«Загальна характеристика договорів у сфері спадкового права України» (2018 р.)* [58], присвячена дослідженню правової мети, предмета та ознак договорів у сфері спадкування.

На основі аналізу книги 6 ЦК України автор статті виділяє наступні види договорів у спадковому праві: договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України), договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України), договір про поділ спадкового майна між спадкоємцями (ст. 1278 ЦК України), договір про задоволення спадкоємцями вимог кредитора спадкодавця (ч. 2 ст. 1282 ЦК України), договір між спадкоємцями та виконавцем заповіту про призначення останнього (ч. 2 ст. 1287 ЦК України), договір на управління спадщиною (ст. 1285 ЦК України), договір охорони спадкового майна (ст. 1283 ЦК України).

Розглядаючи існуючу систему цивільно-правових договорів О.Є. Кухарєв дійшов висновку, що договори у сфері спадкування не можна віднести до жодного з наведених типів договорів, зважаючи передусім на їх відмінну, специфічну правову мету. Автор статті стверджує, що ці договори покликані забезпечити посмертний перехід прав та обов'язків від однієї особи (спадкодавця) до її наступників (спадкоємців). На думку О.Є. Кухарєва виділена правова мета обумовлює й особливий предмет таких договорів – спадщина, її частина або право на спадщину. Тобто, договори у сфері спадкового права – це самостійна група цивільно-правових договорів, що об'єднуються спільною правовою метою та особливим предметом.

Автор статті наголошує, що договори у сфері спадкового права мають допоміжне, несамоцінне значення, оскільки породжують правові наслідки лише в сукупності з іншими елементами юридичного складу, де центральне місце займає факт відкриття спадщини. До ознак досліджуваних договорів автор також відносить їх локальний, строковий, особисто-довірчий характер та закритий (вичерпний) перелік договорів у сфері спадкових правовідносин.

Юридична природа та особливості договорів про зміну черговості спадкування та зміну розміру спадкової частки були предметом розгляду *О.О. Терехової у межах статті «Юридична природа договорів про зміну черговості спадкування та зміну розміру спадкової частки» (2013 р.)* [138], опублікованої у Віснику Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля (Серія «Юридичні науки»).

У названій статті пропонується, «поряд із уже існуючими, виділення нової, особливої групи цивільно-правових договорів, об'єктом якої є спадщина або її частина. Таке рішення продиктоване, на думку авторки статті, специфікою як зазначеного об'єкта, так і правовідносин, у рамках яких він існує» [138].

«Досліджуючи договори про зміну черговості спадкування та зміну розміру спадкової частки О.О. Терехова визначила загальну характеристику юридичної природи названих договірних конструкцій: обидва договори є не поійменованими; взаємними; двосторонніми (багатосторонніми); консенсуальними; безстроковими; каузальними; укладеними на користь сторін та безумовними. Крім того, і договір зміни розміру спадкової частки, і договір зміни черговості отримання права на спадкування може бути як оплатним, так і безоплатним за згодою сторін» [138].

Місце договору про зміну черговості одержання права на спадкування в системі цивільно-правових договорів, його особливості, сторони та зміст детально розглянуто у спеціальних наукових статтях *О.Є. Кухарєва «Місце договору про зміну черговості одержання права на спадкування в системі цивільно-правових договорів»* [59] та *«Особливості договору про зміну черговості одержання права на спадкування»* [61]. У названих статтях аналізуються особливості договору про зміну черговості одержання права на спадкування, розкриваються сторони такого договору,

досліджується зміст договору про зміну черговості одержання права на спадкування, а також його належність до договірному типу.

Підсумовуючи огляд літератури, що тією чи іншою мірою стосуються проблематики дисертаційного дослідження, можна зробити висновок про те, що інститут розподілу спадщини в Україні залишається практично не дослідженим. Звичайно, у наведеному переліку згадані не всі праці, що можуть бути використані у процесі дисертаційного дослідження, так само як і не всі з вказаних праць рівною мірою важливі для з'ясування ключових моментів договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини. Однак, напрямки наукових досліджень та кількість джерел з вказаної проблематики свідчить про достатньо пильну увагу вітчизняної цивілістики до загальних питань категорії договору в цілому і, разом з тим, про практичну відсутність спеціальних досліджень договорів щодо розподілу спадщини України, як певного системно-структурного утворення. Це дозволяє зробити висновок про необхідність та важливість здійснення комплексного дослідження інституту договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини.

Дослідження категорії договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини в Україні вимагає від дисертанта вивчення значної кількості нормативно-правового матеріалу, що складається з законів та підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [150], Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. [135], Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 року № 3425-XII [115], Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01.07.2010 № 2398-VI [107], Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [110], Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» від 11.12.2003 року № 1382-IV [118], Закон України «Про санкції» від 14.08.2004 року № 1644-VII [117], Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 року № 755-IV [109], Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01.07.2004 року № 1952-IV [108], Закон України «Про державний земельний кадастр» від 07.07.2011 року № 3613-VI [106], Порядок вчинення нотаріальних дій

нотаріусами України, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 року № 296/5 [97], Правила ведення нотаріального діловодства, затверджені Наказом Міністерства юстиції України 22.12.2010 № 3253/5 [102], Положення про Спадковий реєстр, затверджене Наказом Міністерства юстиції України 07.07.2011 № 1810/5 [112], Порядок витрачання, зберігання, обігу спеціальних бланків нотаріальних документів і звітності про їх використання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2009 р. № 812 [96], Порядок ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 2004 р. № 830 [94], Інструкція з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затверджена Наказом Міністерства юстиції України 24.07.2008 № 1269/5 [46], Порядок ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 р. № 1064 [93], Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, схвалені Рішенням Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009 року [69] тощо.

Необхідною умовою повного та всебічного дослідження категорії договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є ознайомлення із поясненнями, тлумаченнями, роз'ясненнями, узагальненнями та позиціями вищих судових інстанцій та інших державних органів у сфері спадкових відносин. Зокрема, у дисертаційній роботі використано: Узагальнення Верховного суду України від 11.12.2008 року «Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми» [104]; Постанова Пленуму Верховного суду України від 30.03.2007 року № 3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» [116]; Постанова Пленуму Верховного суду України від 30.05.2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» [119]; Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про

визнання правочинів недійсними» [120]; Рішення Конституційного суду України Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» [121]; Роз'яснення Міністерства юстиції України від 11.10.2011 року «Окремі питання спадкування» [82] тощо.

Цивільне право України протягом багатьох років розвивалося у руслі радянського цивільного права, чия доктрина справила відчутний вплив на цивілістичну думку усіх союзних республік колишнього СРСР. Тому в процесі даного дисертаційного дослідження, як і в кожній науковій розвідці, є необхідність звернення до динаміки розвитку відповідних відносин. Це означає, що авторка має врахувати, по-перше, законодавство колишнього СРСР, а, по-друге, спеціальні наукові праці, присвячені цивільним (спадковим) відносинам у радянському праві.

Спираючись на таке теоретичне підґрунтя, дисертаційне дослідження доцільно провести за такими напрямками: визначення поняття та характерних ознак договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини в Україні; визначення місця договорів щодо розподілу спадщини в системі цивільно-правових договорів; розгляд специфіки укладення, зміни, та припинення договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини; з'ясування особливостей нотаріального оформлення прав спадкоємців за договором щодо розподілу спадщини.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРІВ МІЖ СПАДКОЄМЦЯМИ ЩОДО РОЗПОДІЛУ СПАДЩИНИ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

2.1. Поняття та ознаки договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини

Наша держава є спадкоємицею всієї тієї правової спадщини, що протягом віків створювалась на українських землях. Спадкове право, як і інші правові явища, пройшли свою еволюцію, удосконалення та збагачення на різних етапах розвитку історії українського народу, пов'язаних з існуванням чи відсутністю української державності.

Становлення та розвиток українського спадкового права можна розподілити на такі основні етапи: звичаєве право давніх слов'ян; вплив римського права; класичні джерела права Київської Русі; право Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. Воно ж інтегрувало правотворчі пошуки Запорозької Січі та Війська Запорозького; період Відродження української державності (1917–1920 рр.); право Української Радянської Соціалістичної Республіки (1917–1991 рр.); сучасне спадкове право України.

Особливе значення у становленні та розвитку сучасного спадкового права України має радянський період. «Після повалення царату і встановлення Радянської влади в Україні держава спробувала не лише переглянути основні принципи спадкового права, які склалися в буржуазному суспільстві, а й взагалі ліквідувати цей інститут як такий, що закріплює майнову нерівність, дозволяє набувати власність нетрудовим шляхом» [34, с. 35]. Однак вже під час нової економічної політики стало зрозуміло, що таке рішення влади було хибним. Після гострих дискусій спадкове право було відроджене, хоча й з суворими обмеженнями щодо кола спадкоємців, вартості та кількості майна, що могло перебувати у власності громадян і, як наслідок, спадкуватися.

Регулювання спадкових відносин у радянську добу здійснювалося переважно імперативними приписами, що практично унеможливлювало вчинення правочинів у цій сфері. Так, за часів чинності Цивільних кодексів 1922 та 1963 років можливість

впливу суб'єктів на динаміку спадкових відносин шляхом вчинення юридично значущих дій була зведена до мінімуму. Договірна форма впорядкування відносин спадкування не застосовувалася. Спадкоємці були позбавлені права змінювати розмір спадкових часток, порядок закликання до спадкування тощо. Існувала лише можливість здійснення обмеженого кола односторонніх правочинів – складення заповіту, прийняття та відмови від спадщини. Тому цілком природно, що радянська правова доктрина не приділяла належної уваги договорам у сфері спадкування.

Істотні зміни у спадковому праві почалися лише після розпаду СРСР. Початок економічних перетворень і перехід до ринкової економіки, поява нових форм власності і різного роду організаційно-правових видів юридичних осіб, розширення об'єктів права приватної власності, і як наслідок, значне розширення кола учасників цивільно-правових відносин, розвиток приватної власності і рівність її з іншими формами власності зумовило потребу реформи спадкового права.

«Реформа спадкового права 2003 року повернула цивілістичний зміст багатьом інститутам цивільного права, врахувала надбання нотаріальної і судової практики» [33, с. 86]. За таких умов, розширення свободи спадкоємців щодо укладення різноманітних договорів, – необхідна потреба часу.

«Кодифікація цивільного законодавства України сприяла виникненню нових типів, видів, підвидів цивільно-правових договорів, в тому числі і договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини. До моменту набрання чинності Цивільним кодексом України 2003 року (1 січня 2004 року) українському спадковому праву поняття договорів щодо розподілу спадщини не було відомо взагалі, чим власне і пояснюється поверхова регламентація даного питання сьогодні. Як справедливо відзначається в юридичній літературі, сучасне спадкове право характеризується слабкою розробкою договорів, які не моделюються за традиційним для ЦК України принципом, коли закон надає визначення договору, називає його сторони, установлюючи їхні права та обов'язки, визначає зміст договору тощо. Причому не завжди у законі міститься навіть посилання на певну договірну конструкцію» [58, с. 98]. Як приклад, можна навести ст. 1278 ЦК України, де в узагальнюючому вигляді зазначається, що «кожен із спадкоємців має право на виділ його частки в натурі»

[150]. І лише у п. 1.2 Гл. 2 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України конкретизується, що «право власності на житловий будинок, квартиру, дачу, садовий будинок, гараж, інші будівлі і споруди, земельну ділянку, що відчужується, може бути підтверджене» [96], серед іншого «договором про поділ спадкового майна» [97].

Сьогодні учасники спадкових правовідносин все частіше надають перевагу договірному впорядкуванню своїх прав та інтересів, оскільки саморегулювання дозволяє максимально врахувати різноманітні життєві обставини та ситуації, які мають місце при оформленні права на спадщину. Дана тенденція, безумовно, свідчить про зростання ролі договору у спадкових відносинах в цілому та при розподілі спадщини зокрема.

Можливість застосування спадкоємцями договірної форми врегулювання спадкових відносин закріплена у книзі 6 ЦК України, що є базовим елементом диспозитивності у спадковому праві. Аналіз норм цивільного законодавства України дозволяє виділити такі договори у сфері спадкування як: Договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України); Договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України); Договір про поділ спадкового майна (ст. 1278 ЦК України); Договір про задоволення спадкоємцями вимог кредитора спадкодавця (ч. 2 ст. 1282 ЦК України); Договір про тлумачення заповіту (ч. 1 ст. 213 ЦК України); Договір між спадкоємцями та виконавцем заповіту про призначення останнього (ч. 2 ст. 1287 ЦК України); Договір на управління спадщиною (ст. 1285 ЦК України); Договір охорони спадкового майна (ст. 1283 ЦК України).

У наведеній системі договорів у сфері спадкування важливе місце займають договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, а саме: Договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України); Договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України); Договір про поділ спадщини спадкоємцями (ст. 1278 ЦК України).

Для з'ясування поняття та сутності договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини доцільно визначити їх *характерні ознаки*.

По-перше, договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини *«вчиняються у зв'язку з відкриттям спадщини»* [36, с. 103]. «Під відкриттям спадщини слід розуміти настання певних юридичних фактів, які обумовлюють виникнення спадкових правовідносин, як щодо спадкування за законом, так і за заповітом» [146, с. 68]. Втім, в юридичній літературі існує й інша позиція. Так, на думку О.Є. Казанцевої, «відкриття спадщини не є юридичним фактом, що породжує самостійні правові наслідки, воно лише констатує настання події – смерті громадянина, внаслідок чого його майно відкрите для прийняття спадкоємцями» [51, с. 27].

Як зазначає З.В. Ромовська, «відкриття спадщини – цивілістичний фразеологізм. Юридичний зміст цього терміну полягає в тому, що у зв'язку зі смертю особи права і обов'язки, які за життя належали їй, залишаються поки нічийми. Вони відкриті для заволодіння тими, хто визначений у заповіті чи у законі» [124, с. 25].

Попри відсутність єдності поглядів науковців щодо поняття відкриття спадщини, смерть особи або оголошення її померлою означає виникнення особливого правового майнового стану. Особливість цього стану полягає в тому, що сукупність майнових прав і обов'язків померлої особи визнається спадщиною – майном, призначеним для придбання правонаступниками померлого – його спадкоємцями. До часу відкриття спадщини кожна особу можна вважати потенційним спадкоємцем.

«Правове значення відкриття спадщини полягає в тому, що на цей час визначаються: коло осіб, які одержують право прийняти спадщину; склад спадщини; строки на прийняття спадщини або на відмову від її прийняття» [62, с. 29].

Згідно зі ст. 1220 ЦК України «підставами відкриття спадщини є смерть фізичної особи або оголошення її такою, що померла» [150]. Таким чином, у ЦК України йдеться про два різних види юридичних фактів:

- «смерть – це подія, тобто обставина, яка не залежить від волі суб'єктів права» [156, с. 750]. «Як правило, для виникнення спадкових правовідносин не має значення, що саме було причиною смерті. Визначальним є факт смерті.

Виключення з цього правила встановлено у ст. 1224 ЦК України. «Аналіз частини 1 вказаної статті, якою передбачається усунення від спадщини спадкоємців,

які навмисно позбавили життя спадкодавця, дозволяє зробити висновок, що в цій нормі відбувається змішування часового застосування юридичних понять, які за їх змістом мають самостійне часове вимірювання (часовий простір дії). Передбачаючи в законі підставу для позбавлення спадкоємця права спадкування законодавцем застосовується термін «спадкодавець» не адекватно його часовому вимірюванню, що позбавляє цю норму правової дії. Так, при житті людина не може бути спадкодавцем, вона стає ним лише після смерті. Отже, тим більше неможливо позбавити його життя. Це свідчить про відсутність реальної дії відповідної норми закону при застосуванні терміну «спадкодавець» [140, с. 96].

«Дана життєва обставина може виступати як абсолютним, так і відносним юридичним фактом. На думку Г.В. Анікіної якщо причиною смерті стала людська діяльність (вбивство, самогубство), такий юридичний факт є відносною подією, оскільки вольова діяльність хоч і є причиною смерті, але після цього смерть розвивається і настає вже незалежно, самостійно і в своєму завершенні не залежить від будь-якої волі. Якщо ж смерть настала в результаті природного згасання життєвих функцій, то у цьому випадку смерть виступає як абсолютна подія» [1, с. 170].

«Смерть фізичної особи, яка є розривом часу і простору, припиняє її правоздатність і відкриває спадщину. Людина перестає існувати фізично, однак значна кількість цивільних відносин, у яких вона була носієм прав і обов'язків, переживає її» [137, с. 30].

Відповідно до ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я «людина вважається померлою з моменту, коли встановлена смерть її головного мозку або її біологічна смерть. Смерть мозку визначається при повному і незворотному припиненні всіх його функцій, що реєструється при працюючому серці і штучній вентиляції легень. Діагностичними критеріями біологічної смерті людини є незворотне припинення кровообігу та дихальних функцій, поява ранніх та/або пізніх трупних змін» [86].

«У разі ж якщо, життєдіяльність організму підтримується за допомогою апаратів штучного дихання, кровообігу тощо, смерть ще не настала і, відповідно, спадщина не відкрилася» [62, с. 29].

Смерть як юридичний факт згідно зі ст. 12 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» підлягає обов'язковій державній реєстрації «шляхом складання органами державної реєстрації актів цивільного стану актового запису цивільного стану в електронному вигляді у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян та на паперових носіях» [107]. Про факт державної реєстрації смерті особи органами державної реєстрації актів цивільного стану видається відповідне свідоцтво [107].

- *оголошення фізичної особи такою, що померла*, – «стає підставою виникнення спадкових правовідносин за умови наявності рішення суду, яке ґрунтується на припущенні, що фізична особа (спадкодавець) померла» [156, с. 750].

За правилами ст. 46 ЦК України «фізична особа може бути оголошена померлою якщо у місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, – протягом шести місяців, а за можливості вважати фізичну особу загиблою від певного нещасного випадку або інших обставин внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – протягом одного місяця після завершення роботи спеціальної комісії, утвореної внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [150].

«Фізична особа, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена судом померлою після спливу двох років від дня закінчення воєнних дій. З урахуванням конкретних обставин справи суд може оголосити фізичну особу померлою і до спливу цього строку, але не раніше спливу шести місяців» [150].

Відповідно до ч. 3 ст. 46 ЦК України «фізична особа оголошується померлою від дня набрання законної сили рішенням суду про це. Фізична особа, яка пропала безвісти за обставин, що загрожували їй смертю або дають підстави припустити її загибель від певного нещасного випадку або у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом, може бути оголошена померлою від дня її вірогідної смерті» [150].

«Правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті» (ч. 1 ст. 47 ЦК України).

По-друге, «особливістю договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є їх *локальний характер*. Локальність досліджуваних договорів означає, що можливість розподілу спадщини існує виключно в межах спадкових правовідносин. За межами спадкових правовідносин жоден із досліджуваних договорів не може бути укладений.

Структурно договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України) та договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України) розміщені у главі 86 ЦК України «Спадкування за законом», а договір про поділ спадкового майна (ст. 1278 ЦК України) – у главі 87 ЦК України «Здійснення права на спадкування». З цього випливає наступний висновок: договір про зміну черговості одержання права на спадкування та договір про зміну розміру частки у спадщині можуть бути укладені виключно в межах спадкування за законом. Договір про поділ спадщини спадкоємцями може мати місце як при спадкуванні за законом, так і при спадкуванні за заповітом» [36, с. 103]. «Спадкоємці за заповітом можуть укласти договір про поділ спадщину у разі, якщо у заповіті спадкова маса розподілена між кількома спадкоємцями у частковому виразі, або якщо спадщина заповідана одній особі, однак є обов'язкові спадкоємці. Проте не може бути посвідчений договір про поділ спадщини, якщо заповідач конкретно розподілив своє майно між тим чи іншим спадкоємцем. У такому разі кожний спадкоємець за заповітом стає власником конкретної речі (речового права)» [161, с. 79-80].

По-третє, «договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є *строковими*, що пояснюється тривалістю спадкових правовідносин, у межах яких можуть вчинятися такі договори. Часові межі укладення договорів щодо розподілу спадщини чинним законодавством України не визначені» [36, с. 103]. Так, ЦК України у ст. 1259 містить лише вказівку на те, що «договір про зміну черговості одержання права на спадкування укладається *після відкриття спадщини*» [150]. Аналогічне за змістом положення розміщене і в пп. 4.7 п. 4 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від

22.02.2012 №296/5, та п. 1.2 Розділу 1 ч. III Методичних рекомендацій щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності [97], [69]. Варто відзначити, що до прийняття та набрання чинності Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, діяла Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, що у п. 229 містила правило, за яким «зміна черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування обмежувалася строком *від дня відкриття спадщини до видачі свідоцтва про право на спадщину*» [47].

Правова регламентація договору про зміну розміру частки у спадщині спадкоємця майже відсутня у чинному нотаріальному законодавстві України. Законодавець лише гарантує спадкоємцям право укласти відповідний договір, але жодним чином не визначає часові межі його укладення. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, яка діяла раніше також не відрізнялася детальною регламентацією цього питання. Однак, на відміну від чинного Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, Інструкція передбачала, що «зміна розміру частки у спадщині проводиться за згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, *до видачі свідоцтв про право на спадщину*» (п. 228) [47].

«В юридичній літературі існує думка, що зміна розміру часток можлива і після видачі свідоцтва про право на спадщину. Укладення договору про зміну розміру часток є підставою для внесення нотаріусом відповідних змін у свідоцтво про право на спадщину. Однак дана позиція є спірною, оскільки, як тільки нотаріус видав свідоцтво про право на спадщину, відносини спадкування трансформуються у відносини власності. Тобто мова має йти вже не про зміну розміру часток у спадщині, а про відчуження майна, отриманого у власність в порядку спадкування, на підставі будь-якого цивільно-правового договору» [60, с. 13].

«Часові межі укладення договору про поділ спадкового майна взагалі не визначені сучасним законодавством України. Оминула своєю увагою дане питання і Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 03.04.2004 року № 20/5.

Цікаво, що до набуття чинності ЦК України 2003 року договір про поділ спадкового майна укладався спадкоємцями після видачі нотаріусом свідоцтв про право на спадщину, але до реєстрації права на спадщину в органах ДАІ, БТІ тощо. Державна реєстрація прав на майно, щодо якого укладено договір про поділ спадщини, здійснювалась на підставі такого договору та раніше виданого свідоцтва про право на спадщину. Якщо ж спадкоємець, одержавши свідоцтво про право на спадщину, встиг зареєструвати свої право власності у відповідній установі, то поділ спадкового майна укласти було неможливо. У цьому випадку можливий правочин щодо відчуження часток у вищезазначеному майні на підставі договору міни, купівлі-продажу тощо» [36, с. 103].

ЦК України 2003 року, що набув чинності 01.01.2004 року, встановив, що «кожен із спадкоємців має право на виділ його частки в натурі» [150]. «Оскільки норма права, що регулює дані правовідносини, знаходиться у главі 87 «Здійснення права на спадкування», виходить, що законодавець зобов'язує спадкоємців спочатку визначитися зі своїми спадковими правами, а потім одержати документ, який посвідчує їх право на спадщину» [137, с. 419].

Вважаємо, що «договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини можуть бути укладені, по-перше, виключно після відкриття спадщини, оскільки лише з цього часу виникають спадкові відносини, а, по-друге, до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки з моменту вчинення даної нотаріальної дії спадкові відносини трансформуються у відносини власності і укладення даних договорів не вбачається можливим» [36, с. 103].

Крім цього, договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини рекомендується укладати після спливу строку для прийняття спадщини, тобто після остаточного визначення кола спадкоємців, що закликаються до спадкування та складу спадщини, що є об'єктом цих договорів. У зв'язку з цим пропонується визначити строк укладення договорів щодо розподілу спадщини та:

- викласти ч. 1 ст. 1259 ЦК України у наступній редакції:
«Стаття 1259. Зміна черговості одержання права на спадкування

1. Черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців» [150], *«які прийняли спадщину, укладеним після спливу строку для прийняття спадщини та до видачі свідоцтв про право на спадщину»*. «Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині» [150].

- *змінити назву статті 1267 ЦК України та викласти частину 3 статті у наступній редакції:*

Стаття 1267. *«Зміна розміру частки у спадщині»*

3. *«Заінтересовані спадкоємці, які прийняли спадщину за нотаріально посвідченим договором», «якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів»* [150], *«після спливу строку для прийняття спадщини та до видачі свідоцтва про право на спадщину», «можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них»* [150].

- *доповнити ст. 1278 ЦК України частиною 3 у наступній редакції:*

Стаття 1278. Поділ спадщини між спадкоємцями

«3. Спадкоємці, які прийняли спадщину мають право на поділ спадкового майна. Поділ спадкового майна проводиться за нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців після спливу строку для прийняття спадщини та до видачі свідоцтва про право на спадщину».

По-четверте, однією з головних ознак, що визначає специфіку будь-якого цивільно-правового договору є *правова мета*. Виходячи з того, що поняттям «договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини» охоплюються договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України), договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України) та договір про поділ спадщини спадкоємцями (ст. 1278 ЦК України), доцільно визначити спільну правову мету досліджуваних договорів дослідивши правову мету кожного договору окремо.

Договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України). «Характерними рисами спадкування за законом є, по-перше, здійснення спадкування почергово. Черговість спадкування означає, що спадкоємці за законом

одержують право на спадкування по чергово відповідно до ст.ст. 1261-1265 Цивільного кодексу України» [146, с. 293]. «Чинний Цивільний кодекс України 2004 року передбачає п'ять черг спадкоємців за законом на відміну від Цивільного кодексу УРСР 1964 року, який передбачав лише дві черги спадкоємців за законом» [82]. «По-друге, спадкують лише ті спадкоємці, які належать до черги, що закликається до спадкування, і, навпаки, спадкоємці нижчої (наступної) черги не закликаються до спадкування в разі наявності хоча б одного спадкоємця попередньої черги, який прийняв спадщину. Так, кожна наступна черга одержує право на спадкування у разі: 1) відсутності спадкоємців попередньої черги, 2) усунення їх від права на спадкування, 3) неприйняття ними спадщини, 4) відмови від її прийняття Цивільний кодекс України» [146, с. 293].

При спадкуванні за законом законодавець розподіляє спадщину без врахування особливостей стосунків, які можуть скластися в конкретній сім'ї. Модель черговості спадкування, передбачена ст.ст. 1261-1265 ЦК України ґрунтується на спробі законодавця передбачити гіпотетичну волю спадкодавця. Саме цією обставиною зумовлена поява статті 1259 ЦК України, яка надає спадкоємцям за законом право розподілити спадщину по-іншому, ніж це передбачено в законодавстві.

«Сутність зміни черговості спадкування полягає у встановленні іншого, більш справедливого розподілу спадщини, ніж це пропонується законом. Так, якщо через різні обставини спадкодавець не склав заповіт, спадкоємці за законом можуть реалізувати волю спадкодавця, що здається їм дійсною, бажаною ним, та відійти від формальної черговості, передбаченої законодавством, і керуючись ст. 1259 ЦК України розподілити спадщину так, як це зробив би, на їх думку, спадкодавець» [146, с. 294-295]. Тобто, *«договір про зміну черговості одержання права на спадкування спрямований на розширення кола спадкоємців, що закликаються до спадкування шляхом залучення спадкоємця наступної черги, який за загальним правилом не має права на спадкування»* [62, с. 156].

Договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України). За загальним правилом, встановленим ч. 1 ст. 1267 ЦК України, «частки у спадщині кожного із спадкоємців за законом є рівними. Проте, спадкоємці за усною угодою між

собою, якщо це стосується рухомого майна, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них. Спадкоємці за письмовою угодою між собою, посвідченою нотаріусом, якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів, можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них» (ч. 2, ч. 3 ст. 1267 ЦК України) [146].

Варто відзначити, що законодавець у зазначеній статті застосовує термін «угоду», а не «правочин» чи «договір». «Очевидно, цим підкреслюється як непоіменований характер даної домовленості спадкоємців, так і те, що угода про зміну розміру часток у спадщині може бути складовою іншого договору» [89, с. 219], наприклад, договору про зміну черговості спадкування за законом (ч. 1 ст. 1259 ЦК України), договору про поділ спадщини між спадкоємцями (ст. 1278 ЦК України).

Не викликає сумніву, що угода між спадкоємцями про зміну розміру частки у спадщині кожного з них, є за своєю природою договором. Так, згідно зі ст. 626 ЦК України «договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» [150]. З огляду на таке визначення, договору як юридичного факту властиві такі ознаки. По-перше, в договорі виявляється воля двох чи більше осіб, причому волевиявлення учасників за своїм змістом має збігатися і відповідати одне одному. По-друге, «договір – це така спільна дія осіб, яка спрямована на досягнення певних цивільно-правових наслідків – встановлення, зміну чи припинення прав і обов'язків» [43, с. 18].

Воля спадкоємців при укладенні досліджуваної угоди збігається, оскільки спрямована на зміну розміру часток всіх спадкоємців, які беруть в ній участь, що свідчить про домовленість між ними. Отже, при цьому виявляється воля не одного спадкоємця, а двох чи більше, а їх волевиявлення збігається за змістом.

Спільна дія спадкоємців при укладенні угоди про зміну розміру частки у спадщині спрямована на досягнення певних правових наслідків у вигляді збільшення спадкової частки одного спадкоємця за рахунок зменшення спадкової частки іншого. Наведене підтверджує договірний характер такої угоди.

З вищевикладеного випливає, що *правовою метою договору про зміну розміру частки у спадщині спадкоємців за законом є зміна ідеальних часток у спадщині таким чином, щоб на кожного зі спадкоємців, які укладають договір, припадала інша*

частка, ніж це вказано у законі. «Варто згадати, що у спадщині існують два види часток, а саме: ідеальна частка у спадщині – частка у праві на майно. Вона визначає розмір того, що належить суб'єкту в певному об'єкті ідеально, без прив'язки до конкретної речі; реальна частка у майні – це те, що можна отримати при поділі майна в натурі» [38, с. 52].

Тобто спадкоємці домовленістю між собою змінюють правило рівності часток у спадщині при спадкуванні за законом, визначене у ч. 1 ст. 1267 ЦК України. «Зміна розміру часток у спадщині спадкоємців за законом можлива виключно у договірному порядку і не може бути здійснена за рішенням суду. Однак, Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, яка діяла до прийняття та набрання чинності Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, передбачала, що у разі недосягнення спадкоємцями згоди, зміна розміру часток у спадщині здійснюється в судовому порядку» [37, с. 99-100].

Договір про поділ спадщини спадкоємцями (ст. 1278 ЦК України). Спадкове майно, незалежно від того, зосереджено воно в одному місці чи ні, у момент відкриття спадщини виступає юридично як єдиний цілісний комплекс, які б права та обов'язки не входили до його складу. Це є передумовою універсального правонаступництва, що характерне для спадкових відносин.

Відповідно до положень Цивільного кодексу України як при спадкуванні за законом, так і при спадкуванні за заповітом, спадкове майно може переходити у власність декількох спадкоємців. Враховуючи, що згідно з ч. 5 ст. 1268 ЦК України «спадщина належить спадкоємцям з часу відкриття спадщини» [150] (незалежно від часу прийняття спадщини), якщо спадкують кілька спадкоємців, то спадщина належить їм всім також із цього часу. «Оскільки належність будь-якого майна можлива на певному праві, а при спадкуванні відбувається правонаступництво, виходить, що спадкоємцям належить спадщина на праві спільної часткової власності. Тобто, вони є співвласниками» [146, с. 389].

«Спільна власність спадкоємців на спадкове майно може бути припинена шляхом поділу того спадкового майна, що перейшло їм у спадщину. Поділ спадщини між спадкоємцями безпосередньо врегульовано ст. 1278 ЦК України. Звертає на себе

увагу текст ст. 1278 ЦК України в порівнянні з назвою цієї статті та ст. 1280 ЦК України. Так, якщо стаття має назву «Поділ спадщини між спадкоємцями», то частина перша цієї статті жодним чином не стосується поділу, а встановлює принцип рівності часток спадкоємців, якщо не мав місце інший розподіл часток у заповіті. Фактично, це не тільки не має відношення до поділу, а й повторює ч. 1 ст. 1267 ЦК України щодо часток у спадщині спадкоємців за законом та загальні засади свободи заповіту, що містяться у главі 85 ЦК України. Питанню ж поділу у цій статті взагалі не приділяється увага, адже в другій її частині зазначається про право кожного з спадкоємців на виділ його частки в натурі. Цілком логічним наслідком такої невдалої законодавчої техніки є виникнення непорозумінь у практичній діяльності, що вимагає чіткого розмежування понять «поділ спадщини», «виділ частки із спадкового майна» та «перерозподіл спадщини».

Оскільки спадщина належить спадкоємцям, які її прийняли на праві спільної власності, то при її поділі застосовуються не тільки норми книги 6 ЦК України, а й правила ч. 4 ст. 355, 356, 357, 364, 365, 367 ЦК України, які регулюють відносини спільної часткової власності. Книга 3 ЦК України містить загальне регулювання поділу майна, що перебуває у спільній частковій власності (ст. 367 ЦК України), та виділ частки з майна, що є у спільній частковій власності (ст. 364 ЦК України). Зазначені норми співвідносяться зі ст. 1278 як загальні та спеціальна» [146, с. 389].

З аналізу ст. 364, ст. 367 ЦК України виходить, що наслідком виділу частки спадкоємця в натурі є виникнення у нього права приватної власності на окреме майно зі складу спадщини. Решта спадкоємців може залишатися співвласниками спадкового майна. Поділ припиняє режим спільної часткової власності спадкоємців на майно, що перейшло їм у спадок. Внаслідок поділу спадкоємці отримують «реальну частку» зі спадщини, тобто певне майно в натурі, яке входить до спадщини як комплексу прав та обов'язків спадкодавця. «Перерозподіл спадщини» можливий лише після її «розподілу». Очевидно, що у контексті ст. 1280 ЦК України «перерозподіл спадщини» є наслідком поділу спадщини. *Таким чином, правовою метою даного договору є припинення спільної часткової власності на спадщину шляхом розподілу її*

елементів (прав на певні речі та обов'язків) між спадкоємцями, внаслідок чого кожен з них набуває право власності на конкретно визначені в договорі речі.

Підсумовуючи все вищесказане приходимо до висновку, *що договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини спрямовані на визначення спадкоємцями власних умов спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна, замість тих, які встановлені заповітом або законом.*

По-п'яте, «усі договори у сфері спадкування, в тому числі і щодо розподілу спадщини, відіграють допоміжне значення, порівняно з роллю класичного цивільно-правового договору, оскільки *не можуть бути достатньою правовою підставою виникнення, зміни та припинення спадкових правовідносин*» [36, с. 103]. «За загальним правилом ст. 11 ЦК України договір є самостійною підставою виникнення цивільних прав та обов'язків. Як зазначається у правовій доктрині, за новим цивільним законодавством України договір набув статусу самостійного регулятора цивільних відносин, причому не підзаконного, а такого, що знаходиться на одному щаблі із законом» [90, с. 86].

«У сфері спадкування правові наслідки настають не з факту укладення певного договору, а внаслідок юридичного складу, в якому центральне місце займає факт відкриття спадщини. Дане твердження обумовлено специфікою спадкових правовідносин, в межах яких укладаються вказані договори, і характеризуються другорядною роллю останніх. Так, особа, яка за загальним правилом черговості не повинна закликатися до спадкування, набуває право на спадкування не на підставі договору про зміну черговості одержання права на спадкування, а з певної сукупності юридичних фактів, а саме: смерті спадкодавця, прийняття спадщини спадкоємцями попередніх черг, укладення договору про зміну черговості одержання права на спадкування та прийняття спадщини спадкоємцем, якого «підтягують» [58, с. 100].

По-шосте, аналізуючи договори у сфері спадкового права в цілому, вчені-цивілісти доходять висновку, що «принаймні однією стороною цих договорів є спадкоємці» [145, с. 522]. «У договорах щодо розподілу спадщини всі *сторони є спадкоємцями*» [36, с. 522].

«В юридичній літературі «спадкоємцями» називають учасників цивільних відносин, до яких переходить у встановленому порядку майно спадкодавця» [149, с. 865].

Чинне законодавство України не розкриває зміст цього поняття, а аналіз існуючих правових норм не дає чіткого та однозначного розуміння категорії «спадкоємець». ЦК України у ст. 1222 лише визначає коло осіб, які можуть ними бути. Так, «спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини. Спадкоємцями за заповітом можуть бути юридичні особи та інші учасники цивільних відносин» [150].

Слід вказати на те, що ст. 1222 ЦК України законодавець не встановлює таку умову набуття статусу спадкоємця як прийняття спадщини.

Для того, щоб стати спадкоємцем, фізичній особі необхідно бути живою на час відкриття спадщини. При цьому не має значення вік, стан здоров'я, місце проживання тощо. Закон захищає інтереси зачатої, але ще не народженої дитини. При спадкуванні за законом зачата, але ще не народжена дитина визнається спадкоємцем першої черги. Крім того, згідно із ч. 2 ст. 1298 ЦК України, «якщо заповіт складено на користь зачатої, але ще не народженої дитини, видача свідоцтва про право на спадщину і розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини» [150]. «Основна умова закликання до спадкування при цьому – народження дитини живою. Наведене правило застосовується і при спадкуванні за законом. Якщо ж дитина народилася мертвою, то спадкові відносини за її участі не виникають» [62, с. 46].

Умовою закликання до спадкування юридичної особи є наявність у неї «правоздатності, що виникає з моменту створення юридичної особи і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення» [150] (ч. 4 ст. 91 ЦК України). Тобто юридична особа повинна існувати на час відкриття спадщини. Якщо є юридична особа, визначена спадкоємцем за заповітом, ліквідована до відкриття спадщини, заповіт в цій частині не буде мати юридичної сили, а спадкове правонаступництво здійснюватиметься відповідно до закону.

На думку О.Є. Блінкова та К.Ю. Єгоренкової, «якщо на час відкриття спадщини юридична особа існувала, але протягом шести місяців з моменту смерті спадкодавця втратила свій статус внаслідок злиття, приєднання, поділу, перетворення, то можна провести аналогію з померлими спадкоємцями, які не встигли прийняти спадщину, від яких вказане право переходить до їх спадкоємців за законом в порядку спадкової трансмісії» [6, с. 5]. «Юридична особа-спадкоємець здійснює свої спадкові права в загальному порядку, може прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття. Юридична особа закликається до спадкування незалежно від виду та організаційно-правової форми» [62, с. 47].

Для набуття статусу спадкоємця недостатньо самого факту наявності заповіту на користь певної особи чи зарахування її до спадкоємців певної черги. Від особи вимагається ще й добропорядна поведінка. Статтею 1224 ЦК України передбачено перелік обставин, за наявності яких право на спадкування у певних осіб не виникає, тобто вони усуваються від права на спадкування як за заповітом, так і за законом та називаються негідними спадкоємцями.

Як було зазначено раніше, договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України) та договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України) можуть бути укладені виключно в межах спадкування за законом, а договір про поділ спадщини спадкоємцями (ст. 1278 ЦК України) може мати місце як при спадкуванні за законом, так і при спадкуванні за заповітом. З цього випливає, що *«сторонами договору про зміну черговості одержання права на спадкування та договору про зміну розміру частки у спадщині можуть бути виключно фізичні особи, визначені ст.ст. 1261-1265 ЦК України. Сторонами ж договору про поділ спадкового майна можуть бути як фізичні, так і юридичні особи»* [36, с. 104].

По-сьоме, «досліджувані договори мають *особисто-довірчий характер*. Іншими словами, права і обов'язки, з приводу яких укладаються договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, не можуть здійснюватися третіми особами в силу особливих зв'язків між учасниками таких відносин – *родинних* (певний ступінь споріднення із спадкодавцем), *квазіродинних* (усиновлення спадкодавця чи

спадкоємця), *сімейних* (шлюб із спадкодавцем, проживання із спадкодавцем однією сім'єю не менш як 5 років до часу відкриття спадщини), *відносин із утримання* (перебування на утриманні не менш як 5 років до часу відкриття спадщини)» [36, с. 104].

В основі виникнення *родинних відносин* «перебуває» спорідненість. «Під спорідненням варто розуміти кровну спільність осіб, що походять одне від одного або від спільного предка. В основі споріднення знаходяться природні, біологічні зв'язки між фізичними особами. Біологічний зв'язок, як правило детермінує наявність у відповідних фізичних осіб статусу «родичів за походженням» (ст. 1260 ЦК України). Таким чином, підставою виникнення кровного споріднення є біологічне походження (народження). У разі якщо такі біологічні зв'язки досить близькі, споріднення набуває значення юридичного факту» [137, с. 42-43].

«Для виявлення юридично значимого споріднення важливе значення має його класифікація, яка здійснюється за лініями та ступенями. Визначення кола осіб, які складають відповідну лінію, чи певного ступеня споріднення поміж родичами завжди здійснюється відносно конкретної особи. У спадковому праві такою особою є спадкодавець» [48].

«Лінію утворює кровний зв'язок фізичних осіб через безперервні народження. Залежно від того, чи походять особи одна від одної або від спільного предка, розрізняють пряму і бокову лінії споріднення. У прямій лінії родичі походять один від одного. Пряма лінія в роду тільки одна. Вона може бути висхідна (від нащадків до предка) та низхідна (від предків до нащадків). У боковій лінії родичі не походять один від одного, але мають спільного предка. Бокових ліній в роду може бути стільки, скільки існує в роду народжень по прямій лінії» [48].

«Ступінь споріднення визначається за числом народжень, що віддаляють родича від спадкодавця. Народження самого спадкодавця не входить до цього числі» [150] (ч. 1 ст. 1265 ЦК України). «Ступінь є свого роду одиницею вимірювання споріднення поміж родичами за походженням. Він надає можливість встановити «відстань» між спорідненими особами (родичами за походженням). Причому така «відстань» може характеризувати як більш близьке споріднення, так і віддалене. Тому, чим далі

біологічно особи знаходяться одна від одної, тим більший порядковий ступінь споріднення їх пов'язує» [137, с. 42-56].

Усиновлення належить до юридичних фактів, що обумовлюють виникнення *квазіродинних відносин*. Відповідно до ст. 207 СК України «усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду» [135].

«Якщо громадянин України усиновлює дитину, яка є громадянином України, але проживає за межами України, усиновлення здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України. Якщо усиновлювач не є громадянином України, для усиновлення дитини, яка є громадянином України, потрібен дозвіл центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей.

Усиновленою може бути дитина, тобто особа до досягнення нею повноліття. У виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування. Такими винятковими випадками, зокрема, якщо повнолітня особа є сиротою або була позбавлена батьківського піклування до досягнення повноліття. Враховуючи винятковий характер права на усиновлення повнолітньої особи, суди мають установлювати при розгляді справ цієї категорії додаткові обставини, зокрема необхідність усиновлення і неможливість оформлення іншого правового зв'язку між особою, яку бажають усиновити, та особою, яка хоче це зробити (складення заповіту тощо). При цьому звернення до суду із заявою про усиновлення не повинно бути зумовлене бажанням досягти іншого правового наслідку, ніж юридичне оформлення родинного зв'язку (можливо, вже наявного фактично).

Слід також з'ясувати наявність чи відсутність в усиновлювача своїх дітей. Закон не встановлює заборони на усиновлення повнолітньої особи тією, яка має власних дітей, проте на цей факт необхідно зважати виходячи з обставин, що визначають можливість рідних дітей бути спадкоємцями. У кожному конкретному випадку суд при вирішенні питання про усиновлення повнолітньої особи може врахувати й інші обставини. У сімейному законодавстві України не встановлено

максимального віку повнолітньої особи, яка може бути усиновлена, однак визначено мінімальну різницю у віці між нею та усиновлювачем – не менше вісімнадцяти років» [116].

«Справи про усиновлення суд розглядає в порядку окремого провадження. Суд повинен роз'яснити заінтересованим особам у справі положення законодавства щодо збереження таємниці усиновлення та попередити їх про відповідальність за розкриття такої таємниці» [104].

«Кваліфікація усиновлення як підстави виникнення саме квазіродинних відносин зумовлена існуванням поміж усиновленим та усиновлювачем зв'язку, який по своїй суті практично повністю тотожний тому, який існує між кровно спорідненими особами. Такий самий правовий зв'язок виникає між дітьми різних батьків, якщо вони усиновлені одними і тими самими усиновлювачами. Саме з цієї причини, за загальним правилом, заборонені шлюби між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною» (ст. 26 СК України) [33, с. 135].

Обсяг прав та обов'язків усиновителя і усиновленого визначено сімейним законодавством. Так, відповідно до ст. 232 СК України «з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому – між її дітьми, внуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням. Усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини. Усиновлення надає особі, яку усиновлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача у такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків» [135].

Шлюб із спадкодавцем. «Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану» (ст. 21 СК України) [135].

«Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя.

Релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до

створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану» [135]. Тому право на спадкування в одного з подружжя після іншого не виникатиме у разі здійснення релігійного обряду шлюбу без реєстрації шлюбу в органі державної реєстрації актів цивільного стану.

Право на спадкування одного з подружжя після смерті іншого не набувається, якщо на час відкриття спадщини набрало законної сили рішення суду про розірвання шлюбу чи органом державної реєстрації актів цивільного стану зареєстровано розірвання шлюбу. Якщо один з подружжя помер до набрання рішенням суду законної сили, вважається, що шлюб припинився внаслідок його смерті, і в такому випадку право на спадкування зберігається.

Згідно з ч. 4 ст. 1224 ЦК України «не мають права на спадкування за законом одна після одної особи, шлюб між якими є недійсним або визнаний таким за рішенням суду. Якщо шлюб визнаний недійсним після смерті одного з подружжя, то за другим із подружжя, який його пережив і не знав та не міг знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, суд може визнати право на спадкування частки того з подружжя, хто помер, у майні, яке було набуто ними за час цього шлюбу» [150]. Не набувається право на спадкування за законом й у разі неукладеності шлюбу. «Шлюб, зареєстрований у відсутності нареченої і (або) нареченого, вважається неукладеним. Запис про такий шлюб у органі державної реєстрації актів цивільного стану анулюється за рішенням суду за заявою заінтересованої особи» [135].

Проживання однією сім'єю разом із спадкодавцем. Сучасне українське законодавство не відзначається єдністю щодо віднесення тих чи інших осіб до членів сім'ї. Конституційний суд України в рішенні у справі про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» від 03.06.1999 року вказав у п. 6, що «існує об'єктивна відмінність його змісту залежно від галузі законодавства» [121].

Оскільки ЦК України не встановлює критерії для визначення кола осіб, які відносяться до членів сім'ї спадкодавця, необхідно звернутися до положень сімейного законодавства. Так, ст. 3 СК України встановлює, що «сім'єю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки» [135].

Відповідно до ст. 1264 ЦК України «особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини мають право на спадкування за законом у четверту чергу» [150].

«Зазначений п'ятирічний строк повинен виконатися на момент відкриття спадщини і його необхідно обчислювати з урахуванням часу спільного проживання зі спадкодавцем однією сім'єю до набрання чинності Сімейним Кодексом України.

До спадкоємців четвертої черги належать не лише жінка (чоловік), які проживали однією сім'єю зі спадкодавцем без шлюбу, таке право можуть мати також інші особи, якщо вони спільно проживали зі спадкодавцем, були пов'язані спільним побутом, мали взаємні права та обов'язки, зокрема, вітчим, мачуха, пасинки, падчерки, інші особи, які взяли до себе дитину як члена сім'ї, тощо. Правила статті 1264 ЦК України не стосуються дітей, влаштованих у прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу.

До числа спадкоємців четвертої черги не входить особа, яка хоча і проживала спільно зі спадкодавцем, але перебувала у зареєстрованому шлюбі з іншою особою. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення в них права на спадкування за законом у першу чергу на підставі статті 1261 ЦК України» (п. 21 Постанови Пленуму Верховного суду України від 30.05.2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» [119].

У п'яту чергу право на спадкування за законом одержують утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї. Утриманцем згідно зі ст. 1265 ЦК України «вважається неповнолітня або непрацездатна особа, яка не була членом сім'ї спадкодавця, але не менш як п'ять років одержувала від нього матеріальну допомогу, що була для неї єдиним або основним джерелом засобів до існування» [150].

Неповнолітня особа – «це фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» (ст. 32 ЦК України) [150].

Непрацездатна особа – «це особа, які досягла встановленого законодавством України пенсійного віку, або особи з інвалідністю, у тому числі діти з інвалідністю, а також особи, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника відповідно

до закону» (ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування») [110].

«Факт перебування на утриманні підтверджується рішенням суду, що набрало законної сили, про встановлення факту перебування непрацездатної чи неповнолітньої особи на утриманні.

Непрацездатність утриманця за віком може бути підтверджена паспортом, свідоцтвом про народження; непрацездатність за станом здоров'я – за пенсійною книжкою або довідкою, виданою відповідним органом медико-соціальної експертизи. Факт проживання спадкоємців однією сім'єю зі спадкодавцем підтверджується рішенням суду, яке набрало законної сили» (пп. 4.4 п. 4 Глави 10 Розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

По-восьме, *«свобода вибору контрагента за договорами щодо розподілу спадщини обмежена»* [36, с. 104].

«Свобода договору як принцип цивільного законодавства проголошена у нових цивільних кодексах деяких держав колишнього Союзу РСР (України, РФ, Республіки Казахстан тощо). Цей принцип визнається наріжним каменем приватного права зарубіжних країн, що ґрунтується на розвинутій економіці» [44, С. 159].

Свобода договору є одним із загальних засад вітчизняного цивільного законодавства, який міститься передусім у ст.ст. 3, 6, 627 ЦК України.

У ст. 3 ЦК України до загальних принципів цивільного законодавства, крім свободи договору, віднесено також такі основні засади (принципи), як: «1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя фізичної особи; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 4) судовий захист цивільного права та інтересу; 5) справедливість, добросовісність та розумність» [150].

Зміст принципу свободи договору розкриває ст. 627 ЦК України. Так, «сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості» [150]. «Волевиявлення

учасників договору має складатися вільно, без жодного тиску з боку контрагента або інших осіб і відповідати їхній внутрішній волі» [148, с. 264].

Про межі (рамки) свободи договору йдеться у ст. 6 ЦК України, де у загальній формі сформульовано співвідношення актів цивільного законодавства та договору. Так, «сторони мають право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, але відповідає загальним засадам цивільного законодавства. Сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами. Сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд» [150]. Проте сторони в договорі не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами.

Свобода договору не є безмежною, вона існує в рамках чинного законодавства, звичаїв ділового обороту, а дії сторін договору мають ґрунтуватися на засадах розумності, добросовісності та справедливості.

Обмеження свободи договору при розподілі спадщини зумовлено сферою їх застосування. Локальність договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини визначає коло потенційних контрагентів, чим і обмежує можливість вибору контрагента у майбутньому договірному зв'язку. Це означає, що досліджувані договори можуть укладатися лише між спадкоємцями. Спадкоємець за заповітом або за законом, який бажає розподілити спадщину шляхом укладення відповідного договору може обрати собі контрагента лише з числа інших заінтересованих спадкоємців за заповітом чи за законом.

По-девяте, *«договори щодо розподілу спадщини безпосередньо впливають на відносини власності»* [36, с. 104]. Спадкові правовідносини тісно пов'язані з правом власності, оскільки спадкування є однією з підстав його набуття. Документом, що підтверджує право власності особи на майно, отримане у спадок, є свідоцтво про право на спадщину. Видача свідоцтва про право на спадщину – це завершальний етап оформлення права на спадщину, після настання якого спадкоємці втрачають

можливість змінити черговість одержання права на спадкування, змінити розмір часток у спадщині, поділити спадкове майно. Це пояснюється тим, що норми, які регулюють питання оформлення права на спадщину розміщені у ЦК України після норм, присвячених розподілу спадщини. Таким чином законодавець встановлює послідовність дій спадкоємців. Тобто спочатку спадкоємці повинні визначитися зі своїми спадковими правами (змінити черговість одержання права на спадкування, змінити розмір частки у спадщині, поділити спадкове майно), а потім – одержати документ, який посвідчує їх право на спадщину.

«Вплив договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини на відносини власності полягає в тому, що воля спадкоємців щодо розподілу спадщини безпосередньо відображається у змісті свідоцтва про право на спадщину» [36, с. 104].

«Свідоцтво про право на спадщину – це базовий документ, що підтверджує факт отримання спадщини спадкоємцями згідно з чинним законодавством України» [75, с. 1109]. Свідоцтво про право на спадщину «не створює ніяких нових прав у спадкоємців на майно, а тільки підтверджує вже існуюче право на нього» [147, с. 1189].

Нотаріуси видають свідоцтва про право на спадщину за формами, установленими Правилами ведення нотаріального діловодства. Свідоцтво про право на спадщину підлягає державній реєстрації у Спадковому реєстрі відповідно до Положення про Спадковий реєстр, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України № 1810/5 від 07.07.2011 року.

Спадковий реєстр – «це електронна база даних, у якій містяться відомості про заповіти, спадкові договори, спадкові справи та видані свідоцтва про право на спадщину. Реєстраторами Спадкового реєстру є державні нотаріальні контори, державні нотаріальні архіви, приватні нотаріуси, які уклали відповідні договори з Адміністраторами реєстру, яким є Державне підприємство «Національні інформаційні системи» Міністерства юстиції України. Внесення названої вище інформації до Спадкового реєстру є обов'язковим» [125, с. 259]. Результатом здійснення державної реєстрації у цьому реєстрі є Витяг про реєстрацію у Спадковому реєстрі, один примірник якого видається спадкоємцю, а інший –

долучається до спадкової справи разом із свідоцтвом про право на спадщину та копією примірника договору щодо розподілу спадщини, викладеною на спеціальному нотаріальному бланку.

Важливо зазначити, у разі якщо до складу спадкового майна, входить виключно рухоме майно (транспортні засоби, грошові кошти тощо), то процес оформлення спадкових прав завершується видачею свідоцтва про право на спадщину та державною реєстрацією цього свідоцтва у Спадковому реєстрі. Якщо ж до складу спадкового майна входить нерухоме майно, після видачі свідоцтва про право на спадщину та реєстрації його у Спадковому реєстрі, нотаріус повинен здійснити державну реєстрацію права власності у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Виділені вище ознаки дозволяють визначити договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини як *«домовленість спадкоємців, які прийняли спадщину, спрямована на забезпечення справедливого розподілу ними спадщини, її частки або права на спадщину, оформлення якої здійснюється»* [36, с. 102] після спливу строку для прийняття спадщини та *«до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину»* [36, с. 102].

Об'єктом договорів щодо розподілу спадщини є спадщина, її частка або право на спадщину. Спадщина є базовою категорією для спадкового права. За її відсутності спадкування не відбувається взагалі. У теорії спадкового права спадщина уявляється в приблизно однаковому розумінні: «як комплекс прав і обов'язків» [146, с. 17], «певна частина цивільних прав і обов'язків» [30, с. 15] або ж «їх сукупність» [132, с. 31].

Незважаючи на те, що спадщина є базовою категорією спадкового права, ні ЦК України, ні інші акти цивільного законодавства не відтворюють наведеного доктринального положення. Тому для розкриття змісту спадщини законодавець у ст. 1218 та в інших нормах ЦК України (статті 1219, 1227–1229, 1236, 1238, 1291) використовує поняття «склад спадщини», до якого входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті (перелік є невичерпним).

«До складу спадщини не входять права та обов'язки, нерозривно пов'язані з особою спадкодавця» (ст. 1219 ЦК України) [150].

Будучи складним об'єктом, спадщина, за змістом ст. 1218 ЦК України, являє собою єдине ціле. Юридичне усамотійнення окремих елементів, наприклад, внаслідок розподілу спадщини, призводить до втрати ними статусу спадщини.

Важливим завданням є з'ясування змісту поняття «предмет договору». «Предмет договору є істотною умовою договору, тому з практичної точки зору питання предмета договору не може мати декілька рішень, практика вимагає однозначності, впевненості, без загрози визнання договору недійсним, інакше договір із ефективної конструкції з налагодження зв'язків між суб'єктами цивільних відносин перетвориться на малозастосовний інститут» [21, с. 345].

«Предмет договору має слугувати засобом (критерієм) виокремлення певного виду договору в межах певного типу договорів. Предмет договору, умова про який, безперечно, завжди має бути погоджена сторонами, оскільки їй надається значення істотної, з якою пов'язується момент укладення договору і виникнення зобов'язання, повинен відображати головну сутність договору даного виду» [164, с. 62]. Відповідно, значення предмета договору може набувати основна дія, яка вчинятиметься сторонами і забезпечить досягнення мети договору. Як зазначає М.І. Брагінський «предмет будь-якого договору виражає його мету» [15, с. 13]. Для пойненованих договорів ця дія відображена у визначенні певного виду договору. Враховуючи відсутність у чинному законодавстві України дефініції договорів щодо розподілу спадщини, з'ясування предмета досліджуваних договорів є можливим через аналіз правової мети договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини. Тому, спираючись на вищенаведене визначення правової мети договорів щодо розподілу спадщини, можна зробити висновок, що *предметом досліджуваних договорів є дії спадкоємців щодо реалізації ними своїх спадкових прав стосовно розподілу спадщини, її частки або права на спадщину*. Укладаючи договори щодо розподілу спадщини спадкоємці «диктують власні правила спадкування», замість існуючих. Здійснюючи такі дії спадкоємці мають на меті розпорядитися своїми спадковими правами на

власний розсуд, змінюючи при цьому розподіл спадщини, встановлений заповітом або законом.

По-десяте, договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є *правовою підставою виникнення відповідного договірною зобов'язання*. На підставі аналізу законодавчого визначення зобов'язання (ст. 509 ЦК України) та аналізу ознак договорів щодо розподілу спадщини пропонується таке визначення зобов'язання щодо розподілу спадщини: *зобов'язання щодо розподілу спадщини – це цивільне правовідношення, що опосередковує перехід спадщини, її частки або права на спадщину, в якому сторони договору щодо розподілу спадщини (спадкоємці) здійснюють взаємопогоджені дії для досягнення мети відповідного договору*.

Важливо розрізняти об'єкт та предмет зобов'язання.

Є.В. Кім зазначає, що «грунтуючись на загальнофілософському понятті об'єкта, тільки людина здатна до реагування на дію. Ні речі, ані матеріальні або нематеріальні блага не здатні до такого реагування й тому не можуть бути об'єктами правовідношення. Вони – предмет правовідношення, тобто те, на що спрямовані дії зобов'язаної особи. На об'єкт правовідношення впливає безпосередньо, а на предмет – тільки опосередковано, через поведінку його учасників. Об'єкт, разом з іншими елементами, може бути покладений в основу класифікації правовідносин. Специфіка окремих видів правовідносин полягає, окрім усього іншого, і в тому, чого може вимагати управоможена сторона. Що ж до предмета, то він не є елементом правовідношення» [53, с. 41].

Є.О. Харитонов також зазначає, що якщо «об'єкт зобов'язання – це певна поведінка його учасників, то предмет – ті речі або майно, нематеріальні блага, відносно яких існує інтерес учасників цього правовідношення» [143, с. 79, 194].

На думку Н.Ю. Голубєвої «об'єктом зобов'язання є те, на що ці права й обов'язки спрямовані, тобто ті дії, здійснення яких (чи утримання від яких) кредитор має право вимагати від боржника, предметом же зобов'язання служать ті матеріальні й нематеріальні блага, з приводу яких сторони вступають у відносини й на які спрямовані їхні дії» [21, с. 335].

Таким чином, об'єктом зобов'язання щодо розподілу спадщини є дії спадкоємців, спрямовані на визначення спадкоємцями власних умов спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна, замість тих, які встановлені заповітом або законом. Предметом таких зобов'язань є спадщина, її частка або право на спадщину.

Практичне значення має питання співвідношення понять «предмет зобов'язання» та «предмет виконання». Як зазначає В. В. Луць, «дії, які мають бути вчинені одним учасником зобов'язання на користь іншого, називаються предметом виконання. Якщо ці дії пов'язані з передачею певного майна, поняттям предмета виконання охоплюється і це конкретне майно» [157, с. 659]. «Предмет виконання має бути в усіх зобов'язаннях, оскільки без нього неможливо виконання, неможливо прийняття виконання зобов'язання, не можна виконати чи прийняти «ніщо» [21, с. 344].

У цивільних договірних зобов'язаннях такі дії переважно мають зустрічний взаємозалежний характер. Наприклад, договори купівлі-продажу опосередковують товарообмін між його учасниками. Кожна сторона договору купівлі-продажу має вчинити на користь іншої сторони певну дію (передати майно (товар) – прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму). Від виконання однією стороною свого обов'язку залежить задоволення інтересів іншої сторони договору.

Натомість правовідносини розподілу спадщини не передбачають наявності зустрічного надання між сторонами, оскільки вони опосередковують не безпосередній товарообмін між його учасниками, а встановлення умов спадкування на власний розсуд спадкоємців. Тому для зобов'язання щодо розподілу спадщини характерним є наявність спільного обов'язку сторін, здійснення якого необхідно для його виконання – це звернення кожної сторони договору до нотаріуса за видачею свідоцтва про право на спадщину на своє ім'я. Однак виконання чи невиконання такого обов'язку не впливає на права та інтереси контрагента, але впливає на права та інтереси тієї сторони, яка є його носієм. Отже, предметом виконання зобов'язання щодо розподілу спадщини є конкретна поведінка його учасників – дії спадкоємців щодо отримання свідоцтва про право на спадщину на підставі договору щодо

розподілу спадщини. Такі дії сторін договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини мають взаємопогоджений характер.

2.2. Місце договорів щодо розподілу спадщини в системі цивільно-правових договорів

Важливе теоретичне та практичне значення має з'ясування місця договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини у системі цивільно-правових договорів України. Успішне виконання цього завдання дозволить розглядати їх не як окремі, не пов'язані між собою види договорів, а як визначену сукупність, якій притаманна внутрішня цілісна структура, сукупність, в основі якої лежать єдність та взаємозв'язок.

Оскільки договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є типовими для відносин, які засновані на засадах рівності, вільного волевиявлення та майнової самостійності учасників, при визначенні їх місця у системі цивільно-правових договорів має бути врахований накопичений досвід побудови загальної системи цивільно-правових договорів.

«Система цивільно-правових договорів як єдина система зі складними взаємозв'язками її елементів характерна як внутрішньою єдністю, так і диференціацією договірних відносин, що зумовлена особливостями конкретних майнових відносин, опосередкованих договорами» [67, с. 639]. «Категорія «система» цивільно-правових договорів на думку більшості вчених є синонімом категорії «класифікація» [59, с. 305].

В юридичній літературі розрізняють просту і системну класифікації цивільно-правових договорів.

«Проста класифікація договорів може проводитися двома способами. За першим, об'єкти дослідження поділяють на необмежену кількість груп, використовуючи необхідні для вирішення поставлених завдань ознаки. В такому разі утворюється проста система договорів без структурних зв'язків між ними.

Другий спосіб полягає у поділі договорів за принципом дихотомії із застосуванням обраного критерію на дві групи, перша з яких характеризується

наявністю підстави поділу, а інша – її відсутністю» [81, с. 91]. Групування за цим принципом, як зазначає В.Г. Олюха, «проводиться з використанням однієї істотної для характеристики договорів ознакою, що дозволяє повно дослідити її прояв в різних за правовою природою типах двосторонніх правочинів. Як наслідок, всередині утвореної групи елементи, які увійшли до неї, не мають структурних зв'язків між собою, як не мають його між собою й різні дихотомічні пари» [83, с. 89]. «Подібний поділ може бути застосований до одного поняття багаторазово, за умови, що кожного разу обираються різні підстави» [16, с. 308].

У цивілістиці існує багато дихотомічних класифікацій цивільно-правових договорів. Розглянемо ті, які дадуть змогу визначити специфіку договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини.

За моментом виникнення зобов'язання договори є: *попередні та основні*.

Відповідно до статті 637 ЦК України «попереднім є договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором» [150].

Потреба у попередньому договорі виникає у разі укладення складного договору, розробці якого має передувати ретельне опрацювання його умов з урахуванням різноманітних чинників, для чого потрібен певний час та зусилля, а також для впевненості осіб у принциповій домовленості, якої вони досягли з приводу встановлення між собою правовідносин у майбутньому. Основним призначенням попереднього договору є зв'язання осіб зобов'язанням укласти основний договір.

«За своєю природою попередній договір є організаційним. Специфікою організаційних договорів є те, що вони призначені створювати передумови, передбачити можливості для подальшої підприємницької або іншої діяльності» [142, с. 143]. Попередній договір не породжує жодних майнових прав та обов'язків. Тим не менш, він породжує між сторонами зобов'язання щодо укладення основного договору, і як будь-яке зобов'язання воно підлягає виконанню. Порушення цього зобов'язання стороною попереднього договору тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

На відміну від попереднього договору, «основний договір безпосередньо породжує права та обов'язки сторін» [158, с. 149-150].

Характерні ознаки договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини свідчать про те, що досліджувані договори належать до основних договорів, тобто, до тих, що є основним актом, який чітко і повно визначає права і обов'язки сторін таких договорів.

Залежно від підстав укладення договору виділяють: *обов'язкові (легітарні) та вільні (волютарні)*.

«Укладення легітарного договору обов'язково для однієї або обох сторін внаслідок чинного законодавства» [19, с. 186]. «Особливостями такого договору є те, що: по-перше, його зміст має відповідати змісту правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, обов'язкового для сторін (сторони) договору; по-друге, особливості його укладення встановлюються актами цивільного законодавства (ст. 648 ЦК України); по-третє, розбіжності, які виникають між сторонами при укладенні договору, в силу прямого законодавчого припису вирішуються судом (ч. 1 ст. 649 ЦК України).

Дія принципу свободи договору зумовлює те, що більшість договорів, які укладаються в умовах ринкової економіки, є вільними, тобто такими, укладення яких залежить виключно від розсуду сторін» [154, с. 230]. У волютарних договорах сторони вільно та взаємопогоджувано визначають умови договору, чим визначають правила своєї договірної поведінки. Очевидно, що договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є вільними договорами.

За предметом договору чи за змістом врегульованої договором діяльності виділяють: *речові та зобов'язальні* договори. Можливі і *речово-зобов'язальні* договори.

«Українське цивільне законодавство не знає речових договорів і не містить механізмів, які б надавали можливість впевнено твердити про існування в нашому правовому полі речових договорів. Оскільки одним із розумінь договору є його бачення як зобов'язання, то склалося загальне правило, що всі договори мають зобов'язальну природу.

Між тим існує і інша точка зору про речові договори, які безпосередньо спрямовані і тягнуть за собою встановлення, зміну та припинення речових прав, на відміну від зобов'язальних договорів, які безпосередньо не тягнуть за собою таких наслідків, а лише передбачають права та обов'язки сторін, дії, спрямовані на встановлення, зміну та припинення речових прав. З цього виходить, що предметом речових договорів завжди є певна річ, стосовно якої сторони й укладають договір. Предметом зобов'язальних договорів є певні дії чи бездіяльність їх сторони чи сторін» [19, с. 184].

Більшість цивільних договірних правовідносин за своїм змістом є змішаними, тобто речово-зобов'язальними. Причому сутність такої «змішаності» має прояв виключно у поєднанні в єдиному правовідношенні як зобов'язальних, так і речових елементів як причини та наслідку.

Оцінюючи договори щодо розподілу спадщини, слід констатувати, що з одного боку, їх змістом є розпорядчі дії, так звані «надання», на підставі яких здійснюється перехід певних майнових цінностей (речей, майнових прав) з майнової сфери однієї особи (спадкодавця), до майнової сфери іншої (спадкоємця). З іншого боку, для здійснення такого роду розпорядчих дій потрібна взаємна та узгоджена воля двох сторін, яка має бути виражена у пропозиції виконання та його прийнятті, з чітким розмежуванням прав та обов'язків, що характерно для зобов'язальних правовідносин. Однак договорам щодо розподілу спадщини не властива така взаємність прав та обов'язків сторін, що і є головною кваліфікуючою ознакою зобов'язальних договорів. Саме така взаємність (зустрічність) прав та обов'язків контрагентів у договорах диктує визначення останніх як кредитора та боржника і робить їх суб'єктами саме зобов'язальних відносин. Зі змісту договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини неможливо визначити хто із сторін є боржником, а хто кредитором, тому віднести їх до речових, зобов'язальних чи змішаних договорів неможливо.

«Специфіка об'єкта договорів щодо розподілу спадщини обумовлює їх кваліфікацію як цивільно-правових договорів особливого роду (*suigeneris*)» [138, с. 58]. Ці конструкції виходять за рамки речових договорів, але й не відповідають ознакам зобов'язальних. «Така нестандартність, – як слушно зазначає О.Є. Кухарев,

– певною мірою обумовлена впливом спадкових правовідносин на договірні, адже спадкоємці укладають договір і тим самим у кінцевому результаті перерозподіляють майно, що юридично їм не належить (так зване «безсуб’єктне майно»))» [61, с. 44].

За співвідношенням прав та обов’язків сторін виділяють договори: *односторонні та взаємні (синалагматичні)*.

Односторонні договори породжують з однієї сторони тільки права, а з іншої – тільки обов’язки.

«Взаємні договори завжди породжують права й обов’язки для кожного з учасників» [142, с. 142]. Це надає його сторонам додаткові можливості для взаємного забезпечення виконання зобов’язань. Такі договори й зобов’язання називаються синалагматичними. За своєю юридичною природою договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є взаємними (синалагматичними).

В залежності від моменту виникнення суб’єктивних прав та юридичних обов’язків у сторін розрізняють договори: *консенсуальні та реальні*.

У свій час О.С. Іоффе стверджував, що «консенсуальними визнаються угоди, які можуть бути укладені шляхом вираження лише однієї згоди на їх укладення в формі, що вимагається за законом, а реальними є ті угоди, які можуть бути укладені шляхом передачі майна» [50, с. 273]. Безумовно, таке визначення реального договору, хоч і є правильним, але водночас у юридичному аспекті виявляється занадто спрощеним, оскільки для реального договору, як і для консенсуального, важливо досягти домовленості щодо всіх істотних умов у встановленій законом формі.

Саме тому більш обґрунтованою є позиція тих авторів, які стверджують, що «для виникнення консенсуального договору необхідно досягнення згоди сторін за всіма істотними умовами у формі, встановленій законом, а для реального договору, крім цього, необхідна ще й передача речі (речей) від одного контрагента до другого» [142, с. 141-142]. Тобто «суб’єктивні права та юридичні обов’язки за консенсуальним договором виникають з факту та моменту досягнення домовленості, а суб’єктивні права та обов’язки у реальному договорі виникають з моменту виконання юридичного обов’язку» [166, с. 119].

«Практичне значення такого поділу полягає в тому, що в консенсуальних договорах спір про виконання обов'язків і відповідальність за їх невиконання може вирішуватися судовими органами вже після досягнення сторонами угоди, навіть якщо передання майна ще не відбулося» [144, с. 462].

Аналізуючи договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, можна стверджувати, що вони є консенсуальними договорами, оскільки вважаються укладеними з моменту досягнення між спадкоємцями згоди щодо всіх істотних умов у відповідній формі. І хоча у чинному законодавстві вказівки на це відсутні, такий висновок впливає із ст. 640 ЦК України, відповідно до якої (якщо акт цивільного законодавства містить певні вимоги для укладення договору, такі як, наприклад, передання майна або вчинення іншої дії) такі договори вважаються укладеними з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії. Що стосується досліджуваних договорів, то закон наведених застережень не містить.

В залежності від економічного критерію виділяють договори: *оплатні та безоплатні*.

У цивілістичній літературі оплатними договорами прийнято називати ті, за якими майнове надання однієї сторони зумовлює зустрічне майнове надання від іншої сторони. «Безоплатні договори передбачають, що майнове надання проводиться тільки однією стороною без одержання зустрічного майнового надання від іншої сторони» [166, с. 122]. «Тому безоплатні відносини ведуть до істотного зменшення майнової маси на одній стороні у кількісному та вартісному вираженні та до відповідного її збільшення на іншій стороні, тоді як при еквівалентних відносинах такі зміни не відбуваються, а за оплатних відносин – відбуваються, але ці зміни є незначними, тобто не ведуть до істотного зменшення майнової маси, як у безоплатних відносинах» [22, с. 239-240]. Деякі цивільно-правові договори одночасно можуть бути як оплатними, так і безоплатними, в тому числі і договори щодо розподілу спадщини.

Так, договору про зміну черговості одержання права на спадкування більш притаманний безоплатний характер. Зазвичай договір про зміну черговості одержання права на спадкування не передбачає зустрічного надання з боку спадкоємця подальшої черги, який набуває право на спадщину внаслідок укладення

відповідного договору. Як правило, спадкоємці, які закликаються до спадкування «підтягують» спадкоємця подальшої черги, який не має права права на спадкування, безкорисливо, керуючись виключно родинними чи іншими почуттями або почуттям справедливості. Однак не виключена і «ситуація, коли спадкоємець черги, яка закликається до спадкування виявить бажання допустити до спадкування разом із собою іншого(их) спадкоємця(ців) подальшої черги, керуючись лише міркуваннями одержання певного грошового еквіваленту, а можливо, навіть і прибутку, замість спадкового майна, відносно якого робиться поступка» [138, с. 60]. В такому разі, договір про зміну черговості одержання права на спадкування вважається оплатним.

За договором про зміну розміру частки у спадщині майнова маса одного спадкоємця у вигляді частки у спадщині зменшується на користь іншого спадкоємця, чия частка у спадщині відповідно збільшується. Зазвичай, при зміні розміру частки у спадщині сторони діють абсолютно безкорисливо. Іншими словами, зустрічне надання з боку спадкоємця, чия частка у спадщині збільшилася, відсутнє, що дає змогу кваліфікувати такий договір як безоплатний. «Сутність цього договору унеможливорює передачу спадкоємцем, чия частка у спадщині збільшилася, іншій стороні за договором певної грошової суми, адже в такому разі взагалі втрачається сенс його укладення» [62, с. 166]. Проте, незважаючи на те, що спрямованість даного договору заперечує матеріальний еквівалент, він все ж таки не є виключеним.

Аналогічно, договір про поділ спадкового майна може мати як оплатний, так і безоплатний характер. За згодою спадкоємців поділ спадкового майна може вчинятися не відповідно до часток у спадщині. У цьому випадку «спадкоємець, частка якого зменшена за договором, має право на одержання грошової компенсації у зв'язку з нерівноцінністю поділу, розмір якої визначається за домовленістю сторін» [137, с. 417-418]. Договір про поділ спадщини, в якому має місце зустрічне майнове задоволення інтересу спадкоємця у вигляді грошової компенсації, можна визначити як оплатний.

Якщо поділ спадкового майна проводиться не відповідно до часток у спадщині, але без права на одержання компенсації спадкоємцем, частка якого зменшена відповідним договором, такий договір можна кваліфікувати як безоплатний. Якщо ж

поділ спадкового майна проводиться відповідно до часток у спадщині, такі відносини носять еквівалентний характер.

Залежно від того, на чію користь укладено договір виділяють: *договори на користь сторін та договори на користь третьої особи*.

Оскільки «договори укладаються певними особами (сторонами цього договору) для досягнення певної мети, то, як правило, її досягненням охоплюється набуття певних прав самими сторонами, у чому і полягає корисність цих договорів для них» [152, с. 441]. Договори, за якими право вимагати його виконання належить тільки їхнім сторонам називаються договорами на користь його сторін.

Водночас не обов'язково, що при укладенні договору лише його сторони можуть набути певних прав. Так, можливі ситуації, коли хтось із сторін договору, укладаючи його, може піклуватися про іншу особу, сторонню для цього договору. Такі договори іменуються договорами на користь третьої особи.

«Договір на користь третьої особи означає, що боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена в договорі. Причому ця третя особа, так само як і кредитор, також має право вимагати від боржника виконання договору» (ст. 636 ЦК України) [159, с. 137].

Інтерес сторони, яка уклала договір, зумовлений усвідомленою потребою у задоволенні благ третьої особи, на користь якої укладений договір. Виникнення такої потреби у кредитора може зумовлюватися характером відносин із третьою особою (наприклад, родичі, партнери по бізнесу, благодійницька діяльність тощо). Як зазначив А. Бутовський, «спонукальною причиною для вчинення договору на користь третьої особи можуть служити одні лише альтруїстичні мотиви – бажання обдарувати третю особу, виконати перед нею моральний борг, нагородити її за надану колись послугу» [13, с. 10].

Особливу увагу в цьому аспекті слід приділити договору про зміну черговості одержання права на спадкування. Буквальне трактування ч. 1 ст. 1259 ЦК України «... договір заінтересованих спадкоємців ...» може призвести до помилкового висновку щодо визначення суб'єктного складу сторін цього договору. Так, Є.О. Мічурін стверджує, що «за договором про зміну черговості спадкування сторони, що є

спадкоємцями черги спадкоємців за законом, яка закликається до спадкування, домовляються про закликання до спадкування спадкоємця іншої черги» [72, с. 79]. В такому випадку не зрозуміло, ким вважається спадкоємець, який внаслідок укладення договору закликатиметься до спадкування, але який не приймає участі у даному договорі? Виходить, що він є третьою особою, на користь якої укладається договір. Але з цією позицією важко погодитися.

Частина 1 статті 8 Цивільного кодексу України передбачає, що «договором на користь третьої сторони є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена в договорі» [150]. Зі змісту даної норми виходить, що таким обов'язком має бути включення до кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, іншого спадкоємця. Однак, це не вбачається можливим, оскільки включення іншого спадкоємця до кола спадкоємців, які закликаються до спадкування є правом, а не обов'язком спадкоємців. Таким чином, спадкоємець, якого «підтягують» за розумінням статті 8 Цивільного кодексу України не може бути визнаний третьою особою. Тобто сторонами досліджуваного договору є спадкоємці, які тим самим зменшують свою частку у спадщині, та спадкоємець, який включається до їх складу. З цього слідує, що договір про зміну черговості одержання права на спадкування укладається не на користь третьої сторони, а на користь його сторін.

Зміна розміру часток у спадщині абсолютно виключає можливість сторін обумовити у договорі відповідне право третьої особи, яким ця особа може скористатися чи відмовитись від нього. Це пояснюється тим, що досліджуваний договір спрямований на зміну ідеальних часток у спадщині, а змінити їх мають право лише сторони. Наділити ж цим правом третю особу у межах договору про зміну розміру часток у спадщині сторони не в змозі.

Аналогічно, поділити спадкове майно можуть лише учасники спільної часткової власності. Вигода договору про поділ спадкового майна полягає у праві визначення сторонами майна, яке відходить до кожної з них в результаті поділу спадщини. Наділення цим правом третьої особи не вписується у конструкцію договору про поділ спадкового майна.

Отже, договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини укладаються на користь їх сторін, що обумовлюється специфікою цих правовідносин. Укладаючи договори щодо розподілу спадщини, сторони реалізують свої спадкові права щодо зміни черговості спадкування, зміни розміру ідеальних часток у спадщині та поділу спадкового майна. Сторони керуються перш за все власними інтересами, оскільки вони зацікавлені у встановленні іншого, вигідного саме для них розподілу спадщини.

За рівнем врегульованості на законодавчому рівні розрізняють *поіменовані та непоіменовані* договори.

Поіменованими договорами прийнято називати ті договори, які передбачені в актах цивільного законодавства України. Залежність поіменованості договору від його врегульованості цивільним законодавством вимагає відповіді на запитання, що саме охоплює це поняття. Відповідно до ст. 4 ЦК України «до актів цивільного законодавства України належать Конституція України, Цивільний кодекс України, інші закони України, які приймаються відповідно до Конституції України та Цивільного кодексу України, акти Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти» [150].

«Таке явище як «непоіменованість договору» відоме ще з часів римського права. В римському приватному праві існувала усталена система контрактів. Кожна із груп контрактів охоплювала чітко визначений перелік договорів. Однак згодом на практиці з'явилися нові різновиди контрактів. Оскільки основна система контрактів уже була розроблена та отримала визнання, ці нові контракти були об'єднані в окрему групу – безіменні контракти» [87, с. 146]. За своєю суттю, «безіменні контракти – це контракти, які виникли та утвердилися після того як уже склався класичний перелік контрактів, але які були необхідні для нормального правового життя» [52, с. 188].

Досліджуючи питання існування непоіменованих договорів необхідно звернути увагу на один із головних принципів договірного права – це принцип свободи договору, закріплений у ст. 627 ЦК України, яка передбачає, що відповідно до ст. 6 ЦК України «сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості» [150].

«А одним із проявів цього принципу є можливість укладення договорів, прямо не передбачених актами цивільного законодавства, а саме – непоіменованих договорів» [70, с. 173].

Підтвердженням цього є думка В.В. Луця, який зазначає, що «серед загальних принципів цивільного законодавства названа свобода договору, яка полягає зокрема у праві на укладення «непоіменованих» договорів тощо. При цьому, звичайно, сторони мають право враховувати вимоги Цивільного кодексу України та інших актів законодавства, звичаїв ділового обороту, вимоги розумності, добросовісності і справедливості» [64, с. 8].

І.Б. Новицький пояснював існування непоіменованих договорів так: «закон передбачає договори, які найбільш часто зустрічаються, але сторони можуть також укладати і не передбачені законом договори, аби їх зміст не суперечив загальним принципам положенням вітчизняного права» [80, с. 96].

Якщо ж звернутися до думки Г.Ф. Шершеневича, то він, посилаючись на сенатську практику, визначав місце непоіменованих договорів, вказуючи, що «кількість договірних відносин зростає в міру складності економічної організації. Деякі договори встигли настільки визначитись протягом свого довгочасного існування, що навіть найвідсталіші законодавства містять у собі постанови про них. Існує низка договорів, котрі з'явилися порівняно недавно, але вже встигли скластися у визначений тип, хоча законодавства і не дали ще місця у своїй системі. Конструкція таких відносин визначається побудовою їх як угод, наскільки вона виразилась у багаточисленних випадках. Юридична сила таких договорів не менша, ніж сила договорів, визначених законом. Існують, нарешті, такі договірні відносини, котрі ще не склалися у визначений тип, не з'ясувалися з юридичного боку в самому житті, а тому не торкаються законодавства, щоб не затримати свободи і розвитку» [162, с. 93-94].

Для доктрини українського цивільного права характерним є «розуміння непоіменованого договору як договору, не передбаченого актами цивільного законодавства, але такого, що відповідає його загальним засадам» [11, с. 51–52]. Це обумовлено формулюванням ч. 1 ст. 6 ЦК України. Крім цього, «непоіменовані

договори мають відповідати вимогам сумінності, розумності та справедливості. Укладення таких договорів є результатом автономної правотворчості сторін, що здійснюється на засадах аналогії закону та аналогії права» [70, с. 173].

Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини хоча і названі в ЦК України, однак практично позбавлені правової регламентації. Відсутність законодавчого визначення предмету, суб'єктного складу та змісту досліджуваних договорів дозволяє віднести їх до непоіменованих договорів.

Поділ договорів в системній класифікації відбувається від загального до особливого: тип, підтип, вид, підвид, групи тощо.

Дослідженню питання договірних типів приділяли увагу Л.А. Лунц, І.Б. Новицький, визначаючи договірними типами договори, передбачені у законодавстві, які складають далеко не вичерпний їх перелік. На жаль, поняття виду, підвиду вони взагалі не розглядали [80, с. 100-102].

А.Г. Биков вважає, що «тип договору відбиває найбільш загальні та суттєві риси відносин, що опосередковується даним угрупованням. В рамках типу договору визначають види договорів, шляхом виділу в рамках одного типу договору поряд із загальними рисами, певних суттєвих відмінностей одних договорів від інших. Різновиди – такі договори, що мають певні не суттєві відмінності» [136, с. 460].

О.С. Іоффе договірний тип виділяє за специфікою матеріального відношення, яке ним опосередковується, або за колом юридичних умов, об'єктивно необхідних для створення договірного зобов'язання. «Договори співвідносяться не як типи, а як його різновиди у випадках, коли вони схожі як за матеріальним відношенням, так і за колом істотних умов» [49, с. 37-38].

Слушною видається позиція С.М. Бервено, який вважає, що «категорія «тип» договору охоплює однорідну групу цивільно-правових договорів, направлених на досягнення юридично значимого результату. При цьому йдеться про юридичний результат, який значною мірою вже обумовлений нормативно. Змістова характеристика типу, як й інших форм класифікації, зумовлена притаманними договору ознаками, сутність яких полягає у визнанні договору різновидом юридично обов'язкового правовідношення, спрямованого на настання правових наслідків.

Вчений стверджує, що необхідно виходити із розуміння терміну «тип» як найширшої за своїм обсягом формою систематизації цивільно-правових договорів; будь-які інші класифікаційні форми (підтипи, види, групи тощо) виступають лише його складовими частинами» [4, с. 222].

«Найближчою за обсягом формою класифікації договорів є вид договору, яким в ЦК України, як правило, присвячені окремі глави.

В якості третьої форми класифікації вчений визначає групу договорів, які формують підвид. Підвидом є договори, які відрізняються особливостями, що не мають істотного значення для визначення правової природи договору в цілому В ЦК України підвидам договорів присвячені окремі параграфи в главах» [4, с. 222].

В.Г. Олюха висловлював думку про те, що «поділ договорів відбувається в системній класифікації від загального до особливого: тип, вид, підвид. Типи договорів, утворені у разі такого поділу повинні відображати самостійну специфіку як у матеріальному відношенні, що лежить як в їх основі, так і у предметі договору. Щодо видів окреслених певним типом договору, вказані характеристики носять загальний характер, і у кожному з них проявляють свою індивідуалізацію, необхідну для утворення виду, тобто таку, без якої його існування, як виду, неможливе. У різновиді вказані характеристики тільки деталізуються як несуттєві відмінності. У типах, видах та різновидах проявляються й інші істотні ознаки, що їх характеризують» [83, с. 92].

«Класифікацію цивільно-правових договорів проводять також за ознакою направленості зобов'язання, яке породжується договором. Подібну ознаку в літературі інколи називають «принципом результату» («спрямованості результату») або ознакою мети договору. Цей спосіб класифікації договорів, який займає вирішальне значення як у теоретичному, так і практичному плані, визначає систему договірних права, зокрема систему (послідовність) розташування договірних інститутів у ЦК України» [68, с. 430].

У правовій доктрині існує велика кількість класифікацій залежно від правової мети договору. Найпоширенішою є чотиричленна класифікація, яка передбачає виділення таких типів договорів: «договори, спрямовані на передання майна у

власність (інше речове право); договори, спрямовані на передання майна у користування; договори, спрямовані на виконання робіт; договори, спрямовані на надання послуг» [24, с. 180-181].

Окремі автори пропонують й інші класифікації цивільно-правових договорів. Так, С.І. Аскназієвим була запропонована наступна класифікація договорів: «1) договори з надання майна у власність – купівля-продаж, міна, дарування; 2) договори з надання майна у користування – майновий найм, позичка; 3) договори з надання кредиту – позика, різноманітні види банківських операцій та ін.; 4) договори з виконання робіт; в одних договорах, що належать до цієї категорії, виконання робіт поєднується з використанням складних пристроїв, які належать тому, хто виконує роботи – договір підряду, залізничного перевезення, в інших – ці роботи носять переважно особистий характер – договір доручення, комісія; 5) договори про спільну господарську діяльність» [2, с. 65-66].

Інша класифікація договірних зобов'язань була запропонована О.О. Красавчиковим. В якості класифікаційної ознаки, на думку, вченого, слід обрати спрямованість цивільно-правових зобов'язань, які можуть бути розподілені на чотири групи: «1) зобов'язання, спрямовані на передачу майна. До них належать зобов'язання купівлі-продажу, міни, дарування, поставки, оренди житлових та нежитлових приміщень та обладнань, договір державної закупівлі сільськогосподарської продукції та інші; 2) зобов'язання, спрямовані на виконання робіт. До них належать договори підряду, замовлення індивідуального промислового обладнання, підряду на капітальне будівництво, договори контрактації та інші; 3) зобов'язання, спрямовані на надання послуг. Серед цих зобов'язань автор називає договори доручення, комісії, культурного, побутового, господарського та іншого обслуговування, договори зберігання, договори автомобільного та річкового перевезення тощо; 4) зобов'язання, спрямовані на передачу грошей (кредит, розрахунки)» [20, с. 126-128].

Г.М. Амфітеатров також виокремлює чотири основні групи договорів: «1) договори з радянської торгівлі; 2) договори з обслуговування товарообігу; 3)

договори з організації виробництва; 4) договори з організації житлового господарства» [57, с. 101-103].

В.В. Луць поклавши в основу класифікації правовий наслідок (мету) договорів виділив такі види цивільно-правових договорів, що застосовуються у підприємницькій діяльності: «1) договори про передачу майна у власність, повне господарське відання або оперативне управління (купівля-продаж, поставка, контрактація, позика, міна, бартер, дарування тощо); 2) договори про передачу майна у тимчасове користування (майновий найм, оренда, позика, прокат); 3) договори про виконання робіт (будівельний підряд, підряд на виконання проектних та пошукових робіт тощо); 4) договори про надання послуг (транспортні договори, доручення, комісії, зберігання, факторинг, страхування підприємницьких ризиків); договори про передачу результатів інтелектуальної діяльності (ліцензійні договори, договори на передачу науково-технічної продукції, франчайзингу); 5) договори про спільну діяльність (установчий договір, договір про науково-технічне співробітництво)» [66, с. 39-40].

М.В. Гордон на основі правового результату передбачає виділення семи груп цивільно-правових договорів: «1) договори з відплатної передачі майна у власність (купівля-продаж, поставка, міна); 2) договори з надання безвідплатного прав користування (позика, дарування); 3) договори з відплатного користування речами (майновий найм, житловий найм); 4) договори з приводу кредитних відносин (договір про надання кредиту, про відкриття рахунків); 5) договори про спільну господарську діяльність; 6) договір страхування; 7) договір перевезення» [23, с. 65-87].

О.С. Іоффе використовує для класифікації комбінований критерій, який одночасно вміщує і юридичні, і економічні ознаки. На основі такого комбінованого критерію він розподілив зобов'язання, передбачені діючим на той час законодавством, на наступні групи: «1) зобов'язання з відплатної реалізації майна (купівля-продаж); 2) зобов'язання з відплатної передачі майна у користування (майновий найм, найм житлового приміщення); 3) зобов'язання з відплатної передачі майна у власність або користування (дарування, позичка); 4) зобов'язання з виробництва робіт (підряд); 5) зобов'язання з надання послуг (доручення, комісія,

зберігання); 6) зобов'язання з перевезення (морське, річкове, автомобільне тощо); 7) зобов'язання з кредиту та розрахунків (позика, банківське кредитування); 8) зобов'язання зі страхування (майнове, особисте); 9) зобов'язання зі спільної діяльності (спільна діяльність громадян, спільна діяльність соціалістичних організацій); 10) зобов'язання, що виникають з односторонніх правомірних дій (публічна обіцянка винагороди, ведення чужих справ без доручення); 11) охоронні зобов'язання (рятування соціалістичного майна)» [49, с. 23-25].

М.І. Брагінський вважає, що на першому рівні договори поділяються залежно від спрямованості результату, на досягнення якого вони укладаються і утворюють чотири групи: «1) договори, спрямовані на передачу майна; 2) на виконання робіт; 3) на надання послуг; 4) на заснування різноманітних утворень» [16, с. 399-403].

Ю.В. Романець основним чинником в класифікації вважає спрямованість зобов'язань під якою автор розуміє не саму основну дію зобов'язаної особи, а економічний та юридичний результати, на досягнення яких ця дія спрямована. На підставі цього критерія виділяється сім груп цивільно-правових договорів, спрямованих на: «1) передачу майна у власність; 2) передачу об'єктів цивільних прав у тимчасове користування; 3) виконання робіт (надання послуг); 4) надання відстрочки повернення також ж кількості майна такого ж роду і якості або на відстрочку оплати; 5) заміну особи у зобов'язанні; 6) спільноцільові договори; 7) страхування» [123].

Треба зазначити, що всі наведені класифікації, як вітчизняними, так і науковцями пострадянського простору різних історичних періодів, мають певні недоліки і є, як правило, недостатніми для того, щоб охопити всі договірні правовідносини. Тому, ще одне питання, яке з цього приводу заслуговує на увагу – класифікація договорів у зарубіжних цивільно-правових системах.

У країнах континентального права законодавство й доктрина розрізняє насамперед договори односторонні, в яких одна сторона зобов'язується перед іншою вчинити на її користь певні дії без виникнення зустрічного обов'язку іншої сторони, і двосторонні, у яких сторони взаємно зобов'язуються вчинити певні дії на користь одна одної, тобто кожна з них має і права, і обов'язки.

В юридичній літературі двосторонні договори «поділяють на синалагматичні (права і обов'язки сторін приблизно рівноцінні) і неповні двосторонні (права і обов'язки сторін не врівноважені або можуть виникати за певних обставин)» [9, с. 173], [31, с. 375-376].

Оплачуваними є договори, у яких між сторонами відбувається обмін еквівалентними цінностями, що можуть бути виражені в грошах, зафіксовані в правах тощо, а безоплатними – у яких боржник нічого не одержує в обмін за своє зобов'язання. У торгових відносинах презюмується оплатність договорів; безоплатні договори поширені в суто цивільних відносинах.

Оплачувані договори, у свою чергу, поділяються на мінові (комутативні), в яких вигоди чи збитки, що їх можуть зазнати сторони, можуть бути оцінені в момент укладення договору, та ризикові (алеаторні).

Консенсуальні – це договори, які є укладеними з моменту досягнення сторонами згоди щодо всіх істотних умов у передбаченій законом формі (більшість договорів), а реальними є договори, для укладення яких, окрім досягнення згоди, необхідно передати кредиторів визначену річ (договори позики, схову тощо).

«Континентальна правова доктрина виокремлює договори з одноразовим виконанням, що передбачають виконання обов'язку шляхом здійснення однієї дії протягом короткого проміжку часу, і з тривалим виконанням, за яким один або декілька обов'язків реалізуються протягом тривалого періоду.

Німецьке право, поряд з цим, виділяє серед цивільно-правових договорів зобов'язальні, речові, шлюбно-сімейні та спадкові, а також за змістом зобов'язань поділяє їх на договори про остаточну передачу майнових благ (купівля-продаж, дарування), про надання в користування (найм, оренда, лізинг, підряд), про об'єднання суб'єктів (спільну діяльність) та ін.

У праві Англії та США дещо інша класифікація договорів» [9, с. 175], [85, с. 165]. «Насамперед їх поділяють на формальні та прості. Формальні договори ще називають договорами «за печаткою» (contract by deed). Ця форма договору склалася історично: такий договір оформлявся на пергаменті в кількості примірників відповідно до числа сторін, підписувався кожним учасником і опечатувався гербовими сургучевими

печатками та урочисто вручався сторонам. Прості договори (неформальні) укладаються як в усній, так і в письмовій формі за звичайною процедурою, обов'язковою умовою в них є зустрічне надання (зустрічна винагорода). Поряд з формальними та простими, англо-американське право виділяє договори за рішенням суду (contracts of record), за яких зобов'язання вчинити певні дії покладається на учасників судовим рішенням.

Виконані договори (executed contracts) – це договори, укладені в словесній формі, у змісті яких чітко й недвозначно відображені наміри сторін. Договори, які підрозуміваються (у тому числі квазідоговори) – це такі договори, в яких наміри сторін не відображено або не чітко відображено, або існування й умови яких впливають з відповідної поведінки сторін.

Сучасна англо-американська правова доктрина, окрім наведеної, проводить класифікацію договорів і за аналогією до континентального права та виділяє ще такі їх види: односторонні та двосторонні (за розподілом прав і обов'язків), двосторонні та багатосторонні (за кількістю учасників), реальні та консенсуальні, усні та письмові, подільні та неподільні (за подільністю чи неподільністю предмета договору), основні та додаткові (допоміжні), вільні та обов'язкові, змішані та однорідні, взаємно розроблені та договори приєднання, попередні та основні, на користь третьої особи та на користь сторін договору та ін.

Американське право визнає окремий вид – дискреційні договори, в яких offerent не може відкликати свою offerту й addressee offerти має право прийняти її в будь-який час протягом визначеного терміну або поступитися своїми правами іншій особі» [165, с. 72-75].

З аналізу вищенаведених класифікацій цивільно-правових договорів зрозуміло, що договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини не охоплюються існуючим поділом цивільних договорів за критерієм правової мети. Пояснюється це тим, що договори щодо розподілу спадщини характеризуються відсутністю мети обміну товарами, а їхні сторони не протиставляють свої майнові інтереси, як це відбувається у класичному договірному зобов'язанні. Видається, що «в рамках досліджуваних договорів здійснюється не передача майна, а опосередкована передача майнових прав

та обов'язків як єдиного цілого» [138, с. 58]. Це означає, що договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є нетиповими, тобто знаходяться за межами існуючих договірних типів.

Оцінюючи міркування вчених щодо змісту поняття «тип» договору та інших класифікаційних утворень (форм) цивільно-правових договорів, справедливим є твердження, що договори у сфері спадкування складають «тип», який об'єднує однорідну групу цивільно-правових договорів, особливе місце у якій посідають договори щодо розподілу спадщини. Маючи всі загальні риси, характерні для договорів спадкування в цілому, досліджувані договори відрізняються від інших договорів даного типу суттєвими відмінностями (правова мета, спільний предмет тощо), що дозволяє говорити про їх видову самостійність. З цього випливає висновок про необхідність доповнити існуючі класифікації цивільно-правових договорів шляхом виділення нового типу цивільно-правових договорів – договорів у спадковому праві, на рівні з виділенням нового виду договорів спадкування – договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини (договір про зміну черговості одержання права на спадкування, договір про зміну розміру частки у спадщині, договір про поділ спадкового майна).

2.3. Зміст та форма договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини

«Суть і значення цивільно-правового договору в конкретних правовідносинах найяскравіше відображається в його змісті, яким визначається і зміст самого правовідношення» [144, с. 470]. Зміст договору як волевого юридичного акту згідно з ч. 1 ст. 628 ЦК України становлять, по-перше, умови, які приймаються ними як обов'язкові внаслідок чинного законодавства, і, по-друге, ті умови, що визначаються за домовленістю сторін.

На думку В.В. Луця, «при співвідношенні в договорі умов, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства та умов, визначених на розсуд сторін (так званих «ініціативних» умов), слід звернутись до загальних положень про співвідношення актів цивільного законодавства та договору, закріплених у ст. 6 ЦК України. Так, згідно з частинами 2 і 3 цієї статті сторони мають право врегулювати у

договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами. Сторони в договорі можуть відходити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Але сторони в договорі не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо зазначено це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами» [65, с. 65-66].

«Розглядаючи у більш широкому аспекті проблему співвідношення державного (зовнішнього, імперативного) і індивідуального (внутрішнього або саморегулювання) регулювання договірних відносин, С. Погрібний зазначає, що автономність і самодостатність (незалежність від держави) громадянського суспільства, його учасників та відносин, що утворюються між ними, дали підставу для висновку, що саме ці учасники мають бути основними суб'єктами правового регулювання таких відносин. І лише там і тоді, де і коли вони не можуть або не хочуть самотійно врегулювати свої відносини, або коли самотійне врегулювання ними своїх відносин йде у розріз з інтересами, які повинна захищати публічна влада, можливим і необхідним є правове регулювання договірних відносин з боку держави» [91, с. 30].

«Умови, на яких укладається договір мають велике практичне значення, оскільки від них, зрештою, залежать особливості договірних прав і обов'язків сторін договору, а також належне виконання зобов'язань. Залежно від їхнього юридичного значення всі договірні умови можна звести до трьох основних груп: *істотні, звичайні і випадкові*» [144, с. 471].

«*Істотними* вважається умови, які необхідні і достатні для укладення договору. Це впливає зі ст. 638 ЦК України, згідно з якою договір вважається укладеним тільки тоді, коли між сторонами в потрібній для відповідних випадків формі досягнуто згоди з усіх істотних його умов. Це означає, що за відсутності хоча б однієї з таких умов договір не може вважатися укладеним. Водночас, якщо досягнуто згоди щодо істотних умов, то договір набирає чинності, навіть якщо не містить якихось інших умов. Саме тому такі умови ще називають необхідними» [144, с. 471-472].

«Частина 1 ст. 638 ЦК України поділяє істотні умови на чотири групи: 1) умови про предмет; 2) умови, які визначені законом як істотні; 3) умови, які є необхідними для договорів цього виду; 4) умови, щодо яких за заявою однієї із сторін має бути досягнуто згоди. В умовах переходу до ринкових відносин, наділення учасників правовідносин реальною самостійністю і в тих випадках, коли йдеться не про державні організації, все більшого значення набувають друга і третя групи істотних умов, згаданих вище» [144, с. 471-472].

«Крім істотних, можуть бути й *звичайні* умови договору. Звичайними називають ті умови, які передбачені нормативними актами. На відміну від істотних, вони не потребують узгодження сторонами, оскільки автоматично набирають чинності з моменту укладення договору. Тому відсутність у змісті договору звичайних умов не впливає на його дійсність.

Випадкові умови включаються у договір на розсуд сторін. Так само, як і звичайні умови, вони не впливають на факт укладення договору і на його дійсність. Але на відміну від звичайних умов, які передбачаються безпосередньо законом і починають діяти внаслідок одного лише факту укладення, випадкові умови набувають юридичного значення лише тоді, коли вони включені самими сторонами в договір. Їхня відсутність, так само, як і відсутність звичайних умов, не тягне недійсності укладеного договору. Крім того, відсутність випадкових умов лише в тому випадку тягне визнання договору недійсним, якщо зацікавлена сторона доведе, що вона вимагала узгодження цієї умови» [144, с. 471-472].

«Загальними вимогами до змісту правочину є: право особи на вільне визначення змісту правочину, вільне формування його умов, з огляду на положення ст. 6 ЦК України стосовно можливості відступити від актів цивільного законодавства; відповідність змісту правочину актам цивільного законодавства, інтересам держави й моральним засадам суспільства; визначеність, логічну завершеність і повноту змісту правочину» [7, с. 18].

Визначення кола умов договору залежить від особливостей правовідношення, яке опосередковується ним та рівня його нормативного забезпечення. Правовідносини щодо розподілу спадщини характеризуються слабкою правовою

регламентацією з боку держави, що зобов'язує учасників таких відносин самостійно конструювати зміст договорів щодо розподілу спадщини. Однак для того, щоб договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини були дійсними регуляторами відносин його учасників (спадкоємців), необхідно з'ясувати та чітко сформулювати їх умови (пункти), які з достатньою повнотою і несуперечністю одна одній розкриють зміст відповідного договору і мету його укладення.

Договір щодо розподілу спадщини набирає чинності у разі досягнення сторонами в належній формі згоди щодо всіх істотних умов договору. Єдиною необхідною і достатньою умовою для укладення договору щодо розподілу спадщини є *умова про предмет*. Однак, будь-яка із сторін може визнати недостатньою умову про предмет і запропонувати включити у договір випадкові умови. У такому разі ці умови набувають значення істотних. Враховуючи нормативну неврегульованість питання змісту договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, можна зробити висновок, що включення у договір звичайних умов наразі неможливо.

Визначимо далі предмет кожного договору щодо розподілу спадщини та основні відомості, які нотаріус при вчиненні нотаріальної дії має вказувати у тексті таких договорів.

1. Договір про зміну черговості одержання права на спадкування.

Зміна черговості одержання права на спадкування стає необхідною у випадках, коли спадкоємці наступних черг вважають, що черговість спадкування, визначена законом є несправедливою і бажають розподілити спадщину на власний розсуд шляхом включення їх до кола спадкоємців.

Черговість спадкування може бути змінена у договірному або у судовому порядку відповідно до ст. 1259 ЦК України, однак завжди з урахуванням особливостей стосунків, які склалися між спадкодавцем та спадкоємцями в конкретній сім'ї. Так, «Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув в порядку письмового провадження без повідомлення учасників справи касаційну скаргу ОСОБА_2, яка підписана представником ОСОБА_3, на рішення Приморського районного суду міста

Маріуполя Донецької області від 30 червня 2017 року та ухвалу апеляційного суду Донецької області від 09 серпня 2017 року.

У червні 2016 року ОСОБА_1 звернувся до суду з позовом до ОСОБА_2 про визнання спадкоємцем четвертої черги, надання права спадкування разом зі спадкоємцями першої черги. Позов мотивовано тим, що ІНФОРМАЦІЯ_1 померла його дружина, ОСОБА_4. Після її смерті відкрилася спадщина у вигляді домоволодіння АДРЕСА_1. Він постійно проживав разом з померлою ОСОБА_4 з 1991 року як чоловік та жінка, прописаний у спірному домоволодінні, вів з ОСОБА_4 за її життя спільне господарство, робив поточний ремонт, оплачував комунальні послуги. Факт проживання однією сім'єю з ОСОБА_4 як чоловіка та жінки, встановлено рішенням Приморського районного суду м. Маріуполя, яке набрало чинності.

Через похилий вік і важкі захворювання ОСОБА_4 перебувала в безпорадному стані, потребувала постійного стороннього догляду, додаткової матеріальної допомоги, так як була пенсіонеркою. Позивач доглядав за ОСОБА_4, всі свої доходи він витрачав на їжу та ліки, яких потребувала його жінка, бо в неї була мала пенсія, а також був змушений постійно економити на своєму лікуванні та харчуванні.

Просив з урахуванням уточнених позовних вимог визнати його спадкоємцем четвертої черги після смерті ОСОБА_4, померлої ІНФОРМАЦІЯ_1, на спадкове майно у вигляді домоволодіння АДРЕСА_1 та надати йому право на спадкування разом із спадкоємцями першої черги.

Рішенням Приморського районного суду міста Маріуполя Донецької області від 30 червня 2017 року, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Донецької області від 09 серпня 2017 року, позовні вимоги ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання спадкоємцем четвертої черги, надання права спадкування разом з спадкоємцями першої черги задоволено. Визнано ОСОБА_1 спадкоємцем четвертої черги після смерті ОСОБА_4 померлої ІНФОРМАЦІЯ_1. Надано ОСОБА_1 право на спадкування після смерті ОСОБА_4, померлої ІНФОРМАЦІЯ_1, разом із спадкоємцями першої черги.

У серпні 2017 року представник ОСОБА_2 – ОСОБА_3 через засоби поштового зв'язку подала до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ касаційну скаргу, в якій просить змінити рішення Приморського районного суду міста Маріуполя від 30 червня 2017 року та ухвалу апеляційного суду Донецької області від 09 серпня 2017 року, відмовивши в задоволенні вимог позивача про зміну черговості; відмовити ОСОБА_1 в праві на спадкування після смерті ОСОБА_4 разом із спадкоємцями першої черги. Касаційна скарга мотивована тим, що вже після початку розгляду справи по суті позивачем було змінено і підставу і предмет позову, на що суд уваги не звернув, чим допустив суттєве порушення норм процесуального права, що призвело до неправильного вирішення справи по суті.

ОСОБА_2 вважає рішення судів несправедливими, прийнятими на припущеннях, оскільки судом застосовано стаття 1259 ЦК України при відсутності п'яти юридичних фактів. Досліджені судами матеріали справи не містять доказів про безпорадний стан померлої, про те, що позивач доглядав за нею та тривалий час надавав матеріальну допомогу. Крім того, суд апеляційної інстанції не взяв до уваги, що сам позивач був тяжко хворий на серйозне захворювання, часто перебував на лікуванні.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду частково задовольнив касаційну скаргу з огляду на таке.

Згідно з частиною третьою статті 3 ЦПК України провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.

Судами встановлено, що на підставі договору дарування від 24 червня 1996 року, посвідченого Другою маріупольською державною нотаріальною контори, за реєстром №4-1916, ОСОБА_4 на праві приватної власності належав житловий будинок АДРЕСА_1.

ІНФОРМАЦІЯ_1 ОСОБА_4 померла. Після її смерті відкрилася спадщина у вигляді вищевказаного житлового будинку.

Згідно з витягом про реєстрацію в спадковому реєстрі № 41445072 , виданого 09 вересня 2015 року Третьою маріупольською державною нотаріальною конторою, зареєстрована спадкова справа № 57628325 після смерті ОСОБА_4.

Відповідач ОСОБА_2 звернулася із заявою від 30 червня 2015 року вх. №830 до Третьої маріупольської державної нотаріальної контори про прийняття спадщини після смерті ОСОБА_4. Позивач ОСОБА_1 також звернувся з відповідною заявою від 09 вересня 2015 року вх. №1246 до Третьої маріупольської державної нотаріальної контори.

Рішенням Приморського районного суду м. Маріуполя Донецької області від 26 лютого 2016 року встановлено факт сумісного проживання однією сім'єю, як чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу, а саме ОСОБА_4, померлої ІНФОРМАЦІЯ_1, та ОСОБА_1 з 1991 року по день її смерті ІНФОРМАЦІЯ_1.

Статтями 1216 та 1217 ЦК України встановлено, що спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців), спадкування здійснюється за заповітом або за законом.

За своє життя спадкодавець заповіту не склала, а тому відповідно до статті 1233 ЦК України право на спадкування за законом одержують особи, визначені у статтях 1261-1265 ЦК України.

Статтею 1258 ЦК України визначено, що спадкоємці за законом одержують право на спадщину по чергово, кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, встановлених статтею 1259 ЦК України.

В основі спадкування за законом знаходиться принцип черговості, який полягає у встановленні пріоритету прав одних спадкоємців за законом перед іншими. Кожна черга – це визначене коло осіб, з урахуванням ступеня їх близькості спадкодавцеві, яке встановлене законом на підставі припущення про те, що спадкодавець залишив би своє майно найближчим родичам, членам сім'ї, утриманцям і (або) іншим родичам до шостого ступеня споріднення.

Системне тлумачення положень статей 1258, 1259 та інших положень книги 6 ЦК України дозволяє стверджувати про необхідність розмежовувати такі правові конструкції як «одержання права на спадкування наступною чергою» (частина друга статті 1258 ЦК України) та «зміну суб'єктного складу осіб, які набувають право на спадкування за законом». «Одержання права на спадкування наступною чергою» (частина друга статті 1258 ЦК України) стосується другої-п'ятої черг і пов'язується із такими негативними юридичними фактами як: відсутність спадкоємців попередньої черги; усунення спадкоємців попередньої черги від права на спадкування; неприйняття спадкоємцями попередньої черги спадщини; відмова від прийняття спадщини.

Разом з тим, позивач просив надати йому право на спадкування разом із спадкоємцями першої черги, мотивуючи свої вимоги тим, що спадкодавець через тяжку хворобу тривалий час перебувала у безпорадному стані та потребувала матеріального забезпечення і стороннього догляду, які позивач їй надавав.

Обов'язком суду при розгляді справи є дотримання вимог щодо всебічності, повноти й об'єктивності з'ясування обставин справи та оцінки доказів.

Згідно зі змістом частини другої статті 1259 ЦК України при вирішенні питання про зміну черговості спадкування позивач повинен довести факт опікування, матеріального забезпечення спадкодавця протягом тривалого часу та перебування спадкодавця в безпорадному стані, тобто стані, обумовленому похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом, коли особа не може самостійно забезпечити умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування.

Відповідно до частини четвертої статті 263 ЦПК України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 03 вересня 2018 року у справі № 743/126/17 зроблено висновок по застосуванню частини другої статті 1259 ЦК України і вказано, що для набуття права на спадкування фізичною особою, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування,

необхідна наявність у сукупності таких умов: а) фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві; б) спадкодавець через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані. Під безпорадним станом слід розуміти стан особи, зумовлений похилим віком, тяжкою хворобою або каліцтвом, коли вона не може самостійно забезпечити умови свого життя, потребує стороннього догляду, допомоги та піклування.

Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції виходив з того, що позивач тривалий час опікувався, матеріально забезпечував, надавав різноманітну допомогу спадкодавцеві ОСОБА_4, яка через похилий вік, тяжку хворобу була у безпорадному стані до смерті.

Залишаючи без змін рішення суду першої інстанції, апеляційний суд погодився з такими висновками.

За змістом пункту третього частини першої статті 315 ЦПК України, в редакції, яка діяла нас розгляду справи, ухвала суду апеляційної інстанції складається з: мотивувальної частини із зазначенням: мотивів, з яких апеляційний суд виходив при постановленні ухвали, і положення закону, яким він керувався.

В апеляційній скарзі ОСОБА_2 посилялась на те, що померла нетривалий час перебувала на лікуванні, не потребувала стороннього догляду, позивач сам тяжко хворів, часто перебував на лікуванні, тому не міг доглядати за нею, висновки щодо матеріального забезпечення є припущенням.

Європейський суд з прав людини вказав, що у рішеннях судів та органів, що вирішують спори, має бути належним чином викладено підстави, на яких вони ґрунтуються (Справа «Мала проти України» № 4436/07, § 49, ЄСПЛ, від 3 липня 2014 року).

Апеляційний суд на зазначені обставини уваги не звернув, відхилення доводів апеляційної скарги належним чином не мотивував та дійшов передчасного висновку про залишення рішення суду першої інстанції без змін за відсутності встановлення умов для застосування частини другої статті 1259 ЦК України.

Суд касаційної інстанції позбавлений процесуальної можливості встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені судами попередніх інстанцій, з огляду на положення статті 400 ЦПК України.

Таким чином, доводи касаційної скарги дають підстави для висновку, що ухвала апеляційного суду в оскарженій частині прийнята з порушенням норм процесуального права (частина третя статті 411 ЦПК України). У зв'язку з наведеним, колегія суддів вважає необхідним касаційну скаргу задовольнити частково, ухвалу апеляційного суду в оскарженій частині скасувати, а справу передати на новий розгляд до суду апеляційної інстанції» [98].

Договірний порядок зміни черговості спадкування передбачає, що у такому договорі має брати участь принаймні один спадкоємець тієї черги, яка закликається до спадкування та відповідно спадкоємець, якого «підтягують» до черги спадкування. *«Предметом договору про зміну черговості спадкування є закликання до спадкування спадкоємця наступної черги, який за загальним правилом черговості не має права на спадкування»* [84, с. 9]. «Фактично, внаслідок укладення такого договору надається можливість прийняти спадщину особі, яка не має право спадкувати у зв'язку з наявністю родичів спадкодавця ближчого ступеня споріднення» [39, с. 110]. «При цьому чинне законодавство України не визначає меж «підтягування». Це означає, що договір може бути укладений спадкоємцем першої черги як із спадкоємцем другої черги, так і з спадкоємцями п'ятої черги. Основна вимога, яка висувається при цьому, – сторони мають бути визначені хоча б в одній із п'яти черг спадкоємців за законом» [40, с. 36]. Тому зазначення у тексті договору для кого саме із спадкоємців за законом, змінюється черговість одержання права на спадкування є обов'язковим.

Для укладення договору про зміну черговості спадкування законом не вимагається згоди інших спадкоємців черги, яка закликається до спадкування, а також спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині (ст. 1241 ЦК України), оскільки його укладення жодним чином не звужує змісту наявних у них на даний момент спадкових прав. Це означає, що спадкоємці, укладаючи такий договір, не можуть змінити частку у спадщині того спадкоємця, який не є стороною за договором. Спадкоємці укладають договір про зміну черговості одержання права на

спадкування лише щодо тих часток, які вони мають успадкувати. Відповідно договір про зміну черговості одержання права на спадкування має визначати розмір частки у спадщині, належної спадкоємцям до та після залучення до спадкування спадкоємця наступної черги.

«При посвідченні договору про зміну черговості одержання права на спадкування нотаріусу рекомендується вказувати у тексті договору відомості про: *спадкодавця; спадкоємців, які закликаються до спадкування та прийняли в установленому законом порядку спадщину – сторін договору; відомості про наявність або відсутність інших спадкоємців, які не беруть участі у договорі; застереження про дотримання прав інших осіб, в тому числі спадкоємців; вказівка, для кого саме із спадкоємців за законом, змінюється черговість одержання права на спадкування; розмір частки у спадщині, належної спадкоємцям до та після залучення до спадкування спадкоємця наступної черги; розподіл витрат за нотаріальне посвідчення договору; роз'яснення положень чинного законодавства про умови та наслідків укладення відповідного договору*» [42, с. 317]. Відобразити такі відомості у договорі можна наступним чином (Зразок договору про зміну черговості одержання права на спадкування у Додатку 2);

2. Договір про зміну розміру частки у спадщині.

Необхідність укладення договору про зміну розміру часток у спадщині часто виникає через бажання спадкоємців справедливо розподілити спадщину виходячи із особистих стосунків із спадкодавцем. Але зазвичай, укладення такого договору обумовлюється її складом, зокрема наявністю неподільних речей. Підстави поділу речей на подільні і неподільні встановлено ст. 183 ЦК України.

Спадкоємці можуть укласти договір про зміну розміру частки у спадщині як щодо всього спадкового майна, так і щодо окремої частини спадщини. Наприклад, «у результаті отримання спадщини не співпадають частки у земельній ділянці та житловому будинку, який знаходиться на цій земельній ділянці. Нотаріальній практиці 90-х та початку 2000 років відомі випадки відчуження житлових будинків або їх часток за наявності приватизованої земельної ділянки, яка не була предметом такого договору. Саме у цьому випадку для встановлення «рівноваги» між правами

на житловий будинок та земельну ділянку під ним і може бути укладений договір про зміну часток у спадщині на конкретну земельну ділянку» [161, с. 79].

Предметом досліджуваного договору є зміна ідеальних часток у спадщині таким чином, щоб на кожного зі спадкоємців, які укладають договір, припадала інша, ніж це вказано у законі частка. Такий договір має визначати розмір ідеальних часток у спадщині відповідно до закону та розмір часток у спадщині після укладення спадкоємцями договору.

Закон не містить застереження стосовно укладення договору про зміну розміру частки у спадщині обов'язково всіма спадкоємцями, які закликаються до спадкування. Головне, щоб сторонами такого договору були щонайменше два спадкоємці. Якщо ж договір укладають не всі спадкоємці за законом, цей договір не може змінювати спадкових часток останніх. У будь-якому випадку, зміна розміру частки у спадщині – право спадкоємця, яким він може скористатися або ні. У випадку, коли спадкоємець утримався від укладення зазначеного договору, розмір його частки імперативно визначений положенням ч. 1 ст. 1267 ЦК України і не може бути змінений в інший спосіб.

Для укладення договору про зміну розміру часток у спадщині законом не вимагається згоди інших спадкоємців черги, яка закликається до спадкування, а також спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку у спадщині (ст. 1241 ЦК України), оскільки його укладення жодним чином не звужує змісту наявних у них на даний момент спадкових прав.

«При посвідченні договору про зміну розміру часток у спадщині нотаріусу у тексті договору слід вказувати відомості про: спадкодавця; спадкоємців, які закликаються до спадкування та прийняли в установленому законом порядку спадщину – сторін договору; відомості про наявність або відсутність інших спадкоємців, які не беруть участі у договорі; застереження про дотримання прав інших осіб, в тому числі спадкоємців; розмір ідеальних часток у спадщині спадкоємців відповідно до закону та після укладення договору; розподіл витрат за нотаріальне посвідчення договору; роз'яснення положень чинного законодавства про умови та наслідків укладення відповідного договору» [42, с. 318]. У тексті договору це

може виглядати так (Зразок договору про зміну розміру часток у спадщині у Додатку 3).

3. Договір про поділ спадкового майна.

У загальному розумінні поділ майна означає припинення права спільної власності і виникнення на його основі права власності кожного із колишніх співвласників на майно. Поняття «поділ майна» переважним чином застосовується у речовому, а не зобов'язальному праві, тобто коли йдеться про поділ речей. Саме по відношенню до речей можна використовувати і термін поділ майна в натурі. Тому коли йдеться про поділ спадщини в натурі, передбачається, що спадкове майно складають саме речі.

Предметом поділу може виступати як все спадкове майно, так і його частина. Не можуть бути предметом поділу речі, заповідані конкретним спадкоємцем; предмет заповідального відказу чи заповідального покладення; об'єкти переважних прав спадкоємців (наприклад, ст. 1279 ЦК України).

Предметом договору про поділ спадкового майна є припинення спільної часткової власності на спадщину шляхом розподілу її елементів (прав на певні речі та обов'язків) між спадкоємцями, внаслідок чого кожен з них набуває право власності на конкретно визначені в договорі речі. Цим договором спадкоємці визначають яке саме майно, права та обов'язки кому із спадкоємців переходять.

Поділ спадщини може здійснюватися як з дотриманням правила рівності часток спадкоємців у спадщині, так із відступом від нього. Тому такий договір повинен містити вказівку про здійснення поділу спадщини з дотриманням чи недотриманням ст. 1267 ЦК України.

Поділ спадкового майна може відбуватись у натурі або ж з виплатою грошової компенсації чи у комбінованій формі, тобто шляхом натурального поділу спадщини з продажем частки і розподілом отриманих грошових коштів, про що у договорі має бути зазначено.

У разі здійснення поділу спадкового майна з виплатою компенсації у договорі зазначається кому із спадкоємців і в якому обсязі та формі сплачується компенсація за спадкову частку. Грошова компенсація передбачається тому із спадкоємців, частка

якого при поділі зменшується і не відповідає розміру його частки у спадщині, визначеній законом чи заповітом. Але виплата грошової компенсації не повинна повністю замінювати отримання спадкового майна, оскільки таке застереження у договорі буде кваліфіковано як відчуження майна, а не як поділ спадщини. Тому таке положення договору про поділ спадщини не буде відповідати змісту ст. 1267 та 1278 ЦК України.

Сторонами договору про поділ спадщини можуть бути спадкоємці, які прийняли спадщину у встановленому порядку. Укладення такого договору можливе за наявності згоди всіх спадкоємців, які закликаються до спадкування та прийняли спадщину, із зазначеним в договорі порядком розподілу речей, що входять до складу спадщини. Незгода хоча б одного із спадкоємців із запропонованим порядком поділу свідчить про наявність спору між ними, у зв'язку з чим такий договір не може бути укладений, а спір має розглядатися в судовому порядку.

«При посвідченні договору про поділ спадкового майна у тексті договору нотаріусу слід вказувати відомості про: *спадкодавця; спадкоємців, які закликаються до спадкування та прийняли в установленому законом порядку спадщину – сторін договору; застереження про дотримання прав інших осіб, в тому числі спадкоємців; розмір ідеальних часток у спадщині відповідно до закону; спадкове майно, яке належало спадкодавцю із посиланням на документи, що посвідчують право власності та підтверджують державну реєстрацію на нього; порядок розподілу речей, які входять до складу спадщини; наявність чи відсутність застосування грошової компенсації, якщо вартість поділених речей різна; розподіл витрат за нотаріальне посвідчення договору; роз'яснення положень чинного законодавства про умови та наслідків укладення відповідного договору» [42, с. 319]. (Зразок договору про поділ спадкового майна спадкоємцями за заповітом у Додатку 4).*

Наведений перелік відомостей, які нотаріусу слід зазначати у тексті договорів про поділ спадщини є рекомендованим. Однак, відсутність деяких із наведених відомостей у договорі про поділ спадщини може викликати незрозумілості та суперечності при тлумаченні такого договору спадкоємцями. Наприклад, «Верховний

Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження без повідомлення учасників справи касаційну скаргу ОСОБА_1 на рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 17 січня 2019 року та постанову Волинського апеляційного суду від 23 квітня 2019 року справу.

У червні 2018 року ОСОБА_1 звернулася до Луцького міськрайонного суду Волинської області з позовом до ОСОБА_2 про визнання недійсним договору про поділ спадкового майна. Позов мотивовано тим, що ІНФОРМАЦІЯ_1 померла її мати ОСОБА_4. Після смерті відкрилася спадщина, яка складається з житлового будинку з господарськими спорудами та будівлями по АДРЕСА_1, земельної ділянки площею 0,25 га для будівництва та обслуговування житлового будинку, земельної ділянки для ведення особистого селянського господарства площею 3,8038 га, земельної ділянки для ведення особистого селянського господарства площею 0,1920 га.

Спадкоємцями першої черги є ОСОБА_1 та її брат ОСОБА_5. Відповідно до матеріалів спадкової справи ОСОБА_5 прийняв спадщину після смерті матері шляхом звернення з відповідною заявою до нотаріуса 16 лютого 2015 року. ОСОБА_1 заяву про прийняття спадщини подала 18 лютого 2015 року.

18 червня 2015 року між ОСОБА_1 та ОСОБА_5, від імені якого діяла ОСОБА_2, проведено поділ з виділом в натурі за взаємною згодою спадкового майна за законом, відповідно до якого земельна ділянка площею 3,8038 га, яка передана для ведення особистого селянського господарства, розташована на території Шепельської сільської ради Луцького району Волинської області переходить у власність ОСОБА_1, а житловий будинок АДРЕСА_1, земельні ділянки: площею 0,2500 га, яка передана для будівництва та обслуговування житлового будинку і господарських будівель; площею 0,1920 га для ведення особистого селянського господарства, переходить у власність ОСОБА_5.

Копію договору про поділ спадкового майна нотаріус позивачу не видала при його посвідченні.

18 червня 2015 року ОСОБА_1 подала до приватного нотаріуса Ходачинської Н.І. заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину за законом з урахуванням договору про поділ спадкового майна, яке їй було видано 18 червня 2015 року.

ІНФОРМАЦІЯ_2 ОСОБА_5 помер. Спадщину після його смерті прийняла його дружина ОСОБА_2.

Позивач вважає, що проведенням поділом порушено її право на рівність часток у спадщині, оскільки будь-якої згоди на зміну розміру часток вона не давала, зміст договору не відповідає вимогам статтям 1267, 1278 ЦК України, а тому просить суд визнати договір про поділ спадкового майна від 18 червня 2015 року, укладений між нею та ОСОБА_2 від імені ОСОБА_5, посвідчений приватним нотаріусом Луцького районного нотаріального округу Ходачинською Н.І., недійсним.

Рішенням Луцького міськрайонного суду Волинської області від 17 січня 2019 року залишеним без змін постановою Волинського апеляційного суду від 23 квітня 2019 року в задоволенні позовних вимог відмовлено.

Рішення судів мотивовані тим, що оспорюваний договір було укладено сторонами і нотаріально посвідчено з дотриманням вимог діючого законодавства, сторони добровільно за цим письмовим договором змінили розмір належних їм часток у спадщині, а тому підстав для визнання даного договору недійсним немає. Посилання позивача про укладення договору внаслідок помилки (стаття 229 ЦК України) не підтверджуються належними та допустимими доказами. Вказуючи на те, що оспорюваний правочин укладено із вадами волі позивач не наводить, щодо яких саме обставин, що мають істотне значення, як вона вважає, помилилася. Незнання закону, небажання вникнути у текст підписаного документа, погіршення особистих відносин між сторонами не може бути підставою для визнання правочину недійсним.

У травні 2019 року ОСОБА_1 подала до Верховного Суду касаційну скаргу на рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 17 січня 2019 року та постанову Волинського апеляційного суду від 23 квітня 2019 року, в якій просила скасувати судові рішення та ухвалити нове, яким визнати недійсним договір про поділ спадкового майна від 18 червня 2015 року, укладеним між ОСОБА_1 та ОСОБА_2,

завірений приватним нотаріусом Луцької районної нотаріальної контори Ходачинською Н.І.

Касаційна скарга мотивована тим, що судами не прийнято до уваги, що в договорі про поділ спадкового майна від 18 червня 2015 року пунктом 3 вказано, що право на спадщину за законом виникає в нас в рівних частках – по S частки кожному та ніде в договорі не вказано про те, що ці частки за згодою позивача та відповідача змінені та як саме змінені.

Крім того, не взято до уваги, що в договорі не зазначено правовстановлюючих документів спадкового майна, оцінки цього майна, неоговорена грошова компенсація якби змінювалися розміри часток. Суд першої інстанції безпідставно послався на норми матеріального права, що регулюють свободу договору, а не виділ часток в натурі із спільної часткової власності.

Розглянувши справу колегія суддів залишила касаційну скаргу без задоволення, а оскаржені судові рішення без змін, оскільки підстави для їх скасування відсутні. Позиція Верховного Суду полягала в наступному.

Згідно з частиною третьою статті 3 ЦПК України провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.

Відмовляючи у визнанні недійсним договору про поділ спадкового майна, суд першої інстанції, з висновком якого погодився суд апеляційної інстанції, виходив з того, що оспорюваний договір було укладено сторонами і нотаріально посвідчено з дотриманням вимог діючого законодавства, сторони добровільно за цим письмовим договором змінили розмір належних їм часток у спадщині, а тому підстав для визнання даного договору недійсним немає. Такі висновки судів відповідають вимогам закону та обставинам справи.

За положеннями статей 626-628 ЦК України договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Сторони є вільними в укладенні договору з урахуванням вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Зміст договору становлять умови (пункти), визначені

на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства.

Відповідно до частин першої-п'ятої статті 203 ЦК України зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства, його моральним засадам. Особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності. Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі. Правочин має вчинятися у формі, встановленій законом. Правочин має бути спрямований на реальне настання правових наслідків, що обумовлені ним.

За змістом статей 16, 203, 215 ЦК України для визнання судом оспорюваного правочину недійсним необхідним є: пред'явлення позову однією із сторін правочину або іншою заінтересованою особою; наявність підстав для оспорення правочину; встановлення, чи порушується (не визнається або оспорується) суб'єктивне цивільне право або інтерес особи, яка звернулася до суду.

Відповідно до частини четвертої статті 263 ЦПК України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

У постанові Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 03 жовтня 2018 року у справі № 759/17065/14-ц (провадження № 61-2779св18) зроблено висновок по застосуванню статті 229 ЦК України та вказано, що під помилкою розуміється неправильне, помилкове, таке, що не відповідає дійсності уявлення особи про природу чи елементи вчинюваного нею правочину. Законодавець надає істотне значення помилці щодо: природи правочину; прав та обов'язків сторін; властивостей і якостей речі, які значно знижують її цінність; властивостей і якостей речі, які значно знижують можливість використання за цільовим призначенням. Особа на підтвердження своїх вимог про визнання правочину недійсним на підставі статті 229 ЦК України повинна довести, що така помилка дійсно мала місце, а також те, що вона має істотне значення. Під природою правочину слід розуміти сутність правочину, яка дозволяє відмежувати його від інших правочинів. Причому природа правочину охоплюватиме собою його

характеристику з позицій: а) оплатності або безоплатності (наприклад, особа вважала, що укладає договір довічного утримання, а насправді уклала договір дарування); б) правових наслідків його вчинення (наприклад, особа вважала, що укладає договір комісії, а насправді це був договір купівлі-продажу з відстроченням платежу).

Відповідно до норм статті 1267 ЦК України спадкоємці за письмовою угодою між собою, посвідченою нотаріусом можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них.

Згідно частини першої статті 81 ЦПК України, в редакції, чинній на момент ухвалення оскарженого рішення суду апеляційної інстанції, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

За таких обставин, встановивши, що відсутні підстави для визнання недійсним оспорюваного договору про поділ спадкового майна, суди зробили правильний висновок про відмову в задоволенні позову» [99].

Варто зауважити, що відповідно до ч. 2 ст. 628 ЦК України «сторони мають право укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір)». Передумовою, завдяки якій існує можливість виникнення змішаного договору, є право сторін укладати як договори, передбачені законом, так і договори, як і законом не передбачені, але йому не суперечать. З цього випливає, що спадкоємці мають право в одному договорі, наприклад, змінити розмір часток у спадщині і одночасно поділити спадкове майно.

Зміст будь-якого цивільно-правового договору має бути оформлений у певну форму.

Існуючі на сьогодні у науковій літературі визначення поняття «форма договору» можна поділити на дві основні групи. Представники першої у тій чи іншій формі пропонують розглядати форму договору як спосіб волевиявлення сторін: «форма зовнішнього виявлення волі учасника на вчинення договору» [167, с. 296], «спосіб вираження волі сторін, що беруть у ньому участь» [151, с. 178], «вияв учасниками правочину волі на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків усно

(звуками та словами, що в сукупності складають закінчену думку) або письмово» [168, с. 503] тощо.

Прихильники другого підходу вважають, що під формою договору слід розуміти не спосіб волевиявлення сторін, а спосіб фіксації такого волевиявлення, та пропонують наступні дефініції: «зафіксоване на носіїві волевиявлення учасників цивільних відносин, спрямоване на встановлення, зміну та припинення цивільних відносин» [128, с. 46], «спосіб закріплення волевиявлення сторін» [5, с. 153], «спосіб, за допомогою якого учасники фіксують волевиявлення, спрямоване на укладення правочину» [35, с. 73] та ін.

Відсутня єдність у науковців, правознавців і стосовно питання подальшого доктринального і законодавчого розвитку категорії «форма договору». Так, дехто намагається об'єднати обидва згаданих підходи до визначення форми договору у один: наприклад, В.А. Рясенцев пропонував під формою договору розуміти «спосіб виявлення волі», а у відповідному випадку також «її офіційне закріплення» [126, с. 15], Ю.Є. Добринін вважає, що формою договору є «спосіб вираження волі та фіксації волевиявлення» [26, с. 199]. Інші ж вказують на необхідність «обмежити сприйняття форми правочину до вузького розуміння, яке представлене у законі лише як волевиявлення учасників конкретного правочину» [45, с. 2].

Новий тлумачний словник української мови розуміє під поняттям «форма» «зовнішній вигляд, контури, зовнішні межі предмета, обриси людської фігури; спосіб існування змісту, його організація і зовнішній вираз; пристрій, за допомогою якого невиразна маса набуває обрисів, зовнішнього вигляду; видимість, що ховає, маскує сутність тощо» [78, с. 722].

Виходячи зі значення поняття форми як способу виникнення та існування змісту певного явища, доходимо висновку, що будь-яке явище (природне чи соціальне) не може існувати поза певною формою. Тому слід погодитись з Д.Р. Лещухом, який вказує на те, що «форма, у тій чи іншій мірі, притаманна будь-якій юридично значущій діяльності» [63, с. 49]. Видається, що це положення повинно враховуватись при дослідженні форми будь-якого правового явища, в тому числі і цивільно-правового договору.

Основні положення про форму договору містяться у ЦК України. Зокрема, на сьогодні у ЦК України відсутня чітка система форм договорів. Формально у ч. 1 ст. 205 ЦК України збережений поділ на усну та письмову форми. Водночас, у ч. 4 ст. 639 ЦК України містяться положення, які врегульовують питання обов'язковості нотаріального посвідчення договору, у випадках, коли сторони попередньо домовилися про таке посвідчення. Крім того, у ч. 1 ст. 54 Закону України «Про нотаріат» залишилося посилання на обов'язкову нотаріальну форму.

«Для позначення існуючих на сьогодні форм договору пропонується використовувати терміни «усна», «письмова» та «нотаріальна» форми, що і повинно бути відображено у наступній редакції ч. 1 ст. 205 ЦК України» [76, с. 3].

За таких умов важливо визначити належну форму договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини. Так, *договір про зміну черговості одержання права на спадкування має посвідчуватись нотаріально, що прямо передбачено ст. 1259 ЦК України.*

Форма договору про зміну розміру частки у спадщині залежить від виду майна, право на яке входить до складу спадщини. Якщо до складу спадщини входять рухомі речі і зміна розміру часток у спадщині стосується їх, то домовленість може бути усною. Якщо ж це стосується нерухомих речей або транспортних засобів чи речей, відчуження яких відповідно до чинного законодавства вимагає нотаріальної форми, то договір між спадкоємцями має посвідчуватись нотаріально (ст. 1267 ЦК України).

Вимоги до форми договору про поділ спадкового майна встановлюються у ст. 367 ЦК України: якщо йдеться про поділ нерухомого майна, а також майна, що потребує державної реєстрації (транспортні засоби, цінні папери, частки у статутних капіталах господарських товариств тощо), які є у спільній власності спадкоємців, договір підлягає *нотаріальному посвідченню*, якщо поділ іншого майна – договір укладається в *простій письмовій формі (ст. 207 ЦК України)*. Для договорів з нерухомістю щодо набуття прав на неї внаслідок поділу поширюється також вимога про державну реєстрацію прав (ст. 182 ЦК України).

Однак, «за бажанням фізичної або юридичної особи будь-який правочин з її участю може бути нотаріально посвідчений» (ч. 4 ст. 209 ЦК України) [150]. Вільність

сторін у виборі форми правочину, за винятком випадків, коли законодавець з урахуванням тієї чи іншої ситуації сам передбачає певну його форму, її визначеність і співмірність є загальними вимогами до форми правочину. «Вільний вибір форми правочину має певні межі, зокрема, створити на власний розсуд якусь іншу форму або «синтезувати» її з передбачених у ЦК форм сторони не вправі. У зв'язку з цим правила ч. 3 ст. 6 ЦК України на випадки вибору форми правочину не поширюються» [7, с. 18].

«Відповідно до ст. 215 ЦК України недотримання стороною в момент здійснення правочину вимог правомірності (ст. 203 ЦК України), зокрема, щодо змісту та форми, є підставою його недійсності. За відсутності цих підстав правочин може вважатися недійсним, якщо його недійсність прямо встановлена законом (нікчемний правочин), або визнаватися недійсним у судовому порядку (оспорюваний правочин)» [27, с. 30].

РОЗДІЛ 3. ДИНАМІКА ДОГОВОРІВ ЩОДО РОЗПОДІЛУ СПАДЩИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

3.1. Укладення, зміна та припинення договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини

Договір між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є правовою підставою виникнення відповідного договірної зобов'язання. Таке зобов'язання не є абсолютно однорідним та незмінним, воно проходить кілька стадій свого розвитку, кожна з яких має власні характерні особливості. Тому важливим є визначення динаміки договору щодо розподілу спадщини як зобов'язального правовідношення.

«У свій час Р. Сават'є зазначав, що зобов'язання є рухомими і гнучкими, мають схильність до трансформації. Погляди Р. Сават'є не могли не вплинути на формування концепції в цивілістиці радянського періоду та в сучасній науці України» [127, с. 305-306]. З цього питання були встановлені наступні концептуальні положення.

- 1) «Рух правовідношення починається з його виникнення і завершується його припиненням, у цих межах воно існує і діє в один момент або тривалий період, продовжуючи зберігати свої риси, але зазнаючи при цьому тих або інших змін у змісті чи суб'єктивному складі (Б.Б. Черепакін)» [160, с. 310].
- 2) «Загалом динаміці правовідношення притаманні виникнення і припинення правовідношення, в межах проміжного моменту якого можливі зміни правовідношення по лінії його змісту чи (та) суб'єктного складу (О.О. Красавчиков)» [56, с. 89].
- 3) «Виникнення і припинення правових відносин відображають собою початкову і заключну стадії їх руху, в межах яких можуть відбуватися повні або часткові зміни правових відносин (О.С. Іоффе)» [48, с. 622].
- 4) «Нормальний перебіг зобов'язального правовідношення проходить стадії виникнення, виконання і припинення (Є.О. Богатих)» [8, с. 192].

- 5) «До динаміки договірної правовідносини включаються як виконання, так і зміна та розірвання такого правовідносини (М.І. Брагінський)» [16, с. 417].
- 6) «Динаміка договірної зобов'язання може мати такі різні за тривалістю стадії: виникнення зобов'язального правовідносини; існування договірної зобов'язання, протягом якого зобов'язальне правовідносини може зазнавати змін; виконання (здійснення, реалізація) договірної зобов'язання, у процесі якого правовідносини також може зазнавати змін; припинення договірної зобов'язання (зобов'язального правовідносини), у тому числі внаслідок його виконання (Т.В. Боднар)» [10, с. 128].

Незважаючи на певні істотні розбіжності між авторами щодо розуміння динаміки договірної зобов'язального правовідносини, всі вони визначають притаманність йому тієї чи іншої кількості стадій.

С.М. Бервено вважає, що «усі висловлені позиції вчених мають вразливі елементи, оскільки розглядати виникнення та припинення зобов'язального правовідносини як самостійні стадії юридично некоректно з огляду на те, що і виникнення, і припинення договірної зобов'язання є одномоментними актами, підставою яких слугують у першому випадку укладення договору, а у другому – виконання договірних обов'язків та інші юридичні факти, передбачені договором, статтями 599-609 ЦК та нормами інших законів України» [4, с. 189-190]. «Виникнення та припинення зобов'язального правовідносини вкрай необхідні в ньому, але аж ніяк вони не можуть набувати статусу стадії, під якою, як правило, необхідно розуміти певний момент, період, етап у життя, розвитку чого-небудь, що має свої якісні особливості» [79, с. 368]. Тобто йдеться про такі моменти, періоди, етапи, які існують упродовж певного проміжку часу [4, с. 190].

Частково підтримуючи позицію С.М. Бервено, слід зазначити наступне. По-перше, виникненню будь-якого договірної зобов'язання передують переддоговірні дії сторін, спрямовані на встановлення відповідних договірних зв'язків. Після

погодження умов договору у певній формі, встановленій законом або домовленістю сторін, договір вважається укладеним, а договірне зобов'язання таким, що виникло.

Дійсно, поняття «виникнення» означає одномоментний акт і може бути застосоване лише щодо зобов'язання. Говорячи про договір, коректніше вживати поняття «укладення». Тобто, виникнення договірного зобов'язання є правовим результатом вдалого завершення стадії укладення договору. Саме після укладення договору виникає зобов'язальне правовідношення, яке набуває ознак пасивної чи активної динаміки, спрямованої на виконання договору.

По-друге, вважаємо, що поняття «припинення» порівняно з поняттями «виникнення» та «укладення» є більш об'ємним. «Припинення» можна розглядати і як стадію, якщо йдеться про договір, і як одномоментний акт, якщо йдеться про договірне зобов'язання. На думку, О.І. Міхно, «під припиненням зобов'язання можна розуміти добровільну чи примусову ліквідацію (погашення) у сторін прав та обов'язків за договірними чи законодавчими підставами та припинення між ними правового зв'язку, за винятком правозахисних відносин, пов'язаних з невиконанням на момент припинення зобов'язання окремих обов'язків, вимогами про якість продукції, товарів в межах гарантійних термінів та строків позовної давності, а під припиненням договору необхідно розуміти у широкому доктринальному значенні припинення (ліквідацію) його чинності за суб'єктивними чи об'єктивними підставами та припинення договірних прав та обов'язків на майбутній період» [71, с. 9]. «Наведені визначення відображають сутність припинення договірного зобов'язання та договору. Але варто додати, що з припиненням чинності договору не завжди зникають правові зв'язки між суб'єктами договірного зобов'язання. Певна частина цих зв'язків може зберігатися, зокрема, щодо невиконаних обов'язків або щодо правозахисних відносин в межах встановлених законом строків позовної давності.

Щоб дати правильну оцінку динаміці договірного зобов'язання, необхідно розглянути два варіанти його можливого розвитку. Перший полягає у позитивному розвитку чи функціонуванні правовідношення, тобто у повній відповідності до умов

договору та закону, другий – в аномальному відхиленні розвитку правовідношення від умов договору та закону» [4, с. 190-191].

Динаміка договірної зобов'язання щодо розподілу спадщини також може мати як позитивний, так і аномальний характер. При позитивному розвитку зобов'язання щодо розподілу спадщини виявляє активну динаміку (у певних випадках – пасивну та активну динаміку), яка реалізується в стадії його виконання, що припиняється в момент досягнення правового результату, обумовленого договором або законом. У разі аномального розвитку зобов'язання щодо розподілу спадщини, яке виникло з моменту укладення договору, його динаміка на стадії виконання договору може зазнавати змін у змісті чи суб'єктному складі договору на підставі додаткових договорів чи вимог закону до моменту його припинення. Враховуючи це, пропонується виділити стадії договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини залежно від характеру його розвитку та розглянути кожен етап окремо.

На мій погляд, динаміка договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини при позитивному розвитку виглядає так: *стадія укладення договору; стадія припинення договору внаслідок його виконання*. При аномальному розвитку досліджуваного договір може мати такі стадії як: *стадія укладення договору; стадія зміни договору (змісту чи (та) суб'єктного складу); стадія припинення договору, в тому числі внаслідок його розірвання*.

Першою стадією розвитку договору щодо розподілу спадщини є його укладення.

«У доктрині права укладення цивільного договору розглядається як визначена правовими нормами юридико-логічна послідовність стадій встановлення цивільних прав і обов'язків, здійснених назустріч одна одній та виражених у різноманітних способах узгодження змісту договору» [13, с. 3].

Укладення договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини здійснюється шляхом вчинення, як правило, обома сторонами відповідних юридичних дій, які фактично є правочином. Відповідно до ч. 1 ст. 202 ЦК України «правочином визнається дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків» [150]. Такий правочин є договором.

Кожний цивільний договір укладається у певний спосіб. Залежно від критерію поділу виділяють різні способи укладення цивільних договорів.

Так, за характером формування волевиявлення сторін виділяють *неконкурентний і конкурентний способи*. «Неконкурентний спосіб укладення договору передбачає визначений суб'єктний склад майбутнього договору, що підтверджується адресованістю оферти конкретному суб'єкту (суб'єктам). Специфіка конкурентного способу укладення договорів обумовлена існуванням механізму ринкової конкуренції при проведенні різного роду торгів (аукціонів, конкурсів), за результатами яких договори укладаються з переможцем торгів» [3, с. 126-127].

Для договорів щодо розподілу спадщини характерним є неконкурентний спосіб укладення договорів, що обумовлено виключною сферою їх застосування – спадкування. Спадкування базується на особливих відносинах (родинні відносини, квазіродинні відносини, сімейні відносини, відносини з утримання), що унеможлиблює існування ринкової конкуренції між суб'єктами таких відносин – спадкоємцями. Суб'єктний склад будь-якого договору щодо розподілу спадщини завжди визначений, оскільки сторонами таких договорів можуть бути лише спадкоємці.

«За ступенем свободи волевиявлення цивільні договори можуть бути поділені на договори, які укладаються *на основі вільного волевиявлення або в обов'язковому порядку*. На основі вільного волевиявлення укладаються договори, сторони яких мають право погоджувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству. Законодавство виходить із презумпції права будь-якої особи укласти договір на основі вільного волевиявлення, якщо інше не впливає в силу прямої вказівки закону або сутності зобов'язання, породжуваного договором. Укладення договору в обов'язковому порядку пояснюється необхідністю виправданого (інтересами економічно більш слабкої сторони та інтересами суспільства в цілому) втручання держави в економічні відносини учасників цивільного обороту. В цих випадках укладенню договору в обов'язковому порядку передують наявність специфічного виду зобов'язання – зобов'язання укласти договір, яке виникає зі складного юридичного складу: акту законодавства або передбаченого

законодавством юридичного факту, що дозволяє вимагати укладення договору, та оферти, заінтересованої в укладенні договору сторони» [28, с. 184-185].

Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини укладаються на основі вільного волевиявлення.

«За способом узгодження змісту цивільного договору виділяють загальний, спеціальний та судовий порядок укладення договору. Загальний порядок укладення договору означає формування договору в порядку, передбаченому ЦК України (ст.ст. 641-646). Спеціальний порядок передбачає укладення договорів, які мають свої особливості, і залежить від способів укладення договору (аукціон, конкурс, біржовий спосіб). Судовий порядок укладення договору є окремою стадією, що регулюється спільно матеріальними і процесуальними нормами законодавства, з тією особливістю, що волевиявлення сторін затверджується судовим рішенням та вступає в дію з моменту набрання чинності самого рішення суду» [12, с. 3, 8]. *Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини укладаються у загальному порядку.*

«Сутність укладення цивільних договорів обумовлена самою природою конструкції договору як угоди, і тому передбачає вираження волі кожної із сторін та її співпадіння» [14, с. 193]. У зв'язку з цим укладення цивільного договору, зокрема договору щодо розподілу спадщини, має розглядатися як процес формування волі та її закріплення в умовах такого договору, що являють собою форму існування волевиявлення.

«Правове регулювання договірних відносин починається зі стадії вираження стороною волі укласти договір. Все, що передує цій стадії, створити договір не може. Тому переписка сторін, протокол про наміри, інші акти, які є виявленням бажання кожної зі сторін або обох сторін укласти договір, не мають юридичного значення, якщо ці документи не підпадають під ознаки оферти та (або) акцепту. У зв'язку з цим у літературі зазначені переддоговірні дії небезпідставно кваліфікують лише як доказовий характер дій, які не мають правоутворюючого значення» [14, с. 193]. Але із формуванням повноцінної доктрини і правозастосовчої практики переддоговірних правочинів та переддоговірної відповідальності не можна виключити можливості

визнання переписки і переговорів як правоутворюючих елементів переддоговірних правочинів.

Погодження умов договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, як кожного цивільного договору, між його сторонами проходить принаймні дві стадії: шляхом пропозиції однієї сторони укласти договір, який має назву *оферти*, та прийняття пропозиції другою стороною, або *акцепту*. Відповідно сторона, яка зробила пропозицію називається оферентом, а сторона, яка прийняла її – акцептантом.

За змістом ст. 641 ЦК України офертою визнається пропозиція укласти договір, яка адресована одній чи кільком особам, містить вказівку на істотні умови договору і є виявленням наміру особи, яка зробила пропозицію, вважати себе зв'язаною договором у разі її прийняття.

«У доктрині оферту розглядають як адресовану чітко визначеній особі пропозицію про укладення договору, що містить усі істотні умови майбутнього договору, є виявленням згоди оферента бути пов'язаним такими умовами, породжує для оферента обов'язок укласти договір із моменту її отримання вказаною особою та вимагає повного і безумовного її акцепту» [12, с. 3].

«До оферти ставляться суворі вимоги: 1) чітке її визначення, що надає можливість встановлення наміру і волевиявлення оферента; 2) повинна відображувати наміри оферента бути зобов'язаним у разі прийняття; 3) повинна включати істотні умови договору; 4) повинна чітко визначати адресата (акцептанта)» [14, с. 196-197].

«Пропозиція укласти договір може бути зроблена усно або в письмовій формі. Коли йдеться про письмову оферту, то вона може мати форму єдиного документу (наприклад, проекту договору) або листа, телеграми тощо, що надсилаються акцептанту поштою чи з допомогою іншого технічного засобу зв'язку. В цивільному законодавстві немає прямої вказівки на мовчання як оферту. Проте виходячи з аналізу законодавства можна припустити, що мовчання в деяких випадках можна розглядати в якості оферти.

Однак не кожна пропозиція вступити у договірні відносини може бути визнана офертою. Так, реклама або інші пропозиції, адресовані невизначеному колу осіб, є

запрошенням робити пропозиції укласти договір, якщо інше не вказано у рекламі або інших пропозиціях.

Наслідком надання оферти є те, що коли конкретний адресат (або невизначене коло адресатів) оферти відізветься й у будь-якій формі висловить згоду укласти договір на зазначених в оферті умовах, його слід визнавати укладеним.

Оферта зв'язує оферента з моменту отримання її адресатом.

Оферта (направлена і отримана адресатом) стає безвідкличною» [148, с. 270].

«Пропозиція укласти договір може бути відкликана до моменту або в момент її одержання адресатом. Пропозиція укласти договір, одержана адресатом, не може бути відкликана протягом строку для відповіді, якщо інше не вказане у пропозиції або не впливає з її суті чи обставин, за яких вона була зроблена» (ч. 2, 3 ст. 641 ст. ЦК України) [150].

«Відповідь-згода укласти договір на вказаних у оферті умовах називається акцептом. Акцепт має бути повним і безумовним. Це означає, що акцептант повністю погоджується із запропонованими умовами договору і повідомляє про це оферента» [4, с. 174].

«Акцептант має однозначно висловити згоду із запропонованими умовами договору і може вчинити це шляхом: 1) заявлення, якщо воно чітко висловлює намір адресата оферти бути зв'язаним викладеними в оферті умовами; 2) поведінки – вчиненням дії, яка свідчить про зв'язаність договором, якщо інше не вказано в пропозиції укласти договір або не встановлено законом. Їх вчинення є однозначно і прийняттям оферти і виконанням договору. 3) мовчанням, але у передбачених законом чи договором випадках. 4) акцепт шляхом застереження є виключенням із загального правила про повне та безумовне прийняття оферти. Використовується якщо акцепт суттєво не відрізняється від оферти, оферент відмінності проігнорувати і укласти договір» [155, с. 231].

Акцепт має бути своєчасним. «Якщо пропозицію укласти договір зроблено із зазначенням строку для відповіді, то договір вважається укладеним за умови, що особа, яка зробила пропозицію, одержала від другої сторони відповідь про прийняття пропозиції протягом цього строку» (ст. 643 ЦК України) [150].

У пропозиції укласти договір, яка адресується іншій стороні, строк для відповіді може не зазначатись. У цьому разі укладення договору залежить від того, в якій формі зроблено пропозицію – усній чи письмовій. Коли оферта «зроблена усно, без зазначення строку для відповіді, договір вважається укладеним, якщо друга сторона негайно заявила оферентові про прийняття нею пропозиції. Якщо таку пропозицію зроблено в письмовій формі, договір вважається укладеним, коли відповідь про прийняття пропозиції одержано протягом нормально необхідного для цього часу» (ст. 644 ЦК України) [150]. При цьому враховуються й встановлені строки для пересилання кореспонденції певного виду в обидва кінці.

«Як і оферта, акцепт може бути відкликаний акцептантом однієї зі сторін і втратити чинність, якщо повідомлення про його скасування оферент одержав до моменту або в момент одержання самого акцепту. В разі відкликання акцепту або неодержання відповіді від акцептанта протягом встановленого для цього часу оферент вважається вільним від обов'язків, що пов'язані з раніше зробленою ним пропозицією.

Якщо з одержаної із запізненням відповіді про згоду укласти договір видно, що відповідь було надіслано своєчасно, вона визнається такою, що запізнилася, лише в тому разі, коли оферент негайно повідомить другу сторону про одержання відповіді із запізненням. У цьому разі відповідь, що запізнилася, вважається новою пропозицією. Якщо ж такого повідомлення оферент не зробить, то він повинен виконати укладений договір або відшкодувати збитки, заподіяні акцептантові у зв'язку з невиконанням договору. Оферент може підтвердити чинність раніше зробленої пропозиції і в тому разі, коли відповідь на неї запізнилася.

Відповідно до ст. 645 ЦК України відповідь про згоду укласти договір на інших, ніж було запропоновано, умовах є відмовою від одержаної пропозиції і водночас новою пропозицією особі, яка зробила попередню пропозицію. Сторони в цьому разі міняються місцями: акцептант стає оферентом, а оферент – акцептантом, бо на нову пропозицію потрібна згода колишнього оферента. Тому не може вважатися акцептом згода, яка супроводжується застереженнями та контрпропозиціями» [4, с. 174-175].

«У результаті погодження умов договору щодо розподілу спадщини виникає договірний правочин, момент виникнення якого одночасно вважається моментом виникнення цивільних прав та обов'язків сторін цього правочину. З цього моменту на відносини сторін поширюється дія норм закону, інших актів цивільного законодавства, що стосується даного виду договорів» [73, с. 166].

Моменту виникнення договірної правочину присвячена ст. 640 ЦК України. «Договір вважається укладеним у момент одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір (оферту), відповіді другої сторони про прийняття цієї пропозиції (акцепту). Якщо відповідно до акта цивільного законодавства для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії, договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії. Договір, що підлягає нотаріальному посвідченню, є укладеним з дня такого посвідчення» [150].

Отже, договір між спадкоємцями щодо розподілу спадщини набирає чинності й стає обов'язковим для сторін із *моменту його укладення* у належній формі. Так, договір про зміну черговості одержання права на спадкування вважається укладеним з моменту його нотаріального посвідчення, оскільки для такого договору встановлено обов'язкову нотаріальну форму. Натомість для договору про зміну розміру частки у спадщині та договору про поділ спадкового майна нотаріальна форма не є обов'язковою. Це означає, що момент укладення зазначених договорів залежить від їх форми. Тобто «якщо договір укладено в усній формі, то він вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір (оферту), відповіді другої сторони про прийняття цієї пропозиції (акцепту). Якщо договір укладено в простій письмовій формі, він вважається укладеним з моменту його підписання сторонами. Якщо ж договір є нотаріально посвідченим, то він вважається укладеним з дня такого посвідчення» (ст.ст. 638, 639 ЦК України) [150].

Чинне законодавство України не встановлює жодних обмежень щодо *місця нотаріального посвідчення договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини*. Але, враховуючи, що досліджуваний договір регулюється нормами, що містяться у книзі шостій ЦК України «Спадкове право», посвідчуватися такий договір повинен із

додержанням правил оформлення спадщини. Вважаю, що саме нотаріус, у провадженні якого знаходиться спадкова справа, повинен нотаріально посвідчувати такий договір, оскільки лише цей нотаріус, маючи у своєму архіві заведену спадкову справу, знає всі її особливості та може вдало здійснити розподіл спадщини.

Законодавством України визначено порядок нотаріального оформлення договорів щодо розподілу спадщини, встановлено бланки єдиного зразка і реквізити таких документів. Такі договори не будуть відповідати вимогам закону, якщо наприклад, немає підпису чи печатки нотаріуса, відсутній реєстраційний номер, договір виготовлено на неналежному бланку і т.д. Тому вважаємо доцільним розглянути *загальновизнані засоби для надання нотаріальному договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини юридичної достовірності*.

На сьогодні спеціальні бланки нотаріальних документів є невід'ємною складовою нотаріального діловодства, на них викладаються всі нотаріальні документи, в тому числі, і договори щодо розподілу спадщини. *Текст договору щодо розподілу спадщини «викладається на спеціальних бланках нотаріальних документів з лицьового та зворотного боку цих бланків»* [97] відповідно до п. 1 Гл. 9 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

Договір між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, що посвідчується нотаріально, виготовляється нотаріусом не менше ніж у трьох примірниках, один з яких залишається у матеріалах нотаріальної справи, а інші – видаються сторонам. Усі примірники договору щодо розподілу спадщини «мають силу оригіналу, у тому числі примірник, який зберігається у справах нотаріуса» [97].

Договір між спадкоємцями щодо розподілу спадщини *підписується сторонами договору та нотаріусом*. «Свій підпис на документі нотаріус скріплює печаткою. Відбиток печатки проставляється так, щоб він охоплював останні кілька літер найменування посади особи, яка підписала документ, або на окремо виділеному для цього місці» (п. 6.7 Розд. VI Правил ведення нотаріального діловодства) [102]. Підписання сторонами договору щодо розподілу спадщини є свідченням погодження ними всіх умов договору, які необхідні та достатні для укладення договору. Проставлення власноручного підпису та печатки нотаріуса, з одного боку – це

гарантія, що нотаріус особисто вчинив нотаріальну дію, взяв на себе відповідальність за правильність вчиненої нотаріальної дії та відповідність її вимогам закону, а з іншого – це характерна ознака оформленого ним особисто документа, додатковий засіб захисту нотаріального документа.

На всіх примірниках договору щодо розподілу спадщини вчиняється посвідчувальний напис. «Вчинення посвідчувальних написів здійснюється нотаріусом за формами відповідно до Правил ведення нотаріального діловодства, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 23.12.2010 за № 1318/18613» (п. 3 Гл. 10 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97]. Посвідчувальні написи надають нотаріальним документам певних специфічних ознак: шляхом їх вчинення на документі нотаріус засвідчує наявність (відсутність) певних юридичних фактів, достовірність яких ним встановлена за допомогою нотаріальної процедури. Вчинення посвідчувального напису на нотаріальному документі свідчить про закінчення нотаріального провадження, воно є квінтесенцією нотаріального процесу, остаточною фазою оформлення нотаріального акта та надання йому законної сили.

«Нотаріальна дія вважається вчиненою з моменту внесення про це запису до реєстру для реєстрації нотаріальних дій. Запис у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій є доказом вчинення нотаріальної дії – посвідчення договору щодо розподілу спадщини» (п. 2, п. 3 Гл. 11 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97]. «Кожній нотаріальній дії присвоюється окремий реєстровий номер» (п. 1 Гл. 11 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97]. На договорі між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, чи в посвідчувальному написі зазначається номер, за яким нотаріальна дія зареєстрована в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій. Дата запису в реєстрі повинна відповідати даті вчинення нотаріальної дії і даті складання договору щодо розподілу спадщини. Реєстрація нотаріусом посвідчення договору щодо розподілу спадщини у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій є своєрідним забезпечувальним засобом та гарантією прав особи на отримання дубліката втраченого нотаріального документа.

Нотаріус обов'язково вносить відомості про витрачання бланків в день витрачання бланка та у суворій послідовності відповідно до порядкових номерів до Єдиного реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів відповідно до п. 2.3 п. 2 Порядку ведення Єдиного реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 04.11.2009 року № 2053/5 [95]. Реєстрація бланка нотаріального документа у Єдиному реєстрі спеціальних бланків нотаріальних документів є додатковою гарантією та засобом захисту від неправомірних дій фізичних та юридичних осіб.

«Архівні примірники посвідчених нотаріусом під час ведення спадкової справи договорів про поділ спадщини, зміну черговості та розміру часток у спадщині формуються у спадкову справу» [102]. Якщо ж спадкова справа не заведена архівний примірник договору щодо розподілу спадщини слід зберігати у справі (наряді) «Інші договори».

Цивільний кодекс України закріплює принцип обов'язковості договору, чим на законодавчому рівні закріплено правило непорушності зафіксованих у договорі умов. Презюмується, що після укладення договір щодо розподілу спадщини повинен бути незмінним на весь строк його дії, а договірне зобов'язання – виконуватися відповідно до тих його умов, які сторони визначили при укладанні договору. Однак життєві обставини можуть скластися так, що інтереси сторін вимагатимуть внесення змін до укладеного ними договору щодо розподілу спадщини. В такому разі *другою стадією розвитку договору щодо розподілу спадщини буде стадія його зміни. Зміна договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини – це зміна його умов із збереженням моделі договору, тобто ознаки початкового зобов'язання щодо розподілу спадщини залишаються незмінними.*

«Підстави зміни договору щодо розподілу спадщини безпосередньо визначаються у загальних положеннях ЦК України про договори (ст.ст. 651-652 ЦК України). Так, частина 1 ст. 651 ЦК України передбачає можливість зміни договору за згодою сторін: зміна договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Можливість сторони у будь-який час змінити умови договору щодо розподілу спадщини впливає з принципу свободи договору

(ст. 3 ЦК України), який є основоположним принципом регулювання сучасного цивільного обороту. В основі зміни досліджуваного договору за згодою сторін знаходиться їх спільне волевиявлення, яке відповідає волі кожного із них і спрямоване на зміну правовідношення щодо розподілу спадщини на узгоджених нових умовах» [122, с. 46-47]. Сторони договору щодо розподілу спадщини в будь-який момент можуть на свій розсуд за взаємною згодою змінити умови договору, що варто визнати найоптимальнішим варіантом зміни договору в силу безконфліктності інтересів кожної із сторін. Варто зауважити, що зміна договору щодо розподілу спадщини «за згодою сторін найбільше відповідає природі договірних відносин, оскільки при цьому зобов'язання змінюється за взаємною згодою сторін, на основі чого і був укладений договір» [17, с. 61].

Відповідно до положень ч. 2 ст. 651 Цивільного кодексу України «договір може бути змінено *за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною* та в інших випадках, встановлених договором або законом» [150]. Тобто, звернутися до суду з вимогою про зміну договору щодо розподілу спадщини можна лише у тому випадку, якщо має місце істотне порушення в діях іншого контрагента і воно безпосередньо стосується договірного зобов'язання щодо розподілу спадщини.

«Термін «істотне порушення» використовується законодавцем у ч. 2 ст. 651 ЦК України як оціночна категорія і визначається як таке порушення другою стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Сторона, яка ставить питання про зміну договору, має довести наявність істотного порушення договору та наявність шкоди, завданої цим порушенням другою стороною. Така шкода може бути виражена у вигляді як реальних збитків та (або) упущеної вигоди, так і моральної (немайнової) шкоди» [74, с. 179].

Частиною 3 ст. 651 Цивільного кодексу України встановлено право на *односторонню відмову від договору в повному обсязі або частково*, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, то договір є відповідно зміненим. Як правило, такий спосіб є одним із засобів правового захисту, що застосовується без

звернення до суду, і являється наслідком серйозного порушення, найчастіше – невиконання своїх зобов'язань однією із сторін. Цивільним кодексом України встановлено, що одностороння відмова можлива лише у випадках, коли така відмова допускається законом або згодою сторін, тобто про це повинно бути чітко зазначено в тексті договору.

Стаття 652 Цивільного кодексу України передбачає можливість зміни договору у разі *істотної зміни обставин*. «Практично будь-яка зміна обставин впливає на умови виконання зобов'язання та на його кінцевий результат, однак не будь-яку зміну обставин можна вважати причиною для зміни умов договору» [122, с. 47-48].

«Зміна обставин є істотною, якщо вони змінилися настільки, що якби сторони могли це передбачити, то вони не уклали б або уклали б його на інших умовах. Внаслідок істотної зміни обставин договір потребує зміни в тому випадку, коли в результаті такої зміни порушується співвідношення майнової зацікавленості сторін договору і одна із сторін договору втрачає комерційну зацікавленість для виконання прийнятих зобов'язань. Тобто, сторона, яка очікує позитивного економічного результату від договору, по причині істотної зміни обставин не отримає того, на що була вправі розраховувати при його укладенні. Істотна зміна обставин порушує досягнутий баланс між сторонами, які уклали договір. Відновлення досягнутого балансу сторін у договорі у зв'язку з істотною зміною обставин можливе за рахунок нормативного регулювання визначеного у ст. 652 Цивільного кодексу України. При зміні договору посилання на істотну зміну обставин можливе лише у тому випадку, коли сторони при укладенні визначили такі обставини, як істотні» [17, с. 64].

Порушувати питання про зміну договору щодо розподілу спадщини можуть виключно сторони договору щодо розподілу спадщини і лише відносно діючого договору, тобто такого, який ще не виконаний і, як наслідок, договірне зобов'язання сторін не припинене. З цього випливає, що змінити договір щодо розподілу спадщини сторони можуть до видачі свідоцтва про право на спадщину.

Порядок внесення змін до договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини подібний до порядку його укладення. Тому дії сторін щодо зміни такого договору підпорядковуються загальним правилам щодо порядку укладення договору

про розподіл спадщини, але з урахуванням того, що сторони будуть договір не укладати, а змінювати його умови.

Не можна обійти увагою ту обставину, що ст. 653 ЦК України не розкриває сутності самого *моменту зміни договору*. Оскільки правочин щодо зміни договору щодо розподілу спадщини є договором, то і для з'ясування моменту його укладення слід застосовувати ст. 640 ЦК України, яка визначає момент укладення договору. Так, якщо підставою для зміни договору щодо розподілу спадщини була згода сторін, то договірне зобов'язання змінюється з моменту укладення відповідного договору про зміну договору щодо розподілу спадщини.

Якщо зміна договору щодо розподілу спадщини здійснюється на підставі рішення суду, то договірне зобов'язання змінюється в момент набрання відповідним рішенням суду законної сили [18, с. 19-20].

У разі зміни договору щодо розподілу спадщини шляхом односторонньої відмови від укладеного договору, момент зміни досліджуваного договору варто визначати враховуючи загальні правила, які застосовуються до моменту здійснення односторонніх правочинів. «Однак ЦК України не визначає загальних правил щодо моменту такого здійснення. Односторонній правочин у вигляді відмови особи від договору слід вважати вчиненим з моменту отримання контрагентом від такої особи повідомлення про відмову. Варто погодитися з твердженням про те, що у разі виникнення потреби у визначенні моменту припинення договору внаслідок відмови від нього однієї із сторін, за відсутності спеціальних положень законодавства, правильним було б застосовувати за аналогією ч. 2 ст. 782 ЦК України, яка моментом розірвання договору найму у разі відмови від нього наймодавця називає момент одержання наймачем повідомлення наймодавця про відмову від договору» [105, с. 163].

Важливим завданням є з'ясування питання *форми укладення договору про зміну договору* щодо розподілу спадщини. За загальним правилом, «зміна договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту (ст.

654 ЦК України)» [150]. Зазначене правило може зазнати деяких змін у трьох випадках.

«По-перше, сторони, які уклали договір, можуть передбачити іншу форму правочину щодо зміни такого договору. Наприклад, сторони уклали договір у простій письмовій формі, але виявили бажання змінити його умови шляхом укладення нотаріального договору щодо зміни умов основного договору. Це стає можливим на підставі ч. 4 ст. 209 ЦК України, яка дозволяє на вимогу фізичної або юридичної особи нотаріально посвідчити будь-який правочин за участі такої особи» [18, с. 20].

По-друге, форма зміни укладеного сторонами договору може бути встановлена законом. Наприклад, зміна черговості спадкування здійснюється у нотаріальному порядку. Тому зміна договору про зміну черговості спадкування теж має бути здійснена у нотаріальній формі.

Якщо сторони нададуть договору про зміну основного договору іншої форми, ніж визначена законом, такий договір зазнає наслідків недодержання вимоги щодо форми правочину. Так, відповідно до ст. 220 ЦК України «у разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору такий договір є нікчемним. Однак якщо сторони домовилися щодо усіх істотних умов договору, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося повне або часткове виконання договору, але одна із сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, суд може визнати такий договір дійсним. У цьому разі наступне нотаріальне посвідчення договору не вимагається» [150].

«Вирішуючи спір про визнання договору, який підлягає нотаріальному посвідченню, дійсним, суди повинні з'ясувати, чи підлягає правочин обов'язковому нотаріальному посвідченню, чому він не був нотаріально посвідчений, чи дійсно сторона ухилилася від його посвідчення та чи втрачена така можливість, а також чи немає інших підстав нікчемності правочину.

У зв'язку з недодержанням вимог закону про нотаріальне посвідчення правочину договір може бути визнано дійсним лише з підстав, встановлених статтями 218 та 220 ЦК України. Інші вимоги щодо визнання договорів дійсними, в тому числі заявлені в зустрічному позові у справах про визнання договорів

недійсними, не відповідають можливим способам захисту цивільних прав та інтересів. Такі позови не підлягають задоволенню» (п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними») [120].

По-третє, норма ст. 654 ЦК України вказує на те, що форма зміни договору може впливати із звичаїв ділового обороту. Застосування цієї норми можливе лише виключно в межах, що не суперечать ст. 205 ЦК України, яка чітко визначає дві форми здійснення правочину, а саме усну та письмову. Звичаї ділового обороту можуть бути застосовані сторонами у бік формалізації відносин. Тобто, уклавши договір в простій письмовій формі, правочин щодо зміни такого договору сторони можуть укласти у нотаріальній формі, враховуючи звичаї ділового обороту. Таким чином, якщо звичаї ділового обороту дозволяють іншу форму правочину щодо зміни договору, яка не передбачена законом, то вчинення сторонами такого правочину буде суперечити ст. 205 ЦК України.

Зміна договору щодо розподілу спадщини здійснюється *за місцем нотаріального посвідчення основного договору шляхом складання окремого договору*. «Якщо нотаріус, який посвідчив договір щодо розподілу спадщини, позбавлений можливості посвідчити договір про його зміну (у разі смерті, заміщення нотаріуса, у разі неможливості виконання ним своїх обов'язків, припинення нотаріусом діяльності, передачі документів до державного нотаріального архіву або з будь-яких інших причин), договір про зміну договору щодо розподілу спадщини може бути посвідчений іншим нотаріусом. При цьому таким нотаріусом складається додатковий примірник договору, який направляється ним за місцем зберігання договору, що змінюється» (пп. 7.3 п. 7 Гл. 1 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

Вимоги до оформлення договору про зміну договору щодо розподілу спадщини аналогічні вимогам щодо оформлення основного договору (п. 7 Гл. 8 Розд. I, п. 1, п. 2 Гл. 9 Розд. I, пп. 2.1-2.4 п. 2 Гл. 1 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, п. 6.7, п. 6.9, п. 6.15 Розд. VI Правил ведення нотаріального діловодства) [97], [102].

Звертаючись за внесенням змін до договору щодо розподілу спадщини сторони повинні надати нотаріусу всі примірники основного договору. «На всіх наданих нотаріусу примірниках основного договору проставляється відмітка про його зміну, у якій зазначаються номер за реєстром та дата посвідчення договору про зміну, проставляється нотаріусом підпис і скріплюється його печаткою» (пп. 7.2 п. 7 Гл. 1 Розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

Після посвідчення договору про зміну договору щодо розподілу спадщини нотаріус вносить про це запис до реєстру для реєстрації нотаріальних дій, що є доказом вчинення відповідної нотаріальної дії (п. 2, п. 3 Гл. 11 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

На договорі про зміну договору щодо розподілу спадщини, «чи в посвідчувальному написі зазначається номер, за яким нотаріальна дія зареєстрована в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій. Дата запису в реєстрі повинна відповідати даті вчинення нотаріальної дії і даті складання договору про зміну договору щодо розподілу спадщини» (п. 6.6 Розд. VI Правил ведення нотаріального діловодства кожній нотаріальній дії присвоюється окремий реєстровий номер) [102].

Зміна договору щодо розподілу спадщини з дотриманням вимог чинного законодавства щодо форми, змісту тощо зумовлює настання певних юридичних наслідків для сторін такого договору. Наслідки зміни договору визначені ст. 653 ЦК України. Так, «у разі зміни договору зобов'язання сторін змінюється відповідно до змінених умов щодо предмета, місця, строків виконання тощо» [150]. Оскільки наведений перелік умов договору не є вичерпним, сторони договору можуть змінити як одну, так і всі умови договору щодо розподілу спадщини. Також зміна договору може стосуватися як умов, що встановлюють основне зобов'язання, так і умов, що встановлюють додаткові зобов'язання, права і обов'язки на випадок його порушення тощо.

Важливо розуміти, що наслідком внесення змін до договору щодо розподілу спадщини є не повне припинення правового зв'язку між його сторонами, а лише зміна змісту правовідношення щодо розподілу спадщини. Зміна договору щодо розподілу спадщини може «протікати» в різних формах, а саме: видозміна зобов'язання сторін,

доповнення існуючого зобов'язання новими правами та обов'язками, часткове припинення в певній мірі зобов'язання щодо розподілу спадщини, однак завжди означає збереження існуючого правовідношення з певним обсягом прав та обов'язків у його сторін.

Наступною стадією розвитку договору щодо розподілу спадщини є стадія припинення. Правова природа та сутність припинення договору невіддільно пов'язана із сутністю цивільно-правового зобов'язання, у тому числі того, що виникло на підставі договору (договірне зобов'язання). Отже, правові засади припинення зобов'язання багато в чому водночас є і правовими засадами припинення договору.

В цивілістичній літературі питання сутності такої юридичної категорії як припинення зобов'язання є малодослідженим. Науковому дослідженню в основному піддавалися окремі підстави припинення зобов'язань. Така ситуація певною мірою пояснюється також тим, що в цивільному законодавстві норми про припинення зобов'язання сформульовані таким чином, що не містять достатніх юридичних ознак для всебічного визначення поняття припинення та його правової природи, що очевидно, стало причиною недостатньої уваги науковців до цієї проблеми.

У цивілістичній доктрині досить поширеною є думка про те, що під припиненням зобов'язань необхідно розуміти припинення прав та обов'язків його учасників, які становлять зміст зобов'язання. На думку В.І. Труби, «правовий зв'язок, що існує між суб'єктами зобов'язань, ніколи не може бути довічним, а тому поставши одного разу з перебігом певного часу та за тих чи інших обставин, цей зв'язок має властивість зникати, і суб'єктивні права і обов'язки, що становили зміст зобов'язального правовідношення відпадають, у зв'язку з чим дія існуючого цивільно-правового зобов'язання припиняється» [153, с. 504]. В основі даного визначення лежить твердження про припинення між суб'єктами правового зв'язку, який існував в межах правовідношення між ними.

Дещо інакше досліджувану проблему у свій час вирішив О.С. Іоффе, який зазначав, що «припинення зобов'язання є відпадання первісно встановленого зобов'язання як конкретного виду зобов'язальних зв'язків» [49, с. 184-185]. Ключовою фразою тут є та, яка відображає ідею про відпадиння не будь-якого

правового зв'язку, а того, який стосується первісно встановлених прав та обов'язків суб'єктів зобов'язання, яке може піддаватися змінам, трансформаціям тощо.

ЦК України, не визначаючи зміст поняття припинення цивільно-правового зобов'язання, перераховує у Гл. 50 ЦК України «Припинення зобов'язання» його окремі підстави, а саме: припинення зобов'язання виконанням (ст. 599 ЦК України); припинення зобов'язання переданням відступного (ст. 600 ЦК України); припинення зобов'язання зарахуванням (ст. 601 ЦК України); припинення зобов'язання шляхом зарахуванням у разі заміни кредитора (ст. 603 ЦК України); припинення зобов'язання за домовленістю сторін, у тому числі шляхом новації (ст. 604 ЦК України); припинення зобов'язання прощенням боргу (ст. 605 ЦК України); припинення зобов'язання поєднанням боржника і кредитора в одній особі (ст. 606 ЦК України); припинення зобов'язання неможливістю його виконання (ст. 607 ЦК України); припинення зобов'язання смертю фізичної особи (ст. 608 ЦК України); припинення зобов'язання ліквідацією юридичної особи (ст. 609 ЦК України).

Усі перераховані підстави припинення зобов'язання являють собою водночас і підстави припинення договору. Однак при цьому обов'язково необхідно враховувати, що цей перелік не є вичерпним, і окремі підстави припинення зобов'язання можуть передбачатися договором або нормами інших статей ЦК України та інших законів. Загалом підставою припинення і договору, і зобов'язання можуть слугувати як дії, які є правочинами, так і інші юридичні факти. Тобто правова природа підстав припинення цивільних зобов'язань може бути надзвичайно різноманітною.

Обсяг дисертаційного дослідження не дозволяє розглянути всі підстави припинення зобов'язання щодо розподілу спадщини, визначені Главою 50 ЦК України. Тому розглянемо *припинення зобов'язання виконанням (ст. 599 ЦК України)* та *припинення зобов'язання за домовленістю сторін, у тому числі шляхом новації (ст. 604 ЦК України)*.

Особливий інтерес викликає дослідження такої підстави *припинення зобов'язання щодо розподілу спадщини як виконання*. «Припинення зобов'язання внаслідок виконання закріплено у ст. 599 ЦК України Глави 50 «Припинення зобов'язання» Розділу I «Загальні положення про зобов'язання» Книги п'ятої

«Зобов'язальне право». Виконання договірною зобов'язання можна визначити як вчинення фактичних та/або юридичних дій (у певних випадках – утримання від дій) сторін зобов'язання, спрямованих на реалізацію передбачених договором або законом їх суб'єктивних прав і обов'язків задля досягнення економічної і юридичної мети зобов'язання» [28, с. 208-209]. «Щоб досягти реалізації умов договору, необхідна реалізація прав і обов'язків сторін, для чого необхідні відповідні їх дії, тобто має включатися механізм динаміки договору на стадії виконання, який, за висловом Т.В. Боднар, характеризує динамічний стан зобов'язання, завдяки якому реалізуються права та обов'язки сторін зобов'язання» [10, с. 17-19].

Такі дії сторін мають здійснюватися відповідно до визначених законом (або таких, що випливають із закону) засад виконання договірною зобов'язання. Крім загальних засад цивільного законодавства, встановлених ст. 3 ЦК України, є підстави для виділення певних засад, прямо не названих цивільним законом принципами, але які формуються під впливом дії правових норм окремих, конкретних інститутів і підінститутів цивільного законодавства.

Однією з таких засад є *принцип належного виконання договірною зобов'язання*. Згідно зі ст. 526 ЦК України «виконання зобов'язання має здійснюватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК України, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що зазвичай ставляться» [150]. В цьому якраз і полягає зміст принципу належного виконання договору. «Перераховані в ст. 526 ЦК України загальні умови виконання зобов'язання деталізуються в наступних статтях глави 48 ЦК України (статті 527-545) та спеціальних статтях, що регулюють окремі зобов'язання. Усі ці умови так чи інакше стосуються: виконання зобов'язання належними сторонами або іншими визначеними договором або законом особами; виконання зобов'язання у повному обсязі за винятками, передбаченими законом; строку та місця виконання зобов'язання; порядку виконання обов'язків сторонами; порядку та способу виконання сторонами розрахунків. Саме таким вимогам мають підпорядковуватися дії сторін на стадії виконання договірною зобов'язання.

Належне виконання – це не лише зазначення на мету, якої бажають досягти сторони зобов'язання, укладаючи договір і визначаючи в ньому умови та елементи виконання. Це той стандарт поведінки, якому мають слідувати суб'єкти зобов'язання для того, щоб досягти зазначеної мети. Це і критерій, за яким сторони, а у разі спору – суд, дають оцінку реальним діям сторін зобов'язання по виконанню своїх обов'язків» [28, с. 219-220].

«Другим за своїм значенням на стадії виконання договору вважається *принцип реального виконання договірних обов'язків*. Радянська наука цивільного права відносила положення щодо реального виконання договірних зобов'язань до числа найважливіших принципів соціалістичного договірного права, визначаючи, що в основі дії цього принципу лежить «планова природа соціалістичного народного господарства і обов'язок виконання плану».

Задовго до прийняття нового ЦК України М.М. Сібільов прогнозував поступове зменшення в умовах ринкової економіки ролі принципу реального виконання порівняно з його роллю в умовах планової економіки» [134, с. 134]. «Однак існує думка, що необхідність в існуванні принципу реального виконання зобов'язання буде зберігатися і в майбутньому, оскільки його дія покликана забезпечити реалізацію інтересу кредитора у виконанні зобов'язання саме в натурі, а не у будь-який інший спосіб» [4, с. 184].

«В цивілістичній науці принцип реального виконання договірних обов'язків характеризується як прояв «необхідності здійснення боржником саме цих дій, які передбачені змістом договірного зобов'язання, і неможливості їх заміни грошовою компенсацією (відшкодуванням збитків)» [133, с. 423-424].

Зі змісту ст. 622 ЦК України, вміщеної не в Главі 48 ЦК України, а в Главі 51 ЦК України, що встановлює правові наслідки і відповідальність за порушення зобов'язання, впливає кілька положень, що є принципово важливими для з'ясування змісту реального виконання. По-перше, вимога щодо виконання зобов'язання в натурі стосується лише випадків порушення зобов'язання боржником і застосування до нього заходів майнової відповідальності. По-друге, на відміну від ст. 208 ЦК УРСР, яка не лише прямо встановлювала, що зобов'язання повинно бути виконано в натурі,

але і передбачала наслідки такого невиконання (частини 2-4 ст. 208 ЦК УРСР), в чинному ЦК подібні норми відсутні. По-третє, із загального правила, встановленого ч. 1 ст. 622 ЦК України щодо виконання зобов'язання в натурі, зроблено кілька винятків, які виключають його застосування:

- якщо інше встановлено договором або законом (ч. 1 ст. 622 ЦК України). Ця вказівка закону дає підстави кваліфікувати норму ст. 622 ЦК України щодо виконання зобов'язання в натурі як таку, що має диспозитивний характер;
- якщо кредитор відмовився від договору. Згідно з ч. 1 ст. 615 ЦК України у разі порушення зобов'язання однією стороною друга сторона має право частково або в повному обсязі відмовитися від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом;
- внаслідок передання відступного (ст. 600 ЦК України). Передання відступного – це спосіб припинення зобов'язання шляхом передання майна, грошей, робіт, послуг, інших благ замість його виконання, заснований на угоді сторін зобов'язання, відповідно до якої встановлюється розмір, строки і порядок такої заміни.

Зазначені винятки навряд чи дають підстави визнавати виконання зобов'язання в натурі принципом виконання зобов'язання. Іншими словами: ці винятки спростовують дію принципу реального виконання. Вважаємо за можливе вести мову лише про такий принцип виконання зобов'язання, як виконання зобов'язання належним чином або, як цей термін вживається в цивілістичній літературі, – належне виконання.

Виконання переважної більшості цивільних договірних зобов'язань вимагає здійснення сторонами зустрічних фактичних та (або) юридичних дій. Особливість зобов'язання щодо розподілу спадщини полягає у тому, що для його виконання не вимагається здійснення таких дій, що зумовлює виникнення логічного запитання: *з якого ж моменту зобов'язання щодо розподілу спадщини вважається виконаним?*

Здається, що зобов'язання щодо розподілу спадщини можна вважати виконаним з моменту укладення відповідного договору, оскільки фактично розподіл спадщини

вже здійснено, а отже і мета договору досягнута. Однак така позиція є юридично невірною. Укладаючи договір щодо розподілу спадщини сторони лише визначають майбутній розподіл спадщини. Вважаючи, що договір щодо розподілу спадщини є виконаним з моменту його укладення, ми заперечуємо право сторін на внесення змін та розірвання такого договору.

Спадкові права сторін договору щодо розподілу спадщини реалізуються у кінцевому документі – свідоцтві про право на спадщину. Свідоцтво про право на спадщину «активізує» встановлений у договорі розподіл спадщини. Цей документ видається на підставі відповідного договору щодо розподілу спадщини та підлягає державній реєстрації у Спадковому реєстрі, результатом чого є Витяг про реєстрацію у Спадковому реєстрі. Витяг про реєстрацію у Спадковому реєстрі є документом, яким держава офіційно визнає і підтверджує факт набуття сторонами договору спадкових прав внаслідок розподілу спадщини. Тому вважаємо, що *момент виконання зобов'язання щодо розподілу спадщини слід пов'язувати лише з видачею свідоцтва про право на спадщину та його державною реєстрацією у Спадковому реєстрі*. Саме в момент державної реєстрації свідоцтва про право на спадщину досягається юридична мета договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини.

Відповідно до ст. 604 ЦК України сторони *своєю домовленістю можуть припинити договірне зобов'язання*. Такі домовленості можуть мати різну правову природу, однак у зазначеній статті законодавець виділяє саме новацію – домовленість сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами.

«Основними ознаками новації є, по-перше, новація – це спосіб припинення зобов'язання, на що вказує її місце в системі цивільного права, адже в ЦК України новація закріплена в Гл. 50 «Припинення зобов'язання». Новація характеризується подвійною правовою природою, адже вона є одночасно підставою для виникнення зобов'язальних правовідносин та підставою їх припинення. Новація породжує нові зобов'язальні правовідносини, отже, виступає правостворюючим юридичним фактом та одночасно правоприпиняючим щодо первісного зобов'язання» [131, с. 35].

«По-друге, новація можлива лише між тими самими сторонами. Ця ознака є визначальною, адже за її відсутності правова природа нових правовідносин втратить своє значення в частині підстави припинення первісного зобов'язання» [25, с. 747].

«По-третє, новація є двосторонньою угодою. Здійснюється вона у зв'язку з тим, що ціль первісного зобов'язання не реалізована чи реалізована не повною мірою. Наявність домовленості сторін свідчить і про відсутність спору щодо припинення дії колишнього зобов'язання та вказує на умови нового зобов'язання.

По-четверте, виникнення нового зобов'язання пов'язане з попереднім» [129, с. 30].

«По-п'яте, новація спрямована саме на заміну первісного зобов'язання новим, а не його зміну. Нове зобов'язання відрізняється від припиненого, як правило, своїм змістом, хоча й залишається правовим зв'язком між тими ж особами.

Більшість наведених ознак новації одночасно є умовами, необхідними та достатніми для вчинення новації, для того, щоб відповідні дії вважались саме новацією. Водночас умовами вчинення новації є те, що відповідний акт має бути двостороннім правочином, який вчинений між тими ж сторонами, що й у первісному зобов'язанні. Тому до умов здійснення новації варто віднести такі: для припинення зобов'язання новацією нове зобов'язання повинне пов'язувати тих же осіб, що і первинне; сторони мають досягти згоди щодо заміни одного зобов'язання іншим. «Домовленість» про новацію, про яку йдеться у ч. 2 ст. 604 ЦК України, – це договір про заміну зобов'язання; новація вчиняється у формі двостороннього правочину (новаційного договору); обов'язковою умовою є наявність наміру сторін вчинити новацію; однією із істотних умов новації є дійсність первинного зобов'язання, оскільки при новації угода сторін про припинення первісного зобов'язання здійснюється з метою виникнення нового; новація передбачає зміну змісту зобов'язання; допустимість заміни первісного зобов'язання новим» [129, с. 30].

«Спеціальні наслідки новації 1) сторони не можуть вимагати виконання за первісним зобов'язанням; 2) за новим зобов'язанням боржник не може наводити заперечення проти вимог кредитора, що випливають із первісного зобов'язання; 3) припинення всіх додаткових зобов'язань, що забезпечують виконання первісного

зобов'язання якщо сторони не домовилися при укладанні нового договору про інше; 4) строки позовної давності плинуть спочатку» [130, с. 4].

Новація може бути способом припинення зобов'язання щодо розподілу спадщини. Однак новація тільки тоді припиняє зобов'язання щодо розподілу спадщини, коли договір про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням відповідає всім вимогам закону, тобто укладений в певній, передбаченій законом формі, між сторонами, які залишаються незмінними, досягнуто згоди за всіма істотними умовами установлюваного сторонами зобов'язання й правочин є дійсним.

Окремо слід розглянути *домовленість про розірвання договору*. ЦК України не містить визначення розірвання договору, але встановлює його підстави і наслідки. Насамперед в ч. 1 ст. 651 ЦК України закріплено загальне правило про можливість розірвання договору лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Фактично наведеною нормою проголошується принцип неприпустимості розірвання договору в односторонньому порядку, за певними винятками.

«Розірвання договору пропонується визначати як дію, що направлена на припинення частково або повністю невиконаного договору, і зобов'язання з такого договору, на майбутній час» [29, с. 115].

«Розірвання договору як особлива підстава припинення зобов'язання характеризується спеціальною спрямованістю правоприпиняючого юридичного факту: переривання правового зв'язку сторін, що обумовлене припиненням дії договору як підстави зобов'язання; сутність розірвання договору виражається у відмові від виконання і від прийняття виконання за даним договором, розірвання договору тягне повне припинення невиконаних регулятивних зобов'язань сторін» [139, с. 64]. Можливість розірвання договору зберігається до тих пір, поки всі умови договору не виконані до кінця.

«За взаємною згодою сторін будь-який договір може бути розірвано, що є проявом свободи сторін щодо умов укладеного договору. При цьому законодавець не встановлює для взаємоузгодженого розірвання договору наведення тих чи інших причин, доказів тощо» [28, с. 299-300]. «Мотиви, що спонукають до здійснення по-дібних дій, бувають різні: моральні, юридичні, економічні. Зокрема, припинення

зобов'язання за домовленістю сторін від-бувається звичайно тому, що з'ясовується його господарська недоцільність для обох контрагентів. Але для дійсності досягнутої сторонами до-мовленості мотиви значення не мають. Важливо лише, щоб характер зобов'язання допускав таке його припинення» [49, с. 183].

За загальним правилом розірвання, як і зміна договору, «вчиняється в такій самій формі, що й договір, що розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту» (ст. 654 ЦК України) [150].

Розірвання договору щодо розподілу спадщини здійснюється *за місцем нотаріального посвідчення основного договору шляхом складання окремого договору*. Якщо нотаріус, який посвідчив договір щодо розподілу спадщини, «позбавлений можливості посвідчити договір про його розірвання (у разі смерті, заміщення нотаріуса, у разі неможливості виконання ним своїх обов'язків, припинення нотаріусом діяльності, передачі документів до державного нотаріального архіву або з будь-яких інших причин)» [97], договір про розірвання договору щодо розподілу спадщини може бути посвідчений іншим нотаріусом. «При цьому таким нотаріусом складається додатковий примірник договору, який направляється ним за місцем зберігання договору, що розривається. Сторонам договору нотаріус роз'яснює про повернення документа за місцем зберігання примірника договору щодо розподілу спадщини, що розірваний» (пп. 7.3 п. 7 Гл. 1 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

Вимоги до оформлення договору про розірвання договору щодо розподілу спадщини аналогічні вимогам щодо оформлення основного договору (п. 7 Гл. 8 Розд. I, п. 1, п. 2 Гл. 9 Розд. I, пп. 2.1-2.4 п. 2 Гл. 1 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, п. 6.7, п. 6.9, п. 6.15 Розд. VI Правил ведення нотаріального діловодства) [97], [102].

Звертаючись за розірванням договору щодо розподілу спадщини сторони повинні надати нотаріусу всі примірники основного договору щодо розподілу спадщини. «На всіх наданих нотаріусу примірниках основного договору проставляється відмітка про його розірвання, у якій зазначаються номер за реєстром та дата посвідчення договору про розірвання, проставляється нотаріусом підпис і

скріплюється його печаткою» (пп. 7.2 п. 7 Гл. 1 Розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

Після посвідчення договору про розірвання договору щодо розподілу спадщини «нотаріус вносить про це запис до реєстру для реєстрації нотаріальних дій, що є доказом вчинення відповідної нотаріальної дії» (п. 2, п. 3 Гл. 11 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97]. Крім цього, проти запису про посвідчення договору щодо розподілу спадщини нотаріусом робиться відповідна відмітка з посиланням на договір про розірвання основного договору. «Така відмітка скріплюється підписом і печаткою нотаріуса» (п. 7.42 Гл. VII Правил ведення нотаріального діловодства) [102].

На договорі про розірвання договору щодо розподілу спадщини, «чи в посвідчувальному написі зазначається номер, за яким нотаріальна дія зареєстрована в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій. Дата запису в реєстрі повинна відповідати даті вчинення нотаріальної дії і даті складання договору» [102] про розірвання договору щодо розподілу спадщини (п. 6.6 Розд. VI Правил ведення нотаріального діловодства кожній нотаріальній дії присвоюється окремий реєстровий номер).

3.2. Нотаріальне оформлення прав спадкоємців за договорами щодо розподілу спадщини

Позитивний розвиток динаміки договору щодо розподілу спадщини завершується стадією припинення договору внаслідок його виконання. «Виконання ж договору щодо розподілу спадщини відбувається поетапно шляхом оформлення спадкоємцями своїх прав» [41, с. 61]. Такими етапами є: 1) подання спадкоємцями заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину»; 2) перевірка нотаріусом справжності юридичних фактів, які є підставою спадкування у осіб, що подали заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину та перевірка наявності всіх необхідних для цього документів»; 3) здійснення нотаріусом обов'язкових та факультативних перевірок; 4) видача свідоцтва про право на спадщину; 5) державна реєстрація свідоцтва про право на спадщину у Спадковому реєстрі; 6) державна реєстрація

права власності спадкоємців на нерухоме майно у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно».

Важливо розмежовувати поняття «виконання договору щодо розподілу спадщини» та «оформлення спадкоємцями своїх спадкових прав».

Виконання договору щодо розподілу спадщини передбачає здійснення його сторонами дій, які спрямовані на отримання свідоцтва про право на спадщину. Наприклад, такими діями є подання спадкоємцями заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину, надання нотаріусу всіх необхідних для видачі свідоцтва про право на спадщину документів, зокрема, документів, що посвідчують право власності на майно спадкодавця тощо.

Поняття «оформлення прав спадкоємців» крім здійснення певних дій сторонами договору щодо розподілу спадщини, передбачає ще й активну участь нотаріуса, адже без нього видача свідоцтва про право на спадщину неможлива. Зокрема, нотаріус здійснює перевірку справжності юридичних фактів, які є підставою спадкування у осіб, що подали заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину та перевірку наявності всіх необхідних для цього документів; проводить обов'язкові та факультативні перевірки; видає свідоцтво про право на спадщину та проводить його державну реєстрацію у Спадковому реєстрі. Крім цього, зміст поняття «оформлення прав спадкоємців» охоплює й державну реєстрацію речових прав спадкоємців на нерухоме майно у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

«Правове оформлення спадкових прав має ознаки охорони прав, яке характеризується відсутністю спору, тобто відсутністю порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивного права спадкування, яке (порушення) усувається із застосуванням примусу юрисдикційного органу» [54, с. 282].

Розглянемо далі етапи нотаріального оформлення спадкоємцями своїх спадкових прав.

«I етап. Подання спадкоємцями заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину» [41, с. 61].

Видача свідоцтва про право на спадщину здійснюється нотаріусом на підставі заяви спадкоємців, які прийняли спадщину, після закінчення шести місяців з дня

відкриття спадщини, а у випадках, передбачених ч. 2 статті 1270, статтею 1276 ЦК України, – не раніше зазначених у цих статтях строків.

До спадкоємців, які прийняли спадщину, відносяться спадкоємці, які подали нотаріусу заяву про прийняття спадщини, у тому числі й ті, яким судом визначено додатковий строк достатній для подання заяви про прийняття спадщини (ч. 3 ст. 1272 ЦК України), а також спадкоємці, які законом вважаються такими, що прийняли спадщину (ч. 3, ч. 4 ст. 1268 ЦК України).

«Видача свідоцтва про право на спадщину *до спливу вказаного вище строку не допускається*. Вимоги про скорочення або зміну строку для видачі свідоцтва про право на спадщину не можуть бути предметом судового розгляду, оскільки чинне законодавство України не передбачає ні скорочення, ні зміни цього строку в судовому порядку» [146, с. 490-491].

Заява про видачу свідоцтва про право на спадщину подається нотаріусу в письмовій формі особисто *спадкоємцями, які прийняли спадщину, або уповноваженими ними представниками*.

«Така заява може бути подана спадкоємцями (або їх представниками) безпосередньо в *нотаріальній конторі або надіслана поштою*. Якщо спадкоємець (або його представник) особисто прибув до нотаріуса за місцем відкриття спадщини, нотаріальне засвідчення справжності його підпису на заяві про видачу свідоцтва про право на спадщину не вимагається. У цьому випадку нотаріус встановлює особу заявника, про що на заяві робиться відповідна службова відмітка. Ця відмітка скріплюється підписом нотаріуса. Справжність підпису спадкоємця (або його представника) на заяві про видачу свідоцтва про право на спадщину, що надсилається поштою, має бути нотаріально засвідченою» [41, с. 61].

Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України визначено, що «для спадкоємця, який постійно проживав разом зі спадкодавцем на момент відкриття спадщини, заява про видачу свідоцтва про право на спадщину є первинним документом, на підставі якого заводиться спадкова справа» (п. 4.11 п. 4 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97]. Це пояснюється тим, що такий спадкоємець в силу прямої вказівки закону автоматично приймає

спадщину і здійснення ним права на спадкування не вимагається. Тому відібрання нотаріусом від таких спадкоємців заяви про прийняття спадщини є некоректним.

Натомість законодавець не недостатньо зрозуміло регулює питання щодо необхідності подання заяви про прийняття спадщини іншою категорією спадкоємців, які вважаються такими, що прийняли спадщини, а саме – малолітніми, неповнолітніми, недієздатними особами, а також особами, цивільна дієздатність яких обмежена. Тому з практичної точки зору важливим є питання: *на підставі якого документу заводиться спадкова справа, спадкоємцями в якій є малолітні, неповнолітні, недієздатні особи, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, – заява про прийняття спадщини чи заява про видачу свідоцтва про право на спадщину?*

З аналізу норм 1268-1269 ЦК України можна зробити висновок, що для *малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена*, документом, на підставі якого заводиться спадкова справа може бути як *заява про прийняття спадщини, так і заява про видачу свідоцтва про право на спадщину*. Однак нотаріус не має права вимагати від малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена подання заяви про прийняття спадщини. Подання заяви про прийняття спадщини такими спадкоємцями є не обов'язком, а правом, яке регулюється ст. 1269 ЦК України. Тобто у разі якщо малолітні, неповнолітні, недієздатні особи, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена виявили бажання та подали заяву про прийняття спадщини, нотаріус заводить спадкову справу на підставі такої заяви. Якщо ж такі спадкоємці не подавали заяву про прийняття спадщини, то спадкова справа заводиться на підставі заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину.

«З моменту звернення особи до нотаріуса з відповідною заявою виникають нотаріальні процесуальні правовідносини. Це положення є можливість підтвердити тим, що саме з цього моменту фактично нотаріус починає вчиняти нотаріальні дії, які мають бути оплачені, і з цього моменту необхідно визначати час, що був витрачений нотаріусом на вчинення нотаріального провадження. З іншого боку, саме з цього моменту у заявника виникає можливість оскаржити дії нотаріуса» [141, с. 187].

«2 етап. Перевірка нотаріусом справжності юридичних фактів, які є підставою спадкування у осіб, що подали заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину та перевірка наявності всіх необхідних для цього документів» [41, с. 62].

При видачі свідоцтва про право на спадщину за законом нотаріус перевіряє справжність таких юридичних фактів як:

- факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини.

«Факт смерті фізичної особи і час відкриття спадщини нотаріус перевіряє шляхом витребування від спадкоємця свідоцтва про смерть, виданого органом державної реєстрації актів цивільного стану або за безпосереднім доступом до реєстру актів цивільного стану. У разі неможливості пред'явлення спадкоємцями свідоцтва про смерть спадкодавця або відсутності інформації в реєстрі нотаріус повинен витребувати від органу державної реєстрації актів цивільного стану копію актового запису про смерть спадкодавця або повний витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису про смерть.

Якщо смерть громадянина була зареєстрована на території іншої держави, нотаріусу подається відповідний документ, виданий компетентними органами іноземної держави, який є дійсним на території України за умови його легалізації, якщо інше не передбачено законом, міжнародними договорами України.

У разі якщо в свідоцтві про смерть спадкодавця зазначено лише місяць та рік або тільки рік смерті, часом відкриття спадщини слід вважати відповідно останній день зазначеного місяця або 31 грудня поточного року.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Рішення суду про оголошення фізичної особи померлою або про встановлення факту смерті особи в певний час не може бути прийнято нотаріусом на підтвердження факту смерті.

Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них.

Якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо),

припускається, що вони померли одночасно. У цьому випадку спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб.

Спадкоємець, який помер хоч і через декілька годин після спадкодавця, але на наступну добу, не вважається померлим з ним одночасно і у нього виникає право на спадщину.

Часом відкриття спадщини після смерті реабілітованих у встановленому порядку громадян є день прийняття рішення відповідною Комісією з питань поновлення прав реабілітованих про повернення спадкоємцям першої черги майна реабілітованого» (пп. 1.3-1.11 п. 1 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

Місцем відкриття спадщини є останнє *місце проживання спадкодавця*, яке визначається за правилами статті 29 ЦК України. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» «місце проживання – це житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа проживає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини» [118].

«Якщо спадкодавець мав декілька *місць проживання*, місцем відкриття спадщини вважається останнє *місце реєстрації спадкодавця*» (п. 1.12 п. 1 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

«Якщо *місце проживання спадкодавця невідоме*, місцем відкриття спадщини є *місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини*. Якщо об'єктів нерухомого майна декілька і їх місцезнаходження різне, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження одного із об'єктів цього майна на вибір спадкоємця(ів).

За відсутності нерухомого майна місцем відкриття спадщини є місцезнаходження основної частини рухомого майна, що може бути підтверджено свідоцтвом про державну реєстрацію транспортного засобу, витягом з реєстру прав власності на цінні папери, ощадною книжкою тощо» (ч. 2 ст. 1221 ЦК України, пп. 1.12 п. 1 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

Частина 3 ст. 1221 ЦК України визначає, що «в особливих випадках місце відкриття спадщини встановлюється законом» [150]. Законами, якими встановлені

такі виключення на сьогодні, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» та Закон України «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції». Ці нормативні акти визначають особливий порядок відкриття спадщини, що відкрилася після смерті осіб, що проживали на тимчасово окупованій території, тобто на території Автономної республіки Крим, та осіб, що на час смерті проживали в населених пунктах, на території яких органи державної влади України тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження (частина території Донецької та Луганської областей). Місцем відкриття спадщини у цьому випадку вважається *місце подання першої заяви, що свідчить про волевиявлення щодо спадкового майна, спадкоємців, виконавців заповіту, осіб, заінтересованих в охороні спадкового майна, або вимоги кредиторів*. Тобто, якщо спадкодавець був зареєстрований та проживав на непідконтрольній Україні території, місце відкриття спадщини не прив'язується до місця проживання спадкодавця (загальне правило статті 1221 ЦК України).

«Місце відкриття спадщини підтверджується: *довідкою про реєстрацію/останнє місце проживання виконавчого органу сільської, селищної або міської ради, сільського голови (у разі якщо відповідно до закону виконавчий орган сільської ради не утворено), що здійснює реєстрацію, зняття з реєстрації місця проживання особи на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, на яку поширюються повноваження відповідної сільської, селищної або міської ради, або іншим документом, що може підтверджувати відповідний факт (копія актового запису про смерть, домова книга тощо)*» [97].

«Якщо останнє місце проживання спадкодавця було на території України, де органи державної влади України тимчасово не здійснюють свої повноваження, нотаріусу подається *відповідна заява спадкоємця*» [97]. Як свідчить практика, інформація щодо останнього місця проживання спадкодавця на непідконтрольній Україні території вказується спадкоємцями у відповідних заявах про прийняття/відмову від прийняття спадщини тощо. При прийнятті відповідних заяв

нотаріус повинен роз'яснити спадкоємцям положення статті 27 Закону України «Про нотаріат» щодо відповідальності за подання неправдивих відомостей.

«Місце відкриття спадщини не може підтверджуватись свідоцтвом про смерть.

У разі відсутності у спадкоємців документів, що підтверджують місце відкриття спадщини, нотаріус роз'яснює спадкоємцям їх право на звернення до суду із заявою про встановлення місця відкриття спадщини. У такому випадку місце відкриття спадщини підтверджується копією рішення суду, що набрало законної сили» (пп. 1.12-1.14 п. 1 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України)» [97].

- наявність спадкового майна, на яке видається свідоцтво про право на спадщину, його склад та місцезнаходження.

Наявність спадкового майна, на яке видається свідоцтво, його склад та місцезнаходження встановлюється нотаріусом на підставі поданих йому:

- *документів, що підтверджують право власності на майно спадкодавця* («свідоцтво про реєстрацію транспортних засобів, нотаріально посвідчений договір купівлі-продажу, пожертви, довічного утримання (догляду), ренти, дарування, міни, спадковий договір; свідоцтво про придбання арештованого нерухомого майна з публічних торгів (аукціонів); свідоцтво про придбання заставленого майна на аукціоні (публічних торгах); свідоцтво про право власності; державний акт на право власності на земельну ділянку; свідоцтво про право на спадщину; свідоцтво про право власності на частку в спільному майні подружжя; договір про поділ спадкового майна; договір про припинення права на утримання за умови набуття права на нерухоме майно; договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з передачею права власності на нерухоме майно; договір про виділення частки в натурі (поділ); іпотечний договір, договір про задоволення вимог іпотекодержателя, якщо умовами таких договорів передбачено передачу іпотекодержателю права власності на предмет іпотеки; рішення суду;

договір купівлі-продажу, зареєстрований на біржі, укладений відповідно до вимог законодавства, тощо)» [97].

Видача свідоцтва про право на спадщину на майно, право власності на яке підлягає державній реєстрації проводиться нотаріусом тільки після подання спадкоємцями документів, що посвідчують право власності спадкодавця на таке майно. Виключення з цього правила передбачене пунктом 3 глави 7 розділу I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. Так, «у разі коли державну реєстрацію права власності на земельну ділянку та об'єкт нерухомого майна проведено без видачі документа, що посвідчує таке право або у зв'язку із втратою, пошкодженням чи псуванням відповідного державного акта на право власності, свідоцтва про право власності на нерухоме майно, нотаріальна дія щодо такого майна вчиняється на підставі інформації з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, отриманої шляхом безпосереднього доступу до нього» [97]. Така інформація долучається до примірника правочину, свідоцтва тощо, які залишаються у справах нотаріуса.

Так, «23 січня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у попередньому судовому засіданні у порядку письмового провадження касаційну скаргу ОСОБА_4 на рішення Апеляційного суду Одеської області від 08 листопада 2017 року.

У січні 2017 року ОСОБА_4 звернувся до суду з позовом до Сьомої Одеської державної нотаріальної контори, третя особа – Одеський міський відділ державної реєстрації актів цивільного стану Головного територіального управління юстиції в Одеській області, *про визнання незаконною постанови, зобов'язання вчинити певні дії*.

Позовна заява мотивована тим, що він та ОСОБА_5 є рідними племінниками ОСОБА_6, померлої ІНФОРМАЦІЯ_1, якій за життя на праві приватної власності належала квартира, яку вона заповіла племінникам.

Після смерті тітки позивач 01 квітня 2013 року звернувся до Сьомої одеської державної нотаріальної контори з заявою про прийняття спадщини, однак 26 серпня 2016 року *отримав відмову державного нотаріуса у вчиненні нотаріальної дії по*

оформленню спадщини, обумовлену відсутністю у позивача правовстановлюючих документів про право власності ОСОБА_6 на спадкове майно. На підставі вищевикладеного ОСОБА_4 просив визнати незаконною постанову державного нотаріуса Сьомої одеської державної нотаріальної контори від 26 серпня 2016 року про відмову у вчиненні нотаріальної дії; зобов'язати Сьому одеську державну нотаріальну контору видати йому свідоцтво про право на спадщину за заповітом, посвідченим приватним нотаріусом Одеського міського нотаріального округу за реєстровим № 1160 після смерті ОСОБА_7.

Рішенням Малиновського районного суду м. Одеси від 23.05.2017 року позов задоволено. Визнано незаконною постанову державного нотаріуса Сьомої Одеської державної нотаріальної контори від 26 серпня 2016 року про відмову у вчиненні нотаріальної дії. Зобов'язано Сьому Одеську державну нотаріальну контору видати ОСОБА_4 свідоцтво про право на спадщину за заповітом, посвідченим приватним нотаріусом Одеського міського нотаріального округу за реєстровим № 1160 після смерті ОСОБА_6. Рішення суду першої інстанції мотивоване тим, що для видачі спадкоємцю свідоцтва про право на спадщину за заповітом нотаріус не має права вимагати від спадкоємця подання документів, що посвідчують право власності спадкодавця на майно.

Рішенням Апеляційного суду Одеської області від 08 листопада 2017 року рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення, яким у задоволенні позову відмовлено. Рішення апеляційного суду мотивоване тим, що позивач всупереч вимогам законодавства не виконав своє зобов'язання як спадкоємець та не подав документи, що посвідчують право власності спадкодавця на майно.

Касаційна скарга мотивована тим, що апеляційний суд залишив поза увагою, що нотаріус відповідно до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, наділений правами витребувати відомості та документи, необхідні для вчинення нотаріальних дій.

Касаційна скарга підлягає залишенню без задоволення з таких підстав.

Відповідно до Розділу II глави 10 пунктів 4.14, 4.15 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом міністерства юстиції України №296/5 від 22 лютого 2012 року, *при видачі свідоцтва про право на спадщину нотаріус обов'язково перевіряє: факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини, наявність підстав для закликання до спадкоємства, якщо має місце спадкування за законом, прийняття спадкоємцем спадщини у встановлений законом спосіб, склад спадкового майна, на яке видається свідоцтво про право на спадщину. На підтвердження цих обставин від спадкоємців витребовуються документи, які підтверджують вказані факти.*

Видача свідоцтва про право на спадщину на майно, право власності на яке підлягає державній реєстрації, проводиться нотаріусом після подання документів, що посвідчують право власності спадкодавця на таке майно. Встановлено, що при зверненні до нотаріуса у позивача були відсутні правовстановлюючі документи про право власності заповідача на спірне майно.

Пунктом 23 постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 від 30 травня 2008 року «Про судову практику у справах про спадкування» судам роз'яснено, що свідоцтво про право на спадщину видається за письмовою заявою спадкоємців, які прийняли спадщину в порядку, установленому цивільним законодавством. За наявності умов для одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину вимоги про визнання права на спадщину судовому розглядові не підлягають. У разі відмови нотаріуса в оформленні права на спадщину особа може звернутися до суду за правилами позовного провадження.

На підставі належним чином оцінених доказів, апеляційний суд, правильно зазначив, що позивач всупереч вимогам законодавства *не виконав своє зобов'язання як спадкоємець та не подав документи, що посвідчують право власності спадкодавця на майно.*

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог щодо визнання незаконною постанови державного нотаріуса Сьомої одеської державної нотаріальної контори від 26 серпня 2016 року про відмову у вчиненні нотаріальної дії, апеляційний суд, дійшов обґрунтованого висновку про те, що нотаріус відповідно до частини четвертої статті

49 Закону України «Про нотаріат» та у передбаченому Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України розглянула заяву позивача про видачу свідоцтва про право на спадщину та за результатами розгляду цієї заяви вчинила відповідну нотаріальну дію.

Розглядаючи спір, який виник між сторонами у справі, апеляційний суд правильно визначився з характером спірних правовідносин та нормами матеріального права, які підлягають застосуванню, повно та всебічно дослідив наявні у справі докази і дали їм належну оцінку, правильно встановив обставини справи, внаслідок чого ухвалив законне й обґрунтоване судові рішення, яке відповідає вимогам матеріального та процесуального права.

Колегія суддів Верховного Суду погоджується з висновками апеляційного суду та зазначає, що спадкоємцем право на отримання спадщини не оскаржується, вимог про визнання права власності в порядку спадкування на 1/2 частку квартири ОСОБА_4 не заявляв.

Доводи касаційної скарги щодо наявності порушень нотаріусом Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, у зв'язку із відсутністю у спадкоємця правовстановлюючих документів про право власності заповідача на спірне майно, не заслуговують на увагу, оскільки відповідно статей 48, 68 Закону України «Про нотаріат», свідоцтво про право на спадщину видається за наявності у спадковій справі всіх необхідних документів та відомостей.

Встановлено й це вбачається з матеріалів справи, що оскаржуване судові рішення ухвалено з додержанням норм матеріального та процесуального права, а доводи касаційної скарги цих висновків не спростовують.

З підстав вищевказаного, колегія суддів залишила касаційну скаргу без задоволення, а оскаржуване рішення суду апеляційної інстанції без змін, оскільки доводи касаційної скарги висновку суду апеляційної інстанції не спростовують» [100].

Отже, при видачі свідоцтва про право на спадщину подання спадкоємцями документів, що посвідчують право власності спадкодавця на майно, право власності на яке підлягає державній реєстрації, є обов'язком спадкоємця. Неподання

документів, що посвідчують право власності спадкодавця на таке майно на вимогу нотаріуса є підставою для відкладення, зупинення вчинення нотаріальної дії або відмови у її вчиненні.

- *документів, що підтверджують державну реєстрацію права власності на спадкове майно, якщо право власності на нього підлягає державній реєстрації (Інформаційна довідка з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Реєстру прав власності на нерухоме майно, Державного реєстру іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна, витяг з Реєстру прав власності на нерухоме майно, Державного реєстру іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна у порядку доступу нотаріусів; Витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про реєстрацію права власності; довідка, видана міським бюро технічної інвентаризації, у разі якщо державна реєстрація була проведена до 2004 року тощо).*
- *наявність підстав для закликання до спадкування.*

«Доказом родинних та інших відносин спадкоємців зі спадкодавцем є: свідоцтва органів реєстрації актів цивільного стану, повний витяг з реєстру актів цивільного стану громадян щодо актового запису, копії актових записів, копії рішень суду, що набрали законної сили, про встановлення факту родинних та інших відносин» [97], відомості Державного реєстру актів цивільного стану громадян.

Наприклад, «факт перебування на утриманні підтверджується рішенням суду, що набрало законної сили, про встановлення факту перебування непрацездатної чи неповнолітньої особи на утриманні» [97].

«Непрацездатність утриманця за віком може бути підтверджена паспортом, свідоцтвом про народження, шляхом безпосереднього доступу до Державного реєстру актів цивільного стану громадян; непрацездатність за станом здоров'я – за пенсійною книжкою або довідкою, виданою відповідним органом медико-соціальної експертизи.

Факт проживання спадкоємців однією сім'єю зі спадкодавцем підтверджується рішенням суду, яке набрало законної сили.

Якщо один або кілька спадкоємців за законом позбавлені можливості подати документи, що підтверджують наявність підстав для закликання їх до спадкоємства за законом, вони можуть бути за письмовою згодою всіх інших спадкоємців, які прийняли спадщину і подали докази родинних, шлюбних чи інших відносин зі спадкодавцем, включені до свідоцтва про право на спадщину» (пп. 4.1.- 4.5 п. 4 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

- прийняття спадкоємцем спадщини у встановлений законом спосіб.

За змістом норм статей 1268-1269 ЦК України слід прийти до висновку, що *порядок прийняття спадщини встановлюється залежно від того чи проживав постійно спадкоємець разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини та від особливостей правового статусу спадкоємця як малолітньої, неповнолітньої, недієздатної особи або ж особи, цивільна дієздатність якої обмежена. Отже, способи прийняття спадщини за чинним цивільним законодавством:*

- *«спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо він не відмовився від неї в порядку, встановленому законом» (ч. 3 ст. 1268 ЦК України) [150].*

Якщо спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем бажає оформити право на спадщину, він повинен подати до нотаріальної контори за місцем відкриття спадщини заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину. Факт постійного проживання спадкоємця разом із спадкодавцем нотаріус встановлює на підставі відмітки у паспорті такого спадкоємця про реєстрацію його місця проживання, а «у разі відсутності такої відмітки доказом постійного проживання із спадкодавцем може бути: довідка органу реєстрації місця проживання про те, що місце проживання спадкоємця на день смерті спадкодавця було зареєстровано за однією адресою зі спадкодавцем» (пп. 3.22 п. 3 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

При видачі свідоцтва про право на спадщину нотаріус встановлює прийняття спадщини спадкоємцем, який постійно проживав разом із спадкодавцем, у встановлений законом спосіб шляхом перевірки 1) наявності документів, що

підтверджують факт постійного проживання разом із спадкодавцем; 2) факту, що спадкоємцем не подано заяви про відмову від прийняття спадщини.

- *«малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, якщо вони не відмовилися від прийняття спадщини в порядку, встановленому законом» (ч. 4 ст. 1268 ЦК України) [150].*

1. «Малолітньою є фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років» (ст. 31 ЦК України) [150].

Відповідно до пп. 3.2 п. 3 Гл. 1 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України *«правочини за малолітніх вчиняють батьки (усиновлювачі) або опікуни. Заяву від імені малолітньої особи подають її батьки (усиновлювачі), опікун»* (пп. 3.8 п. 3 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

Згідно пп. 3.4 п. 3 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України *«нотаріус не приймає для посвідчення правочин, що укладається від імені малолітньої дитини представником батьків (усиновлювачів) або одного з них»* [97].

«У разі укладення правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) права, за якими підлягають державній реєстрації, у тому числі договорів щодо поділу, обміну житлового будинку, квартири за участю малолітніх осіб нотаріус перевіряє наявність дозволу органу опіки та піклування на укладення таких правочинів» (пп. 3.1 п. 3 Гл. 1 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

При видачі свідоцтва про право на спадщину нотаріус встановлює факт прийняття спадщини малолітнім спадкоємцем у встановлений законом спосіб шляхом перевірки: 1) факту, що на час відкриття спадщини спадкоємець був малолітнім на підставі документів, що підтверджують вік спадкоємця та відомостей єдиних і державних реєстрів; 2) факту, що від імені спадкоємця не подано заяви про відмову від прийняття спадщини; 3) наявності заяви від імені малолітньої особи про прийняття спадщини (у разі подання такої заяви).

2. Стаття 39 ЦК України передбачає, що «фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними» [150]. Правовий статус недієздатної особи підтверджується відповідним рішенням суду.

«Правочини від імені фізичних осіб, визнаних у судовому порядку недієздатними, вчиняють опікуни. Заяву від імені недієздатної особи подає її опікун» (пп. 3.8 п. 3 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

«У разі укладення правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) права, за якими підлягають державній реєстрації, у тому числі договорів щодо поділу, обміну житлового будинку, квартири за участю осіб, над якими встановлено опіку, нотаріус перевіряє наявність дозволу органу опіки та піклування на укладення таких правочинів» (пп. 3.1 п. 3 Гл. 1 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

При видачі свідоцтва про право на спадщину нотаріус встановлює факт прийняття недієздатним спадкоємцем спадщини у встановлений законом спосіб шляхом перевірки: 1) наявності документів, що підтверджують правовий статус недієздатної особи; 2) факту, що від імені спадкоємця не подано заяви про відмову від прийняття спадщини; 3) наявності заяви від імені недієздатної особи про прийняття спадщини (у разі подання такої заяви).

3. «Неповнолітньою визнається фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» (ст. 32 ЦК України) [150].

Згідно пп. 3.5 п. 3 Гл. 1 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України «правочини від імені *неповнолітніх* можуть бути посвідчені лише за умови, якщо вони вчинені *за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника та з дозволу органу опіки та піклування*» [97].

«При укладенні правочину неповнолітньою особою нотаріусом витребується заява батьків (одного з них – у разі документально підтвердженої смерті, позбавлення батьківських прав або права опіки другого з батьків, а також у разі коли запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень проводився за прізвищем та громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини були записані за її

вказівкою чи взагалі відсутні у свідоцтві про народження відомості про батька) про згоду на вчинення правочину неповнолітнім. Текст зазначеної заяви може розміщуватися у тексті самого правочину перед підписом неповнолітнього, якщо батьки (або один із них) присутні при укладенні такою особою правочину. У разі викладення заяви окремо від тексту правочину підпис(и) на такій заяві повинен(ні) бути засвідчений(і) нотаріально» [97].

Однак у пп. 3.7 п. 3 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України законодавець визначає, що *«неповнолітня особа має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника»* [97].

При видачі свідоцтва про право на спадщину нотаріус встановлює прийняття спадщини неповнолітнім спадкоємцем у встановлений законом спосіб шляхом перевірки 1) факту, що на час відкриття спадщини спадкоємець був неповнолітнім на підставі документів, що підтверджують вік спадкоємця та відомостей єдиних і державних реєстрів; 2) факту, що спадкоємцем не подано заяви про відмову від прийняття спадщини; 3) наявності заяви неповнолітньої особи про прийняття спадщини (у разі подання такої заяви); 4) наявності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника (у разі надання ними такої згоди).

4. Згідно 36 ЦК України «суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи, якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Цивільна дієздатність фізичної особи є обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це» [150].

«Правочини від імені осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть бути посвідчені лише за умови, якщо вони вчинені за згодою піклувальника та з дозволу органу опіки та піклування. Справжність підпису піклувальників на заяві про їх згоду на посвідчення правочинів від імені осіб, цивільна дієздатність яких обмежена,

повинна бути засвідчена нотаріально» (пп. 3.5, 3.6 п. 3 Гл. 1 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

При видачі свідоцтва про право на спадщину нотаріус встановлює прийняття спадщини особою, цивільна дієздатність якої обмежена, у встановлений законом спосіб шляхом перевірки: 1) наявності документів, що підтверджують правовий статус такої особи; 2) факту, що спадкоємцем не подано заяви про відмову від прийняття спадщини; 3) наявності заяви спадкоємця про прийняття спадщини (у разі подання такої заяви); 4) наявності згоди піклувальника (у разі подання спадкоємцем заяви про прийняття спадщини).

Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена приймають спадщину в силу прямої дії норми матеріального права, а тому правила частини першої статті 1269 ЦК України на них не поширюються. Подання такими особами заяви про прийняття спадщини законом не вимагається, однак і не забороняється. Лише у разі бажання відмовитися від спадщини такі особи повинні подати нотаріусу відповідну заяву. Так, «25 березня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження касаційну скаргу ОСОБА_1 на постанову Хмельницького апеляційного суду від 16 квітня 2019 року.

У лютому 2018 року ОСОБА_1 звернулася до суду з позовом до ОСОБА_2, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору – ОСОБА_3 (змінено прізвище на ОСОБА_3), про визнання недійсним свідоцтв про право на спадщину за законом. Позовна заява мотивована тим, що ІНФОРМАЦІЯ_1 помер батько позивачки – ОСОБА_6, який на день смерті був зареєстрований в АДРЕСА_1. За вказаною адресою на момент смерті батька була також зареєстрована позивачка.

Після смерті батька відкрилась спадщина на наступне майно: житловий будинок з надвірними спорудами, розташований у АДРЕСА_2; право на земельну частку (пай); право на майновий пай члена колективного сільськогосподарського підприємства; право на грошові вклади.

14 грудня 2017 року позивачем було подано заяву до Хмельницької районної державної нотаріальної контори про видачу свідоцтва про право на спадщину. Листом

Хмельницької районної державної нотаріальної контори від 20 грудня 2017 року позивачці було відмовлено у видачі свідоцтва про право власності на спадщину за законом у зв'язку з оформленням спадщини за ОСОБА_2, яка є рідною сестрою спадкодавця.

ОСОБА_2 успадкувала право на земельну частку (пай) колективного сільськогосподарського підприємства «Урожай» вартістю 54 659,00 грн, право власності на майновий пай члена колективного сільськогосподарського підприємства «Урожай» вартістю 2189,00 грн, на грошові внески з усіма процентами та компенсаціями на загальну суму 2787,13 грн, всього на суму 59 635,13 грн.

Посилаючись на те, що відповідно до частини першої статті 1261, частини четвертої статті 1268 Цивільного ЦК України позивачка є спадкоємцем першої черги за законом після смерті батька та прийняла спадщину, враховуючи ту обставину, що на момент відкриття спадщини вона була неповнолітньою, вважає, що її права були порушені, тому просила суд, з урахуванням заяви про збільшення позовних вимог: визнати недійсним свідоцтво про право на спадщину за законом, посвідчене державним нотаріусом Хмельницької державної нотаріальної контори Гребенніковою О.І. від 15 серпня 2013 року у спадковій справі № 705/2012, зареєстроване у реєстрі № 2-2225, виданого на спадкове майно ОСОБА_6, померлого ІНФОРМАЦІЯ_1, на ім'я ОСОБА_2, що складається з: права на земельну ділянку (пай), посвідченого сертифікатом, яке перебуває в колективній власності сільськогосподарського підприємства «Урожай», розміром 2,77 га; право власності на майновий пай члена колективного сільськогосподарського підприємства (майновий сертифікат) «Урожай», грошові внески з усіма процентами та компенсаціями на загальну суму 2787,13 грн; визнати недійсним свідоцтво про право на спадщину за законом, посвідчене державним нотаріусом Хмельницької державної нотаріальної контори Гребенніковою О. І. від 15 серпня 2013 року у спадковій справі № 705/2012, зареєстроване у реєстрі № 2-2221, виданого на спадкове майно ОСОБА_6, померлого ІНФОРМАЦІЯ_1, на ім'я ОСОБА_2, що складається з житлового будинку з надвірними будівлями, що знаходиться в АДРЕСА_2.

Рішенням Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 30 жовтня 2018 року позов ОСОБА_1 задоволено. Визнано недійсним свідоцтво про право на спадщину за законом на спадкове майно ОСОБА_6, який помер ІНФОРМАЦІЯ_1, видане 15 серпня 2013 року на ім'я ОСОБА_2 державним нотаріусом Хмельницької державної нотаріальної контори Гребенніковою О.І. у спадковій справі № 705/2012, зареєстроване у реєстрі № 2-2225. Визнано недійсним свідоцтво про право на спадщину за законом на спадкове майно ОСОБА_6, який помер ІНФОРМАЦІЯ_1, видане 15 серпня 2013 року державним нотаріусом Хмельницької державної нотаріальної контори Гребенніковою О. І. на ім'я ОСОБА_2 у спадковій справі № 705/2012, зареєстроване у реєстрі №2-2221. Стягнуто з ОСОБА_2 на користь ОСОБА_1 судовий збір у сумі 1409,60 грн.

Задовольняючи позов ОСОБА_1 та скасовуючи спірні свідоцтва про право власності, суд першої інстанції виходив з того, що ОСОБА_2 не мала права на спадкування, оскільки на момент відкриття спадщини ОСОБА_1 була неповнолітньою особою та прийняла спадщину за законом, тому видача свідоцтв про право на спадкове майно відповідачу призвело до порушення права позивача на це майно. Обґрунтовуючи питання щодо впливу позовної давності, суд зазначив, що оскільки про порушення свого права позивач ОСОБА_1 дізналася 20 грудня 2017 року, після отримання відмови нотаріуса у видачі свідоцтва про право на спадщину, тому позовна давність не сплила.

ОСОБА_2 подала апеляційну скаргу на рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 30 жовтня 2018 року. Постановою Хмельницького апеляційного суду від 16 квітня 2019 року рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 30 жовтня 2018 року скасовано та ухвалено нове судове рішення, яким у задоволенні позову ОСОБА_1 про визнання недійсними свідоцтв про право на спадщину за законом відмовлено.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи у задоволенні позовних вимог, суд апеляційної інстанції виходив з того, що суд першої інстанції дійшов правильного висновку про те, що позивач прийняла спадщину шляхом фактичного вступу в управління та володіння спадковим майном, однак оскільки

відповідач у справі заявила клопотання про застосування строку позовної давності, суд відмовив у позові з підстав порушення строку позовної давності, посилаючись на те, що з 17 серпня 2014 року, з часу досягнення позивачем повноліття, почався перебіг позовної давності, однак ОСОБА_1 звернулася до суду лише 02 лютого 2018 року після спливу трирічного строку позовної давності.

17 травня 2019 року ОСОБА_1 подала до Верховного Суду касаційну скаргу, в якій просить скасувати постанову Хмельницького апеляційного суду від 16 квітня 2019 року. Касаційна скарга обґрунтована порушенням судом апеляційної інстанції норм матеріального права, а саме: частини четвертої статті 1268 ЦК України, статті 261 ЦК України, пункту 5 частини 23 постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про спадкування». Заявниця зазначає, що на момент смерті батька постійно проживала з ним та була неповнолітньою, тому вважається такою, що прийняла спадщину. Подання заяви про прийняття спадщини є її правом, здійснення якого не суперечить нормі частини четвертої статті 1268 ЦК України. Про порушення свого права позивачка дізналася лише в грудні 2017 року з відповіді Хмельницької районної державної нотаріальної контори, якою їй було відмовлено у видачі свідоцтва про право власності на спадщину за законом у зв'язку з оформленням спадщини за ОСОБА_2, яка є рідною сестрою спадкодавця. До грудня 2017 року позивачка не знала та не могла знати про порушення своїх прав, оскільки не знала, що відповідачка у 2013 році оформила на себе все спадкове майно та отримала спірні свідоцтва про право на спадщину. На зазначені обставини суд апеляційної інстанції не звернув уваги, що призвело до неправильного вирішення спору по суті.

Перевіривши доводи касаційної скарги, Верховний Суд дійшов висновку, що касаційна скарга підлягає задоволенню з огляду на наступне.

Згідно з частиною третьою статті 3 ЦПК України провадження в цивільних справах здійснюється відповідно до законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи.

Відповідно до статті 1217 ЦК України спадкування здійснюється за заповітом або за законом. Статтею 1218 ЦК України передбачено, що до складу спадщини

входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Статтею 1258 ЦК України передбачено, що спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, встановлених статтею 1259 цього Кодексу.

Відповідно до статті 1261 ЦК України у першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки.

Згідно зі статті 1262 ЦК України у другу чергу право на спадкування за законом мають рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері.

Відповідно до частин третьої та четвертої статті 1268 ЦК України спадкоємець, який постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, він не заявив про відмову від неї. *Малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, дієздатність якої обмежена, вважаються такими, що прийняли спадщину, крім випадків відмови від спадщини у встановленому законодавством України порядку.*

Відповідно до статті 1269 ЦК України спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу заяву про прийняття спадщини. Заява про прийняття спадщини подається спадкоємцем особисто. Особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника. Заяву про прийняття спадщини від імені малолітньої, недієздатної особи подають її батьки (усиновлювачі), опікун. Особа, яка подала заяву про прийняття спадщини, може відкликати її протягом строку, встановленого для прийняття спадщини.

За змістом норм статей 1268-1269 ЦК України слід прийти до висновку, що порядок прийняття спадщини встановлюється залежно від того чи проживав постійно

спадкоємець разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини та від особливостей правового статусу спадкоємця як малолітньої, неповнолітньої, недієздатної особи або ж особи, цивільна дієздатність якої обмежена.

Відповідно до пункту 23 Постанови Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 року № 7, подання заяви про прийняття спадщини особами, вказаними у частинах третій, четвертій статті 1269 ЦК, слід вважати їхнім правом, здійснення якого не суперечить нормі частини четвертої статті 1268 цього Кодексу.

Для з'ясування обставини прийняття неповнолітньою особою спадщини необхідно встановити факти, що спадкоємець є дитиною спадкодавця, на час відкриття спадщини є неповнолітньою особою, неповнолітньою особою не подано заяви про відмову від прийняття спадщини.

Постановою Верховного Суду від 29 серпня 2018 року (справа № 183/4406/16) було зроблено висновок, відповідно до якого частина четвертої статті 1268 ЦК України встановлює додаткові гарантії охорони спадкових прав малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, а також осіб з обмеженою дієздатністю. Зазначені особи вважаються такими, що прийняли спадщину завжди, крім випадків їхньої відмови від спадщини, а щодо малолітніх та недієздатних осіб – відмови, здійсненої від їхнього імені батьками (усиновлювачами), опікуном з дозволу органу опіки та піклування (частини друга-четверта статті 1273 ЦК України).

Відповідно до статті 1301 ЦК України свідоцтво про право на спадщину визнається недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що особа, якій воно видане, не мала права на спадкування, а також в інших випадках, встановлених законом.

Як встановлено судами та вбачається з матеріалів справи, ОСОБА_1 є донькою спадкодавця і має право на спадкування за законом у першу чергу. На час відкриття спадщини донька спадкодавця була неповнолітньою особою. Заяву про відмову від прийняття спадщини за законом позивач не подавала. Тобто позивач прийняла відповідну спадщину в силу прямої дії норми матеріального права, а тому правила частини першої статті 1269 ЦК України на неї не поширюються.

Частиною третьою статті 1269 ЦК України передбачено право, а не обов'язок особи, яка досягла чотирнадцяти років, на подання заяви про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника, а частиною четвертою цієї норми права конкретизовано, що подання відповідної заяви від імені малолітньої, недієздатної особи має бути здійснено її батьками (усиновлювачами), опікунами.

Виходячи з вищевикладеного, висновки суду першої інстанції про порушення спадкових прав позивача при видачі спірних свідоцтв про право на спадщину за законом від 15 серпня 2013 року на ім'я ОСОБА_2 є обґрунтованими.

Висновки апеляційного суду про те, що позивач пропустила строк позовної давності для звернення до суду з даним позовом є помилковими, з огляду на наступне. Відповідно до статті 256 ЦК України позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки (стаття 257 ЦК України). При цьому відповідно до частин першої та п'ятої статті 261 ЦК України перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила.

Для визначення моменту виникнення права на позов важливими є як об'єктивні (сам факт порушення права), так і суб'єктивні (особа довідалася або повинна була довідатись про це порушення) чинники.

Аналіз стану поінформованості особи, вираженого дієсловами «довідалася» та «могла довідатися» у статті 261 ЦК України, дає підстави для висновку про презумпцію можливості та обов'язку особи знати про стан своїх майнових прав, а тому доведення факту, через який позивач не знав про порушення свого цивільного права і саме з цієї причини не звернувся за його захистом до суду, недостатньо.

Разом з тим, згідно із частинами третьою, четвертою статті 267 ЦК України позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою до винесення ним рішення. Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови в позові.

Виходячи зі змісту статей 256, 261 ЦК України позовна давність є строком пред'явлення позову як безпосередньо особою, право якої порушене, так і тими

суб'єктами, які уповноважені законом звертатися до суду з позовом в інтересах іншої особи – носія порушеного права (інтересу).

При цьому як у випадку пред'явлення позову самою особою, право якої порушене, так і в разі пред'явлення позову в інтересах цієї особи іншою уповноваженою на це особою, відлік позовної давності обчислюється з того самого моменту коли особа довідалася або могла довідатися про порушення її права або про особу, яка його порушила.

Вказана позиція неодноразово висловлювалась Великою Палатою Верховного Суду та є сталою.

Позивач повинен також довести той факт, що він не міг дізнатися про порушення свого цивільного права, що також впливає із загального правила, встановленого статтею 81 ЦПК України, про обов'язковість доведення стороною спору тих обставин, на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень. Відповідач, навпаки, мусить довести, що інформацію про порушення можна було отримати раніше.

Як вбачається з матеріалів справи, про порушення свого права на спадщину за законом позивачка дізналася 20 грудня 2017 року, коли їй було відмовлено у видачі свідоцтв про право власності на спадщину за законом, що є моментом, з якого починається перебіг строку позовної давності у даних спірних правовідносинах.

Висновок апеляційного суду, що перебіг позовної давності почався 17 серпня 2014 року, з часу досягнення позивачем повноліття є помилковими, з огляду на те, що не містить свого підтвердження, оскільки з матеріалів справи вбачається, що про порушення свого права позивачка дізналася саме з відповіді нотаріусу (20 грудня 2017 року), якою їй було відмовлено у видачі свідоцтв про право власності на спадщину за законом, та повідомлено, що ОСОБА_2, яка є рідною сестрою спадкодавця, оформила спадщину на спірне майно, та отримала оскаржувані свідоцтва про право на спадщину.

Крім того відповідачем не надано належних та допустимих доказів, що про порушення своїх прав, а також про наявність спірних свідоцтв про право на спадщину позивачка знала раніше. Виходячи з вищезазначеного, висновки апеляційного суду

про порушення позивачкою строку позовної давності для звернення до суду з даним позовом та необґрунтованими. Враховуючи наведене, Верховний Суд погоджується з аргументами касаційної скарги щодо відповідності закону рішення суду першої інстанції. Натомість Верховний Суд дійшов висновку, що рішення суду апеляційної інстанції про скасування рішення суду першої інстанції та ухваленні нового рішення суду про відмову у задоволенні позовних вимог, не відповідає як нормам матеріального права, так і принципу справедливості правосуддя у зв'язку із чим таке рішення не може вважатися законним і підлягає скасуванню із залишенням в силі рішення суду першої інстанції на підставі статті 413 ЦПК України, як помилково скасованого» [101].

- наявність та чинність договору щодо розподілу спадщини (договору про зміну черговості спадкування або договору про зміну розміру часток у спадщині).

У разі посвідчення договору щодо розподілу спадщини нотаріусом, у провадженні якого знаходиться спадкова справа, факт наявності та чинності договору підтверджується, по-перше, шляхом подання спадкоємцями та дослідження нотаріусом оригіналу чи дублікату договору щодо розподілу спадщини, а по-друге, шляхом перевірки нотаріусом відомостей щодо посвідчення та чинності такого договору у документах нотаріального діловодства (у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, книгах, журналах реєстрації (обліку), передбачених номенклатурою, у яких реєструються нотаріальні документи і документи, на підставі яких вчиняються нотаріальні дії) та архіві приватного нотаріуса.

Нотаріус перевіряє факт наявності та чинності договору щодо розподілу спадщини, посвідченого іншим нотаріусом, на підставі поданого спадкоємцями примірника договору. Чинність договору щодо розподілу спадщини, посвідченого іншим нотаріусом встановлюється шляхом дослідження поданого спадкоємцями примірника договору на предмет відсутності відмітки про його розірвання, у якій зазначаються номер за реєстром та дата посвідчення договору про розірвання, підпис нотаріуса і його печатка. У разі необхідності отримання повної інформації про договір щодо розподілу спадщини, нотаріус має право направити запит іншому нотаріусу.

Видача свідоцтва про право на спадщину за *заповітом* також вимагає від нотаріуса перевіряти факт смерті спадкодавця, час і місце відкриття спадщини, прийняття спадкоємцем спадщини у встановлений законом спосіб, наявність та чинність договору щодо розподілу спадщини (договору про поділ спадкового майна). Однак крім цього, нотаріус повинен встановити:

- *наявність (відсутність) та чинність заповіту на момент смерті заповідача.*

Відповідно до ст. 1233 ЦК України «заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті» [150]. «Правове значення заповіту полягає в тому, що це є єдиним для фізичної особи способом розпорядитися своїм майном на випадок своєї смерті. Заповіт – особливий вид правочину, за яким правові наслідки пов’язують із фактом смерті особи. Одночасно заповіт виступає юридичним фактом, який поряд з іншими елементами юридичного складу породжує виникнення спадкового правовідношення. До того ж заповіт не може бути підставою виникнення обов’язків спадкоємців перед спадкодавцем за життя останнього» [62, с. 81].

Нотаріус посвідчує заповіти фізичних осіб з повною цивільною дієздатністю, у тому числі подружжя, які складені відповідно до вимог статей 1233-1257 ЦК України та особисто подані нотаріусу. Посвідчення заповіту через представників не допускається.

Для видачі свідоцтва про право на спадщину за заповітом спадкоємці мають надати нотаріусу його оригінал чи дублікат. Повна інформація про заповіт, який було посвідчено іншим нотаріусом, витребується нотаріусом шляхом направлення запиту.

«Відомості про заповіти підлягають обов’язковій державній реєстрації у Спадковому реєстрі в порядку, установленому Положенням про Спадковий реєстр, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11.07.2011 за № 831/19569» [92]. Тому видачі свідоцтва про право на спадщину передуює пошук інформації про наявність (відсутність) та чинність заповіту у Спадковому реєстрі.

«Пошук здійснюється за прізвищем, ім'ям та по батькові (за наявності) заповідача, його роком народження (за наявності) та/або реєстраційним номером облікової картки платника податків згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків (за наявності).

За результатом перевірки у Спадковому реєстрі нотаріус формує інформаційну довідку, яка засвідчується підписом та скріплюються печаткою нотаріуса. Така інформаційна довідка готується в одному примірнику, який залишається у справах нотаріуса, що видає свідоцтво про право на спадщину та засвідчуються підписом нотаріуса та скріплюються печаткою» (пп. 3.2, 3.5, 3.6 Розд. III Положення про Спадковий реєстр, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11.07.2011 за № 831/19569) [92].

Згідно пп. 3.4 п. 3 Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Спадковий реєстр» від 07.07.2011 № 1810/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11.07.2011 за № 831/19569, «за проведення перевірки інформації про наявність або відсутність посвідченого заповіту з видачею інформаційної довідки справляється плата у розмірі п'ятдесяти однієї гривні» [112].

- *коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині.*

«Право на обов'язкову частку – це суб'єктивне майнове право окремих спадкоємців першої черги отримати певну частку у спадщині, незалежно від змісту заповіту. Спадкування обов'язкової частки відноситься до спадкування за законом, хоча застосовується лише за наявності заповіту. При цьому ст. 1241 ЦК України розміщена серед норм про спадкування за заповітом (глава 85 ЦК України). За відсутності заповіту, його скасування заповідачем, визнання судом недійсним, право на обов'язкову частку не виникає» [89, с. 28].

Метою існування обов'язкової частки у спадщині є захист інтересів окремих спадкоємців першої черги. На думку І.В. Жилінкової, «ст. 1241 ЦК запроваджена для захисту майнових інтересів найближчих родичів спадкоємця або того з подружжя, хто його пережив» [32, с. 12-20]. Моральний аспект права на обов'язкову частку слушно підкреслено у дослідженнях О.Ю. Шиловхоста, який вказав: «якщо для

спадкового права правильним є твердження про нерозривний зв'язок із пануючими уявленнями про сімейні і моральні засади, то для обов'язкової частки це твердження правильне вдвічі» [163, с. 169-218].

ЦК України у ст. 1241 визначає коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині. Такими особами є малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки. Цей перелік є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Як бачимо, «коло суб'єктів права на обов'язкову частку сформовано законодавцем із числа спадкоємців за законом. Це правило має досить важливе практичне значення. Зокрема, при втраті статусу спадкоємця за законом особа втрачає також і право на обов'язкову частку у спадщині. Особа, усунена від права на спадкування як негідний спадкоємець, позбавляється і права на обов'язкову частку (ч. 6 ст. 1224 ЦК України). Навіть якщо спадкодавець усе одно призначив таку особу спадкоємцем за заповітом, втрачене право на обов'язкову частку у неї не поновлюється, вона може закликатися до спадкування лише як спадкоємець за заповітом. І навпаки, набуваючи статус спадкоємця за законом, особа може отримати і право на обов'язкову частку у спадщині» [88, с. 30].

При оформленні спадкових прав спадкоємців за заповітом нотаріус обов'язково встановлює наявність осіб, які мають право на обов'язкову частку. Наявність обов'язкових спадкоємців встановлюється нотаріусом на підставі документів, що подаються для вчинення нотаріальної дії (*свідоцтв органів реєстрації актів цивільного стану, рішень суду, що набрали законної сили тощо*) та відомостей Єдиного державного демографічного реєстру, Державного реєстру актів цивільного стану громадян та інших єдиних та державних реєстрах, що функціонують у системі Міністерства юстиції України.

Відповідно до пп. 4.12-4.13 п. 4 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України свідоцтво про право на спадщину «видається за наявності у спадковій справі всіх необхідних документів» [97]. «Видача свідоцтва про право на спадщину може бути відкладена у разі: витребування нотаріусом відомостей або документів від фізичних або юридичних осіб, при цьому строк, на який може бути

відкладено видачу свідоцтва про право на спадщину, не може перевищувати одного місяця; необхідності отримання нотаріусом від заінтересованих осіб згоди на подачу спадкоємцем, який пропустив строк для прийняття спадщини, заяви про прийняття спадщини згідно з вимогами частини другої статті 1272 Цивільного кодексу України. За обґрунтованою письмовою заявою заінтересованої особи, яка звернулась до суду, та на підставі отриманого від суду повідомлення про надходження позовної заяви заінтересованої особи, яка оспорує право або факт, про посвідчення якого просить інша заінтересована особа, вчинення нотаріальної дії зупиняється до вирішення справи судом» [97]. У разі неподання документів, необхідних для видачі свідоцтва про право на спадщину нотаріус відмовляє у вчиненні нотаріальної дії на підставі ст. 49 Закону України «Про нотаріат».

«За відсутності у спадкоємця необхідних для видачі свідоцтва про право на спадщину документів нотаріус роз'яснює йому процедуру вирішення зазначеного питання в судовому порядку» (пп. 4.18 п. 4 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

«3 етап. Здійснення нотаріусом обов'язкових та факультативних перевірок» [41, с. 62].

«До обов'язкових перевірок відносяться:

- *перевірка фізичних або юридичних осіб, що звернулися за вчиненням нотаріальної дії на предмет застосування до них санкцій, передбачених статтею 4 Закону України «Про санкції», рішення про застосування яких прийняте Радою національної безпеки і оборони України та введено в дію указом Президента України, до фізичних або юридичних осіб, що звернулися за вчиненням нотаріальної дії»* [41, с. 62].

З 9 лютого 2016 року, з моменту набрання чинності наказу Міністерства юстиції України від 07.01.2016 № 235/5 «Про внесення змін до Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України», який зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27.01.2016 за № 143/28273, Главу 3 Розділу 1 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, доповнено новим пунктом 7, у відповідності до якого на нотаріусів України покладається новий обов'язок – при вчиненні нотаріальної дії

перевіряти факт застосування санкцій, передбачених Законом України «Про санкції» до фізичних або юридичних осіб, що звернулися за вчиненням нотаріальної дії. У разі звернення за вчиненням нотаріальної дії представника фізичної або юридичної особи перевірка факту застосування санкцій здійснюється щодо фізичної або юридичної особи, в інтересах якої діє такий представник. Ця вимога стосується вчинення всіх нотаріальних дій, передбачених ст. 34 Закону України «Про нотаріат».

При вчиненні нотаріальної дії нотаріус перевіряє факт застосування до зазначених вище осіб санкцій, передбачених ст. 4 Закону України «Про санкції», а саме: «1) блокування активів – тимчасове обмеження права особи користуватися та розпоряджатися належним їй майном; 2) обмеження торговельних операцій; 3) обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України; 4) запобігання виведенню капіталів за межі України; 5) зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань; 6) анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності, зокрема, анулювання чи зупинення дії спеціальних дозволів на користування надрами; 7) заборона участі у приватизації, оренді державного майна резидентами іноземної держави та особами, які прямо чи опосередковано контролюються резидентами іноземної держави або діють в їх інтересах; 8) заборона користування радіочастотним ресурсом України; 9) обмеження або припинення надання телекомунікаційних послуг і використання телекомунікаційних мереж загального користування; 10) заборона здійснення публічних та оборонних закупівель товарів, робіт і послуг у юридичних осіб-резидентів іноземної держави державної форми власності та юридичних осіб, частка статутного капіталу яких знаходиться у власності іноземної держави, а також публічних та оборонних закупівель у інших суб'єктів господарювання, що здійснюють продаж товарів, робіт, послуг походженням з іноземної держави, до якої застосовано санкції; 11) заборона або обмеження заходження іноземних невійськових суден та військових кораблів до територіального моря України, її внутрішніх вод, портів та повітряних суден до повітряного простору України або здійснення посадки на території України; 12) повна або часткова заборона вчинення правочинів щодо

цінних паперів, емітентами яких є особи, до яких застосовано санкції згідно з цим Законом; 13) заборона видачі дозволів, ліцензій Національного банку України на здійснення інвестицій в іноземну державу, розміщення валютних цінностей на рахунках і вкладах на території іноземної держави; 14) припинення видачі дозволів, ліцензій на ввезення в Україну з іноземної держави чи вивезення з України валютних цінностей та обмеження видачі готівки за платіжними картками, емітованими резидентами іноземної держави; 15) заборона здійснення Національним банком України реєстрації учасника міжнародної платіжної системи, платіжною організацією якої є резидент іноземної держави; 16) заборона збільшення розміру статутного капіталу господарських товариств, підприємств, у яких резидент іноземної держави, іноземна держава, юридична особа, учасником якої є нерезидент або іноземна держава, володіє 10 і більше відсотками статутного капіталу або має вплив на управління юридичною особою чи її діяльність; 17) запровадження додаткових заходів у сфері екологічного, санітарного, фітосанітарного та ветеринарного контролю; 18) припинення дії торговельних угод, спільних проектів та промислових програм у певних сферах, зокрема у сфері безпеки та оборони; 19) заборона передання технологій, прав на об'єкти права інтелектуальної власності; 20) припинення культурних обмінів, наукового співробітництва, освітніх та спортивних контактів, розважальних програм з іноземними державами та іноземними юридичними особами; 21) відмова в наданні та скасування віз резидентам іноземних держав, застосування інших заборон в'їзду на територію України; 22) припинення дії міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 23) анулювання офіційних візитів, засідань, переговорів з питань укладення договорів чи угод; 24) позбавлення державних нагород України, інших форм відзначення; 25) інші санкції, що відповідають принципам їх застосування» [117].

У разі встановлення факту застосування вищезазначених санкцій, до фізичних або юридичних осіб, що звернулися за вчиненням нотаріальної дії, нотаріус відмовляє у вчиненні такої нотаріальної дії відповідно до статті 49 Закону України «Про нотаріат»: «на вимогу особи, якій відмовлено у вчиненні нотаріальної дії, нотаріус або посадова особа, яка вчиняє нотаріальні дії, зобов'язані викласти причини відмови

в письмовій формі та роз'яснити порядок її оскарження. Про відмову у вчиненні нотаріальної дії нотаріус протягом 3 робочих днів виносить відповідну постанову» [115].

Порядком вчинення нотаріальних дій нотаріусами України не передбачено вимоги для нотаріусів вчиняти будь-які відмітки про перевірку факту застосування санкцій, а також фіксування даної перевірки у текстах правочинів, заяв, та/або в реєстрі для реєстрації нотаріальних дій. Проте, на нашу думку, буде не зайвим ознайомити особу (осіб), яка(які) звернулися за вчиненням нотаріальної дії з вимогами ст. 4 Закону України «Про санкції» та на підтвердження здійснення такої перевірки і дотримання вимог законодавства зазначати у текстах нотаріальних документів: *«Перевірка факту відсутності застосування санкцій до спадкоємця (особи, щодо якої вчиняється нотаріальна дія) здійснено до видачі свідоцтва про право на спадщину за відомостями, що містяться у рішенні Ради національної безпеки і оборони України від, введеному в дію Указом Президента України від,»*.

- *«перевірка відомостей у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»* [41, с. 62].

Відповідно до ст. 46-1 Закону України «Про нотаріат» «під час вчинення нотаріальних дій нотаріус обов'язково використовує в тому числі відомості Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань шляхом безпосереднього доступу до нього» [115]. Необхідність отримання інформації з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань при оформленні права на спадщину на підставі договору щодо розподілу спадщини виникає у разі звернення за отриманням свідоцтва про право на спадщину юридичної особи, або у разі спадкування частки у статутному капіталі, корпоративних прав тощо.

Результатом перевірки відомостей у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань є витяг. Згідно п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» «витяг з Єдиного державного реєстру

юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань – це документ у паперовій або електронній формі, що сформований програмним забезпеченням Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань за зазначеним заявником критерієм пошуку та містить відомості з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, які є актуальними на дату та час формування витягу або на дату та час, визначені у запиті, або інформацію про відсутність таких відомостей у цьому реєстрі» [109].

За надання інформації з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань у формі витягу справляється плата відповідно до ч. 4 ст. 36 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань».

Отримати інформацію з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань можна також шляхом безоплатного доступу через Кабінет електронних сервісів Міністерства юстиції України.

- *«перевірки відомостей у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян»* [41, с. 62].

Нотаріус виконує обов'язки покладені на нього державою відповідно до Закону України «Про нотаріат», а отже, він має бути забезпеченим всією необхідною інформацією для здійснення своїх повноважень у сфері захисту прав та інтересів громадян, в тому числі використовувати у своїй діяльності відомості з єдиних та державних реєстрів.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державної реєстрації прав на нерухоме майно та захисту прав власності» від 06.10.2016 № 1666-VIII доповнив ст. 46¹ Закону України «Про нотаріат» переліком єдиних та державних реєстрів, відомості з яких нотаріус використовує під час вчинення нотаріальних дій. Відповідно до ст. 46-1 Закону України «Про нотаріат» «нотаріус під час вчинення нотаріальних дій користується відомостями *Державного реєстру актів цивільного стану громадян* та інших єдиних

та державних реєстрів, що функціонують у системі Міністерства юстиції України» [115].

На виконання ст. 46-1 Закону України «Про нотаріат» вже з 01 лютого 2017 року забезпечено можливість надання безпосереднього доступу нотаріусам до Державного реєстру актів цивільного стану громадян з метою отримання витягів.

Під час вчинення нотаріальних дій нотаріус шляхом безпосереднього доступу до Державного реєстру актів цивільного стану перевіряє відомості щодо народження фізичної особи та її походження, шлюбу, розірвання шлюбу, зміни імені, смерті тощо та формує відповідний витяг.

«Пошук у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян відомостей здійснюється автоматично за допомогою програмного забезпечення Державного реєстру актів цивільного стану за принципом повного збігу зазначеного ідентифікатора пошуку або повного збігу усіх ідентифікаторів пошуку в разі здійснення пошуку за декількома ідентифікаторами.

Для отримання витягу з Державного реєстру актів цивільного стану громадян шляхом безпосереднього доступу до Реєстру обов'язково вносяться відомості про підставу отримання витягу (відповідні норми закону та реквізити справи (провадження)» (п. 3.15 Розд. III Інструкції з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян) [46].

«Витяг з Державного реєстру актів цивільного стану отримується нотаріусом шляхом безпосереднього доступу незалежно від місця державної реєстрації акту цивільного стану та місця проживання заявника.

Згідно п. 3.1 Розд. III Інструкції з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян витяг з Державного реєстру актів цивільного стану шляхом безпосереднього доступу нотаріуса видається на білому аркуші паперу формату А4 (210 x 297 міліметрів) без використання спеціального бланка та без засвідчення підписом і скріплення печаткою» [46].

Відповідно до п. 16 Порядку ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007

р. № 1064 «нотаріуси мають право на безоплатне отримання витягу з Державного реєстру актів цивільного стану громадян» [93].

- *«перевірка дійсності довіреності (у разі звернення представника)»* [41, с. 62].

Законодавство України дозволяє спадкоємцям отримати свідоцтво про право на спадщину через представника за довіреністю. Згідно ст. 244 ЦК України «довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій особі для представництва перед третіми особами» [150].

Посвідчені нотаріусами довіреності, а також передоручення за ними, припинення їх дії підлягають обов'язковій реєстрації в Єдиному реєстрі довіреностей у порядку, установленому Положенням про Єдиний реєстр довіреностей, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 28.12.2006 № 111/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 28.12.2006 за № 1378/13252.

«Нотаріус при видачі свідоцтва про право на спадщину встановлює особу представника відповідно до вимог статті 43 Закону України «Про нотаріат», а також перевіряє його дієздатність та обсяг наданих йому повноважень. У разі наявності сумнівів щодо обсягу повноважень уповноваженого представника, а також його цивільної дієздатності нотаріус має право зробити запит до відповідної фізичної або юридичної особи, від імені якої діє представник» (п. 4 Гл. 4 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

Перевірка повноважень представника спадкоємців здійснюється за довіреністю та за даними Єдиного реєстру довіреностей. Дійсність нотаріально посвідченої довіреності перевіряється нотаріусом за Єдиним реєстром довіреностей, за винятком довіреностей, які посвідчено або видано за кордоном компетентними органами іноземних держав, за умови їх легалізації уповноваженими органами. Без легалізації такі довіреності приймаються нотаріусами у тих випадках, коли це передбачено законодавством України, міжнародними договорами, в яких бере участь Україна.

За результатами перевірки дійсності довіреності (її дубліката) виготовляється витяг з Єдиного реєстру довіреностей, який додається до примірника свідоцтва про право на спадщину, що залишається у справах нотаріуса.

Відповідно до п. 5 Наказу Міністерства юстиції України «Про запровадження Єдиного реєстру довіреностей та внесення змін і доповнень до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України» від 28.12.2006 № 111/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 28 грудня 2006 р. за № 1378/13252 «перевірка дійсності довіреності (у тому числі дубліката довіреності) за даними Єдиного реєстру довіреностей, що пов'язана з вчиненням нотаріальних дій, з видачею про це скороченого або повного витягу, проведенням державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань з видачею про це скороченого витягу шляхом безпосереднього доступу чи у порядку інформаційної взаємодії Єдиного реєстру довіреностей з Державним реєстром речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень та/або Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань здійснюється безкоштовно» [111].

- *«перевірка справжності бланків нотаріальних документів»* [41, с. 62].

Тексти свідоцтв про право на спадщину та їх дублікатів згідно п. 1 Гл. 9 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України «викладаються на спеціальних бланках нотаріальних документів з лицьового та зворотного боку цих бланків» [96]. «Обов'язковій перевірці підлягає кожний аркуш документа, який викладений на спеціальних бланках нотаріальних документів та подається для вчинення нотаріальних дій, шляхом безпосереднього доступу до Єдиного реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів» (п. 5 Порядку витрачання, зберігання, обігу спеціальних бланків нотаріальних документів і звітності про їх використання, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2009 р. № 812) [96].

«Інформаційна довідка про перевірку спеціального бланка нотаріального документа долучається до примірника свідоцтва, який зберігається у справах нотаріуса» (пп. 4, 5 Гл. 8 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

«Перевірка справжності спеціальних бланків нотаріальних документів за даними реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів, що пов'язана з вчиненням

нотаріальних дій, з видачею про це інформаційної довідки здійснюється безкоштовно» (п. 1 Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження розміру плати за користування Єдиним реєстром спеціальних бланків нотаріальних документів та внесення змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України» від 18.02.2010 № 334/5, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 23 лютого 2010 р. за № 179/17474) [114].

- *«перевірка у Спадковому реєстрі»* [41, с. 62].

При підготовці до видачі свідоцтва про право на спадщину за законом або заповітом нотаріус за даними Спадкового реєстру перевіряє наявність спадкової справи, спадкового договору, заповіту. Раніше це було врегульовано пунктом 209 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 № 20/5, зареєстрованої в Міністерстві юстиції України 3 березня 2004 р. за № 283/8882. Але в діючому Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України така вимога відсутня. Однак, Положення про Спадковий реєстр, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 11.07.2011 за № 831/19569, містить непрямі норми, які вказують на необхідність проведення перевірок при оформленні права на спадщину – *«інформаційні довідки зі Спадкового реєстру, пов'язані із заведенням спадкових справ і видачею свідоцтв про право на спадщину, готуються в одному примірнику, який залишається у справах нотаріуса, що відкриває та веде такі спадкові справи»* (пункт 3.6 Розд. III Положення), *«проведення перевірки інформації про наявність чи відсутність заведеної спадкової справи та виданих свідоцтв про право на спадщину у разі видачі свідоцтва про право на спадщину»* (пункт 4.2 Розд. IV Положення) [92]. Отже, незважаючи на відсутність прямої вказівки закону про необхідність здійснення перевірок у Спадковому реєстрі перед видачею свідоцтва про право на спадщину, вважаємо, що їх здійснення є обов'язковим.

«Пошук інформації про наявність або відсутність у Спадковому реєстрі заведеної спадкової справи та виданого свідоцтва про право на спадщину здійснюється за прізвищем, ім'ям та по батькові (за наявності) спадкодавця,

реєстраційним номером облікової картки платника податків згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків (за наявності) та датою смерті спадкодавця. За результатом такої перевірки нотаріус формує інформаційну довідку зі Спадкового реєстру (спадкові справи та видані на їх підставі свідоцтва про право на спадщину).

За проведення перевірки інформації про наявність чи відсутність заведеної спадкової справи та виданих свідоцтв про право на спадщину у разі видачі свідоцтва про право на спадщину плата не справляється» згідно п. 4.2 Розд. IV Положення про Спадковий реєстр, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 11.07.2011 за № 831/19569 [92].

«Пошук інформації про наявність або відсутність посвідченого заповіту, спадкового договору у Спадковому реєстрі здійснюється за прізвищем, ім'ям та по батькові (за наявності) заповідача (відчужувача), його роком народження (за наявності) та/або реєстраційним номером облікової картки платника податків згідно з Державним реєстром фізичних осіб-платників податків (за наявності)» (п. 3.5 Розд. III Положення про Спадковий реєстр, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11.07.2011 за № 831/19569) [92]. За результатом такої перевірки нотаріус формує інформаційну довідку зі Спадкового реєстру (заповіти/спадкові договори).

«За проведення перевірки інформації про наявність або відсутність посвідченого заповіту і спадкового договору у разі видачі свідоцтва про право на спадщину з видачею витягу або інформаційної довідки справляється плата у розмірі у розмірі п'ятдесяти однієї гривні» (пп. 3.4 п. 3 Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Спадковий реєстр» від 07.07.2011 № 1810/5, зареєстрованого Міністерстві юстиції України 11 липня 2011 р. за № 831/19569) [112].

- *«перевірка відомостей щодо об'єктів нерухомого майна у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно»* [41, с. 62].

«Нотаріус при оформленні спадкових прав на нерухоме майно обов'язково використовує відомості Державного реєстру речових прав на нерухоме майно шляхом

безпосереднього доступу до нього» (п. 4.18 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

Безпосередній доступ до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно дозволяє нотаріусу повно та всебічно дослідити об'єкт нерухомості, який входить до складу спадкового майна перед видачею свідоцтва про право на спадщину. Крім загальних відомостей про нерухомість (тип об'єкта нерухомого майна, реєстраційний номер об'єкта нерухомого майна, адреса, загальна та житлова площа, технічний опис майна; дата, час державної реєстрації, державний реєстратор, підстава виникнення права власності, форма власності, розмір частки, власник тощо), нотаріус повинен встановити відсутність заборони або арешту цього майна.

Відповідно п. 4.16, п. 4.17 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України «у разі наявності заборони нотаріус письмово повідомляє кредитора про те, що спадкоємцям боржника видано свідоцтво про право на спадщину. Якщо на спадкове майно накладено арешт судовим чи слідчими органами, видача свідоцтва про право на спадщину затримується до зняття арешту» [97].

За результатом пошуку в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно нотаріус формує інформаційну довідку з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Реєстру прав власності на нерухоме майно, Державного реєстру іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна щодо суб'єкта/об'єкта (за адресою нерухомого майна, за П.І.Б. померлого).

Стаття 34 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» визначає «розмір плати, яка справляється за отримання інформації нотаріусом під час вчинення нотаріальних дій з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва шляхом безпосереднього доступу до нього у розмірі 0,04 прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року, в якому подаються відповідні документи для проведення державної реєстрації прав, та округлюється до найближчих 10 гривень» [108].

- «перевірка відсутності обтяжень рухомого майна у Державному реєстрі обтяжень рухомого майна, якщо спадкується рухоме майно, що підлягає державній реєстрації (транспортні засоби, акції тощо)» [41, с. 62].

Видача свідоцтва про право на спадщину на рухоме майно, право власності на яке підлягає державній реєстрації, проводиться нотаріусом після перевірки відсутності обтяжень цього майна за даними Державного реєстру обтяжень рухомого майна шляхом безпосереднього доступу до нього.

За результатом пошуку нотаріус формує Витяг з Державного реєстру обтяжень рухомого майна. Згідно п. 34 Порядку ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 2004 р. № 830 «у витягу зазначаються дата реєстрації обтяження рухомого майна, реєстраційний номер запису, відомості про боржника, обтяжувача, реєстратора, відступлення прав на предмет обтяження, опис предмета обтяження, достатній для його ідентифікації, та/або його реєстраційні дані, розмір основного зобов'язання, строк виконання основного зобов'язання в повному обсязі, підставу виникнення обтяження» [94].

«Витяг містить відомості щодо одного обтяження рухомого майна. Якщо за зазначеними особою ідентифікаторами в Реєстрі знайдено декілька записів щодо обтяження рухомого майна, така особа має можливість отримати витяг щодо кожного окремого запису.

Витяг формується на аркушах паперу формату А4 (210 х 297 міліметрів) без використання спеціальних бланків та скріплюється печаткою нотаріуса.

Розміри плати за надання витягу з Державного реєстру обтяжень рухомого майна встановлені Додатком до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна» від 5 липня 2004 р. № 830 в паперовій формі – у розмірі 0,03 прожиткового мінімуму для працездатних осіб, в електронній формі – 0,02 прожиткового мінімуму для працездатних осіб» [113].

- «перевірка відомостей у Державному земельному кадастрі (у разі програмного доступу до Державного земельного кадастру)» [41, с. 62].

Стаття 1 Закону України «Про Державний земельний кадастр» визначає, що «Державний земельний кадастр – це єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження у їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами» [106]. Надання нотаріусам доступу до Кадастру здійснюється через веб-сервіси веб-порталу «Публічна кадастрова карта», який є частиною програмного забезпечення Державного земельного кадастру та розміщений на веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, за умови ідентифікації особи з використанням кваліфікованого електронного підпису та захищеного носія особистих ключів, або за допомогою програмного забезпечення Кадастру шляхом підключення до нього з використанням телекомунікаційних каналів зв'язку та кваліфікованого електронного підпису та захищеного носія особистих ключів.

«Пошук відомостей про зареєстровану земельну ділянку у Кадастрі здійснюється за її кадастровим номером. Кадастровим номером земельної ділянки є індивідуальна, що не повторюється на всій території України, послідовність цифр та знаків, яка присвоюється земельній ділянці під час її державної реєстрації і зберігається за нею протягом усього часу існування (ст. 1 Закону України «Про державний земельний кадастр»).

Відомості Державного земельного кадастру є відкритими та загальнодоступними, крім випадків, передбачених законом, та надаються у формі: витягів з Державного земельного кадастру; довідок, що містять узагальнену інформацію про землі (території); вивертів з картографічної основи Державного земельного кадастру, кадастрової карти (плану); копій документів, що створюються під час ведення Державного земельного кадастру» (ст. 38 Закону України «Про державний земельний кадастр») [106].

«Видача свідоцтва про право на спадщину на земельну ділянку нотаріусом проводиться за умови отримання витягу з Державного земельного кадастру, у тому

числі шляхом безпосереднього доступу до нього» [97] згідно пп. 4.20 п. 4 Гл. 10 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України.

Витяг з Державного земельного кадастру надається в паперовій або електронній формі та містить усі відомості про земельну ділянку, внесені до Поземельної книги, крім відомостей про речові права на земельну ділянку, що виникли після 1 січня 2013 року, а також за бажанням заявника – відомості Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про речові права на земельну ділянку, їх обтяження, одержані в порядку інформаційної взаємодії між Державним земельним кадастром та Державним реєстром речових прав на нерухоме майно. «Складовою частиною витягу є кадастровий план земельної ділянки, сформований як вкопіювання з кадастрової карти (плану) території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Витяг з Державного земельного кадастру в паперовій формі надається заявнику в день надходження заяви. Витяг з Державного земельного кадастру в електронній формі надається в режимі реального часу.

Витяг з Державного земельного кадастру в паперовій формі надається без використання спеціальних бланків, проставлення печатки та містить обов'язкове посилання на Державний земельний кадастр. Обов'язковим атрибутом витягу є QR-код, що містить інформацію про документ.

Витяг з Державного земельного кадастру в електронній формі оформлюється відповідно до Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» (ч. 4 ст. 38 Закону України «Про державний земельний кадастр») [106].

За надання відомостей з Державного земельного кадастру справляється адміністративний збір у розмірі, встановленому статтею 41 Закону України «Про державний земельний кадастр».

«З метою якісного виконання своїх професійних обов'язків, крім вищевказаних обов'язкових перевірок, нотаріус здійснює і низку факультативних. Зокрема, при оформленні спадкових прав нотаріус додатково проводить:

- перевірку відсутності/наявності податкової застави у спадкодавця за даними Державного реєстру обтяжень рухомого майна (пп. 2.1, 2.2 п. 2 Гл. 2 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України);
- перевірку відсутності/наявності спадкодавця у Реєстрі боржників (частини 3, 4 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження»);
- перевірку, чи не є спадкодавець або спадкоємець стороною по судовій справі – на сайті Судової влади України у розділі «Інформація щодо стадій розгляду судових справ» за ПІБ власника можна з'ясувати, або в Єдиному державному реєстрі судових рішень за назвою суду, номером справи, періодом винесення рішення;
- перевірку податкового номера за сервісами <http://ind-kod.org.ua/> або <http://ur.biz.ua/ua>;
- перевірку паспорта старого зразка у сервісах Міністерства внутрішніх справ України <http://wanted.mvs.gov.ua/passport>;
- перевірку ID-паспорта громадянина України за допомогою програми ID-READER;
- перевірку, чи не змінено назву вулиці внаслідок декомунізації за розпорядженнями сільських, селищних, міських рад або сільських, селищних, міських голів населених пунктів;
- перевірку, чи не є нерухомість об'єктом культурної спадщини в Державному реєстрі нерухомих пам'яток України на сайті Міністерства культури України (статті 13, 18, 20 Закону України «Про охорону культурної спадщини»);
- перевірку дійсності Звіту за Єдиною базою даних звітів про оцінку (п. 2.5 Порядку ведення єдиної бази даних звітів про оцінку для цілей оподаткування та нарахування і сплати інших обов'язкових платежів, які справляються відповідно до законодавства, затвердженого наказом Фонду державного майна України від 10.06.2013 № 795) (у разі ініціативного подання спадкоємцем звіту про оцінку спадкового майна

або у разі необхідності сплати спадкоємцем податку на доходи фізичних осіб)» [41, с. 62].

«4 етап. Видача свідоцтва про право на спадщину» [41, с. 62].

Виконання договору щодо розподілу спадщини завершується видачею свідоцтва про право на спадщину. Так, спадкоємці, які розподілили спадщину можуть оформити свої спадкові права шляхом одержання в нотаріальній конторі свідоцтва про право на спадщину з урахуванням своїх домовленостей.

«З позицій цивільно-правового синтезу нотаріальної діяльності та правочинів учасників спадкових правовідносин у літературі роз'яснюється природа і значення видачі свідоцтва про право на спадщину. Видача останнього – це констатація факту прийняття спадщини спадкоємцем, засвідчення правонаступництва, що відбулося актом прийняття спадщини спадкоємцем, із зворотною силою до моменту її відкриття» [103, с. 188-190, 203].

«Свідоцтву про право на спадщину в наукових дослідженнях спадкового права надається саме правопідтверджуюче функціональне значення» [77, с. 302]. «Свідоцтво про право на спадщину засвідчує або підтверджує виникнення права на спадщину як необхідну умову виникнення права власності на нерухоме майно, інших майнових прав» [54, с. 297].

«Свідоцтво про право на спадщину – це документ, який посвідчує перехід права власності на спадкове майно від спадкодавця до спадкоємців» [62, с. 292].

Питання про правове значення свідоцтва про право на спадщину в сучасній літературі вирішується неоднозначно. «Більшість авторів зазначають, що свідоцтво про право на спадщину не має конститутивного, правостворюючого значення, а є правопідтверджуючим документом» [89, с. 304-305], [55, с. 113]. Проте висловлюється й інший погляд: «право власності, і, відповідно, правомочності володіння, користування та розпорядження майном породжується прийняттям спадщини, а не свідоцтвом про право на спадщину, і виникає не з моменту отримання свідоцтва про право на спадщину, а з часу відкриття спадщини. Відтак важко визнати свідоцтво про право на спадщину документом, що має правовстановлююче значення. З цього формулюється висновок про те, що свідоцтво про право на спадщину

легітимує спадкоємця, який прийняв спадщину, тобто є підтвердженням правонаступництва, що відбулося» [51, с. 302-303].

Одержання свідоцтва про право на спадщину *є правом, а не обов'язком спадкоємців*. Згідно з ч. 3 ст. 1296 ЦК України «відсутність свідоцтва про право на спадщину не позбавляє спадкоємця права на спадщину. Факт неоформлення спадкових прав не тягне за собою втрату спадкоємцем прав на спадкове майно, якщо воно було прийняте у встановлений законом строк і встановленим законом способом» [150].

Однак законодавець встановлює один випадок, коли отримання свідоцтва про право на спадщину є обов'язком спадкоємця. Відповідно до ст. 1297 ЦК України «спадкоємець, який прийняв спадщину, у складі якої є майно та/або майнові права, які обтяжені, та/або нерухоме майно та інше майно, щодо якого здійснюється державна реєстрація, зобов'язаний звернутися до нотаріуса або в сільських населених пунктах – до уповноваженої на це посадової особи відповідного органу місцевого самоврядування за видачею йому свідоцтва про право на спадщину на таке майно» [150].

Видача свідоцтва про право на спадщину спадкоємцям, які прийняли спадщину, ніяким строком не обмежена.

Свідоцтво про право на спадщину видається *за місцем відкриття спадщини*.

Видача свідоцтва про право на спадщину здійснюються нотаріусом за формами відповідно до Правил ведення нотаріального діловодства, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 23.12.2010 за № 1318/18613. Так, додатком № 25 до Правил ведення нотаріального діловодства передбачено форми свідоцтв про право на спадщину, яке видається спадкоємцям із урахуванням укладеного ними договору про зміну розміру частки (Форма № 15), договору про зміну черговості одержання права на спадкування (Форма № 15-1), договору про поділ спадщини (Форма № 15-2).

Свідоцтво про право на спадщину «викладається на спеціальних бланках нотаріальних документів з лицьового та зворотного боку цих бланків» (п. 1 Гл. 9 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

Аналіз пп. 2.1 п. 2 Гл. 1 Розд. II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України дозволяє зробити висновок, що *свідоцтво про право на спадщину, видане з урахуванням домовленості щодо розподілу спадщини виготовляється нотаріусом не менше ніж у трьох примірниках*, один з яких залишається у матеріалах нотаріальної справи, а інші – видаються сторонам-спадкоємцям. Усі примірники свідоцтва про право на спадщину мають силу оригіналу, у тому числі примірник, який зберігається у справах нотаріуса.

«На всіх примірниках свідоцтва про право на спадщину вчиняється посвідчувальний напис. Вчинення посвідчувальних написів здійснюється нотаріусом за формами відповідно до Правил ведення нотаріального діловодства, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 23.12.2010 за № 1318/18613 (пп. 1, 3 Гл. 10 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України).

Текст свідоцтва про право на спадщину та посвідчувальний напис можуть бути викладені як на лицьовому, так і на зворотному боці спеціального бланка нотаріального документа згідно п. 6.15 Розд. VI Правил ведення нотаріального діловодства» [102].

Оформлення свідоцтва про право на спадщину включає також його підписання. Свій підпис на свідоцтві нотаріус скріплює печаткою. «Відбиток печатки проставляється так, щоб він охоплював останні кілька літер найменування посади особи, яка підписала документ, або на окремо виділеному для цього місці» (п. 6.7 Розд. VI Правил ведення нотаріального діловодства) [102].

«Нотаріальна дія вважається вчиненою з моменту внесення про це запису до реєстру для реєстрації нотаріальних дій. Запис у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій є доказом вчинення нотаріальної дії» (п. 2, 3 Гл. 11 Розд. I Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України) [97].

Відповідно до п. 6.6 Розд. VI Правил ведення нотаріального діловодства «кожній нотаріальній дії присвоюється окремий реєстровий номер. Дата запису в реєстрі повинна відповідати даті вчинення нотаріальної дії і даті складання свідоцтва про право на спадщину» [102].

Після внесення запису про видачу свідоцтва про право на спадщину до реєстру для реєстрації нотаріальних дій нотаріус проставляє відповідні відмітки про видачу свідоцтва у Книзі обліку і реєстрації спадкових справ.

«5 етап. Державна реєстрація свідоцтва про право на спадщину у Спадковому реєстрі» [41, с. 63].

Відомості про видачу свідоцтва про право на спадщину підлягають обов'язковій реєстрації у Спадковому реєстрі. *Державна реєстрація свідоцтва про право на спадщину, виданого на підставі договору щодо розподілу спадщини у Спадковому реєстрі – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення спадкових прав шляхом внесення відповідних відомостей до Спадкового реєстру.*

До Спадкового реєстру вносяться відомості щодо:

- «спадкодавця (прізвище та ім'я (імена), по батькові (за наявності); реєстраційний номер облікової картки платника податків згідно з Державним реєстром фізичних осіб – платників податків або причина його відсутності; дата та місце (у разі коли воно невідоме – назва країни) народження; дата смерті).
- номера спадкової справи, дати та місця її заведення, місця зберігання.
- видачі свідоцтва про право на спадщину (відомості про спадкоємця (спадкоємців) для: 1) фізичних осіб – прізвище, ім'я та по батькові (за наявності); резидент (нерезидент), реєстраційний номер облікової картки платника податків згідно з Державним реєстром фізичних осіб-платників податків або причина його відсутності, черга спадкоємця за законом, ступінь споріднення, місце проживання або місцеперебування; 2) юридичних осіб – найменування, резидент (нерезидент), код за Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України (податковий номер) (за наявності), місцезнаходження;
- відомості про отримане у спадщину майно (його найменування, опис, вартість, частка тощо);

- серії та номери спеціальних бланків нотаріальних документів, на яких викладено текст свідоцтва (для консульських установ України – за наявності);
- номер у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій;
- дата видачі та відомості про особу, яка видала свідоцтво про право на спадщину (видавець);
- відомості про видачу дубліката свідоцтва про право на спадщину (серії та номери спеціальних бланків нотаріальних документів, на яких викладено текст дубліката (за наявності), номер у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій, дата видачі дубліката, відомості про особу, яка видала дублікат, місце його видачі).
- визнання свідоцтва про право на спадщину недійсним (вид, дата та номер документа, на підставі якого свідоцтво про право на спадщину визнане недійсним, найменування суду (видавець)).
- додаткових відомостей;
- реєстратора» (п. 2.2, п. 2.9 Розд. II Положення про Спадковий реєстр, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11.07.2011 за № 831/19569) [92].

«Для підтвердження факту внесення відомостей щодо видачі свідоцтва про право на спадщину до Спадкового реєстру нотаріус готує витяг про реєстрацію у Спадковому реєстрі. Нотаріус готує відповідний витяг у двох примірниках, один з яких залишається у справах нотаріуса, а другий видається спадкоємцеві» (п. 2.10 Розд. II Положення про Спадковий реєстр, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 11.07.2011 за № 831/19569) [92].

Згідно пп. 3.4 п. 3 Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Спадковий реєстр», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 07.07.2011 № 1810/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 11.07.2011 за № 831/19569 «за формування у Спадковому реєстрі одного

реєстраційного запису про видачу свідоцтва про право на спадщину з видачею про це відповідного витягу справляється плата у розмірі п'ятдесяти однієї гривні» [112].

«6 етап. Державна реєстрація права власності на нерухоме майно у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно» [41, с. 64].

Факультативним етапом оформлення прав спадкоємців є державна реєстрація права власності на нерухоме майно. Державна реєстрація права власності на нерухоме майно здійснюється лише у разі, якщо до складу спадкового майна входить нерухомість. У разі, якщо свідоцтво про право на спадщину видається на рухоме майно, оформлення прав спадкоємців завершується на етапі реєстрації спадкових прав у Спадковому реєстрі видачею відповідного витягу.

Очевидно, що державна реєстрація речових прав спадкоємців на нерухоме майно можлива лише за свідоцтвом про право на спадщину, виданим на підставі договору про поділ спадкового майна.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» «державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно» [108].

Однією із засад державної реєстрації прав згідно ст. 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» «є одночасність вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва та державної реєстрації прав» [108]. Це означає, що *державна реєстрація права власності на нерухоме майно проводиться нотаріусом одночасно з видачею свідоцтва про право на спадщину.*

«Державна реєстрація речових прав у результаті видачі свідоцтва про право на спадщину одночасно із вчиненням такої нотаріальної дії, проводиться нотаріусом, яким вчинено відповідну нотаріальну дію» [108] згідно ст. 31⁻² Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

«У разі якщо у результаті видачі свідоцтва про право на спадщину одночасно із вчиненням такої нотаріальної дії, необхідно проводити декілька реєстраційних дій або реєстраційні дії щодо декількох об'єктів, державна реєстрація прав проводиться поступово в міру завершення попередньої реєстраційної дії.

У разі якщо в межах однієї спадкової справи здійснюється одночасна видача декількох свідоцтв про право на спадщину, що має наслідком проведення декількох реєстраційних дій щодо різних суб'єктів речового права або реєстраційних дій щодо декількох об'єктів, державна реєстрація прав проводиться після видачі таких свідоцтв про право на спадщину.

Нотаріус у результаті вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, що має наслідком набуття, зміну чи права власності, одночасно зі вчиненням такої нотаріальної дії, самостійно формує та реєструє заяву про державну реєстрацію прав та проводить державну реєстрацію прав у порядку, передбаченому законом.

За наявності поважних причин (надзвичайна або невідвротна за даних умов подія (непереборна сила) державна реєстрація права власності у результаті вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, що має наслідком набуття, зміну чи припинення права власності, одночасно з видачею свідоцтва про право на спадщину, може бути проведена іншим нотаріусом за домовленістю із ним та за попереднім письмовим повідомленням відповідного територіального органу Міністерства юстиції України із зазначенням поважних причин, відомостей про нотаріуса, який проводитиме державну реєстрацію права власності, та строку відсутності.

Передача заяв на проведення державної реєстрації прав до іншого нотаріуса здійснюється за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав відповідним територіальним органом Міністерства юстиції України.

У разі смерті нотаріуса, оголошення його померлим чи безвісно відсутнім у порядку, встановленому законом, або якщо нотаріус за станом здоров'я не може здійснити державну реєстрацію права власності, припинення або зупинення діяльності такого нотаріуса, передача заяв на проведення державної реєстрації прав до іншого нотаріуса здійснюється за рішенням відповідного територіального органу

Міністерства юстиції України» (ч. 1, ч. 2, ч. 6-8 ст. 31⁻² Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [108].

«Результатом проведення державної реєстрації права власності є Витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про реєстрацію права власності.

Витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно про реєстрацію права власності за бажанням заявника надається у паперовій формі шляхом друку за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру прав на аркушах паперу форматом А4 (210 х 297 міліметрів) без використання спеціальних бланків, з проставленням підпису та печатки державного реєстратора (нотаріуса).

За державну реєстрацію прав у результаті вчинення нотаріальних дій справляється адміністративний збір у розмірі 0,1 прожиткового мінімуму для працездатних осіб згідно ч. 4 ст. 34 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [108].

ВИСНОВКИ

У Висновках викладено основні результати дисертаційного дослідження, сформульовано найбільш суттєві теоретичні положення та пропозиції стосовно вдосконалення законодавства України стосовно регулювання правовідносин розподілу спадщини, поняття договорів щодо розподілу спадщини, їх характерних однак та місця в системі цивільно-правових договорів, динаміки договорів щодо розподілу спадщини, а також нотаріального оформлення прав спадкоємців за договором щодо розподілу спадщини, зокрема:

1. Аналіз норм цивільного законодавства України дозволяє виділити такі договори у сфері спадкування як: Договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України); Договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України); Договір про поділ спадкового майна (ст. 1278 ЦК України); Договір про задоволення спадкоємцями вимог кредитора спадкодавця (ч. 2 ст. 1282 ЦК України); Договір про тлумачення заповіту (ч. 1 ст. 213 ЦК України); Договір між спадкоємцями та виконавцем заповіту про призначення останнього (ч. 2 ст. 1287 ЦК України); Договір на управління спадщиною (ст. 1285 ЦК України); Договір охорони спадкового майна (ст. 1283 ЦК України).

У наведеній системі договорів у сфері спадкування важливе місце займають договори щодо розподілу спадщини, а саме: Договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України); Договір про зміну розміру частки у спадщині (ч. 2, 3 ст. 1267 ЦК України); Договір про поділ спадщини спадкоємцями (ст. 1278 ЦК України).

2. Договори щодо розподілу спадщини – це домовленість спадкоємців, які прийняли спадщину, спрямована на забезпечення справедливого розподілу ними спадщини, її частки або права на спадщину, оформлення якої здійснюється після спливу строку для прийняття спадщини та до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину.

3. Характерними ознаками договорів щодо розподілу спадщини є: вони вчиняються у зв'язку з відкриттям спадщини; мають локальний характер; є строковими; правовою метою є встановлення спадкоємцями власних умов

спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна, замість тих, які встановлені заповітом або законом; договори щодо розподілу спадщини не можуть бути достатньою правовою підставою виникнення, зміни та припинення спадкових правовідносин; всі сторони таких договорів є спадкоємцями; договори щодо розподілу спадщини мають особисто-довірчий характер; свобода вибору контрагента за договорами щодо розподілу спадщини обмежена; договори щодо розподілу спадщини безпосередньо впливають на відносини власності; досліджувані договори є правовою підставою виникнення відповідного договірної зобов'язання.

4. Договори щодо розподілу спадщини спрямовані на визначення спадкоємцями власних умов спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна, замість тих, які встановлені заповітом або законом.

5. Об'єктом договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є спадщина, її частка або право на спадщину. Предметом досліджуваних договорів є дії спадкоємців щодо реалізації ними своїх спадкових прав стосовно розподілу спадщини, її частки або права на спадщину.

6. Зобов'язання щодо розподілу спадщини – це цивільне правовідношення, що опосередковує перехід спадщини, її частки або права на спадщину, в якому сторони договору щодо розподілу спадщини (спадкоємці) здійснюють взаємопогоджені дії для досягнення мети відповідного договору.

7. Об'єктом зобов'язання щодо розподілу спадщини є дії спадкоємців, спрямовані на визначення спадкоємцями власних умов спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна, замість тих, які встановлені заповітом або законом. Предметом таких зобов'язань є спадщина, її частка або право на спадщину.

8. Пропонується визначити строк укладення договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини та:

викласти ч. 1 ст. 1259 ЦК України у наступній редакції:

«Стаття 1259. Зміна черговості одержання права на спадкування

1. Черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінена нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців» [149], *«які прийняли спадщину, укладеним після спливу строку для прийняття спадщини та до видачі свідоцтв про право на спадщину»*. «Цей договір не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині» [149].

змінити назву статті 1267 ЦК України та викласти частину 3 статті у наступній редакції:

Стаття 1267. *«Зміна розміру частки у спадщині»*

3. *«Заінтересовані»* спадкоємці, *«які прийняли спадщину за нотаріально посвідченим договором»*, *«якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів»* [149], *«після спливу строку для прийняття спадщини та до видачі свідоцтва про право на спадщину»*, *«можуть змінити розмір частки у спадщині когось із них»* [149].

доповнити ст. 1278 ЦК України частиною 3 у наступній редакції:

Стаття 1278. Поділ спадщини між спадкоємцями

«3. Спадкоємці, які прийняли спадщину мають право на поділ спадкового майна. Поділ спадкового майна проводиться за нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців після спливу строку для прийняття спадщини та до видачі свідоцтва про право на спадщину».

9. Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є основними, вільними (волютарними), договорами особливого роду, взаємними (синалагматичними), консенсуальними, переважно безоплатними договорами (але можуть бути і оплатними), укладаються на користь його сторін, а також є непоіменованими та нетиповими договорами.

10. Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини не охоплюються існуючим поділом цивільних договорів за критерієм правової мети. Це означає, що договори щодо розподілу спадщини є нетиповими, тобто знаходяться за межами існуючих договірних типів.

11. Договори у сфері спадкування складають «тип», який об'єднує однорідну групу цивільно-правових договорів, особливе місце у якій посідають договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини. Маючи всі загальні риси, характерні для договорів спадкування в цілому, досліджувані договори відрізняються від інших договорів даного типу суттєвими відмінностями (правова мета, спільний предмет тощо), що дозволяє говорити про їх видову самостійність.

12. Пропонується доповнити існуючі класифікації цивільно-правових договорів шляхом виділення нового типу цивільно-правових договорів – договорів у спадковому праві, на рівні з виділенням нового виду договорів спадкування – договорів щодо розподілу спадщини (договір про зміну черговості одержання права на спадкування, договір про зміну розміру частки у спадщині, договір про поділ спадкового майна).

13. Єдиною необхідною і достатньою умовою для укладення договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини є *умова про предмет*. Однак, будь-яка із сторін може визнати недостатньою умову про предмет і запропонувати включити у договір випадкові умови. У такому разі ці умови набувають значення істотних. Враховуючи нормативну неврегульованість питання змісту договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини, можна зробити висновок, що включення у договір звичайних умов наразі неможливо.

14. При посвідченні договору про зміну черговості одержання права на спадкування нотаріусу рекомендується вказувати у тексті договору відомості про: *спадкодавця; спадкоємців, які закликаються до спадкування та прийняли в установленому законом порядку спадщину – сторін договору; відомості про наявність або відсутність інших спадкоємців, які не беруть участі у договорі; застереження про дотримання прав інших осіб, в тому числі спадкоємців; вказівка, для кого саме із спадкоємців за законом, змінюється черговість одержання права на спадкування; розмір частки у спадщині, належної спадкоємцям до та після залучення до спадкування спадкоємця наступної черги; розподіл витрат за нотаріальне посвідчення договору; роз'яснення положень чинного законодавства про умови та наслідків укладення відповідного договору.*

15. При посвідченні договору про зміну розміру часток у спадщині нотаріусу у тексті договору слід вказувати відомості про: *спадкодавця; спадкоємців, які закликаються до спадкування та прийняли в установленому законом порядку спадщину – сторін договору; відомості про наявність або відсутність інших спадкоємців, які не беруть участі у договорі; застереження про дотримання прав інших осіб, в тому числі спадкоємців; розмір ідеальних часток у спадщині спадкоємців відповідно до закону та після укладення договору; розподіл витрат за нотаріальне посвідчення договору; роз'яснення положень чинного законодавства про умови та наслідків укладення відповідного договору.*

16. При посвідченні договору про поділ спадкового майна у тексті договору нотаріусу слід вказувати відомості про: *спадкодавця; спадкоємців, які закликаються до спадкування та прийняли в установленому законом порядку спадщину – сторін договору; застереження про дотримання прав інших осіб, в тому числі спадкоємців; розмір ідеальних часток у спадщині відповідно до закону; спадкове майно, яке належало спадкодавцю із посиланням на документи, що посвідчують право власності та підтверджують державну реєстрацію на нього; порядок розподілу речей, які входять до складу спадщини; наявність чи відсутність застосування грошової компенсації, якщо вартість поділених речей різна; розподіл витрат за нотаріальне посвідчення договору; роз'яснення положень чинного законодавства про умови та наслідків укладення відповідного договору.*

17. Договір про зміну черговості одержання права на спадкування має посвідчуватись нотаріально, що прямо передбачено ст. 1259 ЦК України.

Форма договору про зміну розміру частки у спадщині залежить від виду майна, право на яке входить до складу спадщини. Якщо до складу спадщини входять рухомі речі і зміна розміру часток у спадщині стосується їх, то домовленість може бути усною. Якщо ж це стосується нерухомих речей або транспортних засобів чи речей, відчуження яких відповідно до чинного законодавства вимагає нотаріальної форми, то договір між спадкоємцями має посвідчуватись нотаріально (ст. 1267 ЦК України).

Вимоги до форми договору про поділ спадкового майна встановлюються у ст. 367 ЦК України: якщо йдеться про поділ нерухомого майна, а також майна, що

потребує державної реєстрації (транспортні засоби, цінні папери, частки у статутних капіталах господарських товариств тощо), які є у спільній власності спадкоємців, договір підлягає нотаріальному посвідченню, якщо поділ іншого майна – договір укладається в простій письмовій формі (ст. 207 ЦК України). Для договорів з нерухомістю щодо набуття прав на неї внаслідок поділу поширюється також вимога про державну реєстрацію прав (ст. 182 ЦК України).

18. Динаміка договірної зобов'язання щодо розподілу спадщини може мати як позитивний, так і аномальний характер. При позитивному розвитку зобов'язання щодо розподілу спадщини виявляє активну динаміку (у певних випадках – пасивну та активну динаміку), яка реалізується в стадії його виконання, що припиняється в момент досягнення правового результату, обумовленого договором або законом. У разі аномального розвитку зобов'язання щодо розподілу спадщини, яке виникло з моменту укладення договору, його динаміка на стадії виконання договору може зазнавати змін у змісті чи суб'єктному складі договору на підставі додаткових договорів чи вимог закону до моменту його припинення.

19. Пропонується виділити стадії договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини залежно від характеру його розвитку. Динаміка договору щодо розподілу спадщини при позитивному розвитку виглядає так: *стадія укладення договору; стадія припинення договору внаслідок його виконання*. При аномальному розвитку досліджуваний договір може мати такі стадії як: *стадія укладення договору; стадія зміни договору (змісту чи (та) суб'єктного складу); стадія припинення договору, в тому числі внаслідок його розірвання*.

20. Для договорів між спадкоємцями щодо розподілу спадщини характерним є неконкурентний спосіб укладення договорів, що обумовлено виключною сферою їх застосування – спадкування. Спадкування базується на особливих відносинах (родинні відносини, квазіродинні відносини, сімейні відносини, відносини з утримання), що унеможлиблює існування ринкової конкуренції між суб'єктами таких відносин – спадкоємцями.

21. Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини укладаються на основі вільного волевиявлення.

22. Договори щодо розподілу спадщини укладаються у загальному порядку.

23. Договір щодо розподілу спадщини набирає чинності й стає обов'язковим для сторін із *моменту його укладення* у належній формі. Так, договір про зміну черговості одержання права на спадкування вважається укладеним з моменту його нотаріального посвідчення, оскільки для такого договору встановлено обов'язкову нотаріальну форму. Натомість для договору про зміну розміру частки у спадщині та договору про поділ спадкового майна нотаріальна форма не є обов'язковою. Це означає, що момент укладення зазначених договорів залежить від їх форми. Тобто якщо договір укладено в усній формі, то він вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір (оферту), відповіді другої сторони про прийняття цієї пропозиції (акцепту). Якщо договір укладено в простій письмовій формі, він вважається укладеним з моменту його підписання сторонами. Якщо ж договір є нотаріально посвідченим, то він вважається укладеним з дня такого посвідчення (ст.ст. 638, 639 ЦК України).

24. Досліджувані договори мають посвідчуватися із додержанням правил оформлення спадщини. Саме нотаріус, у провадженні якого знаходиться спадкова справа, повинен нотаріально посвідчувати такий договір, оскільки лише цей нотаріус, маючи у своєму архіві заведену спадкову справу, знає всі її особливості та може вдало здійснити розподіл спадщини.

25. Загальновизнаними засобами для надання нотаріальному договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини юридичної достовірності є: викладення договорів на спеціальних бланках нотаріальних документів, проставлення підпису сторонами договору та власноручного підпису і печатки нотаріуса; вчинення нотаріусом посвідчувального напису; реєстрація договору щодо розподілу спадщини у реєстрі для реєстрації нотаріальних дій; внесення відомостей про витрачання бланків до Єдиного реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів.

26. Наслідком внесення змін до договору щодо розподілу спадщини є не повне припинення правового зв'язку між його сторонами, а лише зміна змісту правовідношення щодо розподілу спадщини. Зміна договору щодо розподілу спадщини може «протікати» в різних формах, а саме: видозміна зобов'язання сторін,

доповнення існуючого зобов'язання новими правами та обов'язками, часткове припинення в певній мірі зобов'язання щодо розподілу спадщини, однак завжди означає збереження існуючого правовідношення з певним обсягом прав та обов'язків у його сторін.

27. Спадкові права сторін договору щодо розподілу спадщини реалізуються у кінцевому документі – свідоцтві про право на спадщину. Свідоцтво про право на спадщину «активізує» встановлений у договорі розподіл спадщини. Цей документ видається на підставі відповідного договору щодо розподілу спадщини та підлягає державній реєстрації у Спадковому реєстрі, результатом чого є Витяг про реєстрацію у Спадковому реєстрі. Витяг про реєстрацію у Спадковому реєстрі є документом, яким держава офіційно визнає і підтверджує факт набуття сторонами договору спадкових прав внаслідок розподілу спадщини. Тому вважаємо, що момент виконання зобов'язання щодо розподілу спадщини слід пов'язувати лише з видачею свідоцтва про право на спадщину та його державною реєстрацією у Спадковому реєстрі. Саме в момент державної реєстрації свідоцтва про право на спадщину досягається юридична мета договору щодо розподілу спадщини.

28. Виконання зобов'язального правовідношення щодо розподілу спадщини передбачає обов'язок звернення сторін договору до нотаріуса за видачею свідоцтва про право на спадщину. Виконання цього обов'язку задовольняє інтереси лише тієї сторони, яка є його носієм, що не характерно для інших цивільних договірних зобов'язань. Виконання чи невиконання однією стороною договору щодо розподілу спадщини свого обов'язку щодо звернення до нотаріуса за видачею свідоцтва про право на спадщину жодним чином не впливає на права та інтереси іншої сторони такого договору.

29. Предметом виконання зобов'язання щодо розподілу спадщини є конкретна поведінка його учасників – дії спадкоємців щодо отримання свідоцтва про право на спадщину на підставі договору щодо розподілу спадщини.

30. Виконання договору між спадкоємцями щодо розподілу спадщини відбувається поетапно шляхом оформлення спадкоємцями своїх прав. Такими етапами є: 1) подання спадкоємцями заяви про видачу свідоцтва про право на

спадщину; 2) перевірка нотаріусом справжності юридичних фактів, які є підставою спадкування у осіб, що подали заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину та перевірка наявності всіх необхідних для цього документів; 3) здійснення нотаріусом обов'язкових та факультативних перевірок; 4) видача свідоцтва про право на спадщину; 5) державна реєстрація свідоцтва про право на спадщину у Спадковому реєстрі; 6) державна реєстрація права власності спадкоємців на нерухоме майно у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

31. Виконання договору щодо розподілу спадщини передбачає здійснення його сторонами дій, які спрямовані на отримання свідоцтва про право на спадщину. Наприклад, такими діями є подання спадкоємцями заяви про видачу свідоцтва про право на спадщину, надання нотаріусу всіх необхідних для видачі свідоцтва про право на спадщину документів, зокрема, документів, що посвідчують право власності на майно спадкодавця тощо.

Поняття «оформлення прав спадкоємців» крім здійснення певних дій сторонами договору щодо розподілу спадщини, передбачає ще й активну участь нотаріуса, адже без нього видача свідоцтва про право на спадщину неможлива. Зокрема, нотаріус здійснює перевірку справжності юридичних фактів, які є підставою спадкування у осіб, що подали заяву про видачу свідоцтва про право на спадщину та перевірку наявності всіх необхідних для цього документів; проводить обов'язкові та факультативні перевірки; видає свідоцтво про право на спадщину та проводить його державну реєстрацію у Спадковому реєстрі. Крім цього, зміст поняття «оформлення прав спадкоємців» охоплює й державну реєстрацію речових прав спадкоємців на нерухоме майно у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно.

32. Для малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, документом, на підставі якого заводиться спадкова справа може бути як заява про прийняття спадщини, так і заява про видачу свідоцтва про право на спадщину. Однак нотаріус не має права вимагати від малолітніх, неповнолітніх, недієздатних осіб, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена подання заяви про прийняття спадщини. Подання заяви про прийняття спадщини такими спадкоємцями є не обов'язком, а правом, яке регулюється ст. 1269 ЦК

України. Тобто у разі якщо малолітні, неповнолітні, недієздатні особи, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена виявили бажання та подали заяву про прийняття спадщини, нотаріус заводить спадкову справу на підставі такої заяви. Якщо ж такі спадкоємці не подавали заяву про прийняття спадщини, то спадкова справа заводиться на підставі заяви про видачу про видачу свідоцтва про право на спадщину.

33. До обов'язкових перевірок, які здійснює нотаріус при видачі свідоцтва про право на спадщину відносяться: перевірка фізичних або юридичних осіб, що звернулися за вчиненням нотаріальної дії на предмет застосування до них санкцій, передбачених статтею 4 Закону України «Про санкції», рішення про застосування яких прийняте Радою національної безпеки і оборони України та введено в дію указом Президента України, до фізичних або юридичних осіб, що звернулися за вчиненням нотаріальної дії; перевірка відомостей у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань; перевірки відомостей у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян; перевірка дійсності довіреності, у разі звернення представника; перевірка справжності бланків нотаріальних документів; перевірка у Спадковому реєстрі; перевірка відомостей щодо об'єктів нерухомого майна у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно; перевірка відсутності обтяжень рухомого майна у Державному реєстрі обтяжень рухомого майна, якщо спадкується рухоме майно, що підлягає державній реєстрації (транспортні засоби, акції тощо); перевірка відомостей у Державному земельному кадастрі (у разі програмного доступу до Державного земельного кадастру).

При оформленні спадкових прав нотаріус додатково проводить низку факультативних перевірок.

34. Свідоцтво про право на спадщину, видане з урахуванням домовленості спадкоємців щодо розподілу спадщини виготовляється нотаріусом не менше ніж у трьох примірниках, один з яких залишається у матеріалах нотаріальної справи, а інші – видаються сторонам-спадкоємцям. Усі примірники свідоцтва про право на спадщину мають силу оригіналу, у тому числі примірник, який зберігається у справах нотаріуса.

35. Факультативним етапом оформлення прав спадкоємців є державна реєстрація права власності на нерухоме майно. Державна реєстрація права власності на нерухоме майно здійснюється лише у разі, якщо до складу спадкового майна входить нерухомість. У разі, якщо свідоцтво про право на спадщину видається на рухоме майно, оформлення прав спадкоємців завершується на етапі реєстрації спадкових прав у Спадковому реєстрі видачею відповідного витягу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анікіна Г.В. Смерть фізичної особи як юридичний факт. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4. С. 166-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_4_32.
2. Аскназий С.И. Очерки хозяйственного права СССР. Ленинград: Рабоч. изд-во «Прибой», 1926.
3. Беяневич О.А. Господарський договір та способи його укладення: навчальний посібник. Київ: Наукова думка, 2002. 279 с.
4. Бервено С.М. Проблеми договірної права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 392 с.
5. Білоус Ж. А. Дійсність господарських договорів: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.04. Київ, 2005. 213 с.
6. Блинков О.Е., Егоренкова К.Ю. Юридические лица в наследственном праве. *Наследственное право*. 2011. № 1. С. 3-8.
7. Бобко Т.В. Зміст і форма правочину в цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2011. 20 с.
8. Богатых Е.А. Гражданское и торговое право. От древнего римского к современному российскому: учеб. пособие. Москва: ИНФРА-М, 1996. 192 с.
9. Богатых Е. Гражданское и торговое право (От древнеримского к современному российскому). Москва, 2000. 429 с.
10. Боднар Т. В. Виконання договірних зобов'язань у цивільному праві: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 270 с.
11. Боднар Т.В. Договірні зобов'язання у цивільному праві: (заг. положення): навч. посіб. Київ, 2007. 280 с.
12. Бородовський О.С. Укладення, зміна та розірвання договору у цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 211 с.
13. Бутовский А.Н. Договоры въ пользу третьихъ лицъ. *Журналъ министерства юстиціи*. 1910. № 10. С. 1–33.
14. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга первая: Общие положения: Изд. 3-е стереот. Москва: Статут, 2001. 848 с.

15. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. Издание дополненное, исправленное. Москва: Статут, 2003. 1055 с.
16. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право: Общие положения. Москва: Статут, 1997. 687 с.
17. Вавженчук С.Я. Договірне право: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2011. 584 с.
18. Вавженчук С.Я. Форма зміни або розірвання договору як елементи охорони цивільних та трудових прав. *Адвокат*. 2010. № 2. С. 19-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2010_2_2.
19. Веретельник Л.К. Проблема систематизації договорів у цивільному праві. *Форум права*. 2011. № 1. С. 180-189.
20. Вопросы кодификации советского законодательства. Сборник статей. Свердловск, 1995. 276 с.
21. Голубєва Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 642 с.
22. Гончаренко В.О. Безоплатні договори за цивільним законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 239-245.
23. Гордон М.В. Система договоров в советском гражданском праве: ученые записки ХЮИ. Вып. 5. 1954. С. 65-87
24. Гражданское право: в 4 т. / Витрянский В.В. и др.; отв. ред. Е.А. Суханов. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Волтерс Клувер, 2007. Том 3. 800 с.
25. Гражданское право: учебник в 3-х т. / под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. 6-е изд., перераб. и доп. Москва, 2005. Т. 1. 765 с.
26. Гражданское право: учебник для вузов / под ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. Часть 1. 464 с.
27. Давидова І. Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману: питання теорії та практики: монографія. Одеса: Фенікс, 2012. 184 с.
28. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін.; за ред. О.В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 896 с.

29. Дрішлюк О.П. Зміна та розірвання договору як спосіб захисту цивільних прав та законних інтересів учасників договірних відносин. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3. С. 113-118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2009_3_23.
30. Дрони́ков В.К. Наследственное право Украинской ССР. Киев: Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1974. 159 с.
31. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. Москва, 2001. 456 с.
32. Жилінкова І.В. Визначення обов'язкової частки у спадщині. *Нотаріат для Вас*. 2009. № 1-2. С. 12-20.
33. Заїка Ю.О., Рябокони́ Є.О. Спадкове право: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 352 с.
34. Заїка Ю.О. Спадкове право: становлення і розвиток: монографія. 2-е вид. Київ, 2007. 288 с.
35. Заїка Ю.О. Форма заповіту як умова його дійсності. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. №1-2. С. 73-76.
36. Зінькевич Ю.Є. Договори про розподіл спадщини: поняття та характерні ознаки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2021. Вип. № 49. С. 102–105.
37. Зінькевич Ю.Є. Зміна розміру часток у спадщині та її співвідношення з іншими діями спадкоємців. *Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі: мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20-21 грудня 2019 р.)* Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2019. С. 98–101.
38. Зінькевич Ю.Є. Зміна розміру часток у спадщині: проблеми нотаріальної практики XIV. *Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна цивілістика в умовах євроінтеграції»* (м. Одеса, 11-12 квітня 2019 року). Одеса, 2019. С. 50–53.
39. Зінькевич Ю.Є. Зміна черговості одержання права на спадкування: нотаріальний порядок. *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні: матер. Міжн. колокви. (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.)*. Одеса: Фенікс, 2018. С. 107–112.
40. Зінькевич Ю.Є. Особливості нотаріального договору про зміну черговості одержання права на спадкування. *Часопис цивілістики*. 2021. Вип. 40. С. 35–39.

41. Зінкевич Ю.Є. Особливості нотаріального оформлення прав спадкоємців при розподілі спадщини. *«Держава та регіони. Серія: Право»*. 2021. Вип. 1/2021. С. 60–66.

42. Zinkevych Y. The content of agreements on section of inheritance in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 1. С. 316-320.

43. Зобов'язальне право: теорія і практика: навч. посіб. для студ. юрид. вузів і фак. ун-тів / О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць та ін.; за ред. О.В. Дзери. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 912 с.

44. Зобов'язальне право України: підручник / за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. Київ: Істина, 2011. 848 с.

45. Илюшина М.Н. Актуальные вопросы формы сделок и института представительства юридических лиц. *Юрист*. 2006. № 1. С. 2-5.

46. Інструкція з ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян: Наказ Міністерства юстиції України від 24.07.2008 року № 1269/5 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0691-08> (дата звернення: 20.09.2020).

47. Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 03.04.2004 року № 20/5 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0283-04> (дата звернення: 10.10.2020).

48. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву. Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права». Москва: Статут, 2000. 777 с.

49. Иоффе О.С. Обязательственное право. Москва: Юридическая литература, 1975. 765 с.

50. Иоффе О.С. Советское гражданское право. Курс лекций. Ч. 2. Отдельные виды обязательств: учебное пособие для высш. юрид. учеб. заведений. Москва: Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. 531 с.

51. Казанцева А.Е. Наследственное право: учеб. пособие. Москва: Норма, 2012.

52. Калюжний Р.А., Вовк В.М. Римське приватне право: підруч. для вищ. навч. закл. Київ: «МП Леся», 2014. 240 с.
53. Ким Е.В. Услуга как объект обязательства. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2005. № 3. С. 38-45.
54. Козловська Л.В. Теоретичні засади здійснення і захисту спадкових прав: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 448 с.
55. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации: в 3 т. / под ред. Т.Е. Абовой, М.М. Богуславского, А.Г. Светланова; Ин-т государства и права РАН. Москва: Юрайт-Издат, 2007. Т. 3.
56. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. Москва: Госюриздат, 1958. 182 с.
57. Курс советского хозяйственного права / под ред. М. Дониова. – Москва: ОГИЗ, 1987. 329 с.
58. Кухарев О.Є. Загальна характеристика договорів у сфері спадкового права України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Випуск 48. Том 1. С. 98–101.
59. Кухарев О.Є. Місце договору про зміну черговості одержання права на спадкування в системі цивільно-правових договорів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 304-309.
60. Кухарев О. Окремі аспекти договору про зміну розміру часток у спадщині. *Підприємництво, господарство і право: Щомісячний науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2013. № 3. С. 11-15.
61. Кухарев О.Є. Особливості договору про зміну черговості одержання права на спадкування. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 4. С. 41-44.
62. Кухарев О.Є. Спадкове право України: навч. посібник. Київ: Алерта, 2013. 328 с.
63. Лещух Д.Р. Форма трудового договору: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Львів, 2005. 170 с.
64. Луць В.В. Деякі аспекти правового регулювання договірних відносин у господарській діяльності. *Розробка механізму правового регулювання договірних*

відносин у підприємницькій діяльності: зб. наук. праць / наук. ред. В.В. Луць. Київ: НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. С. 7-9.

65. Луць В. До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору. *Вісник Державної судової адміністрації України*. 2014. № 4. С. 64-74.

66. Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності. Навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 180 с.

67. Луць В.В. Поняття, значення та функції договору в цивільному праві. *Цивільне право України: підручник: у 2-х книгах*. Кн. 1. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 689 с.

68. Луць В.В. Сучасна кодифікація договірних прав в Україні: здобутки і проблеми. *Вісник академії правових наук України*. Харків, 2003. № 2 (22). С. 424-437.

69. Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із вжиттям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності: Рішення Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009 року / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09> (дата звернення: 05.09.2020).

70. Мигалюк Л.В. Місце та роль непоіменованих договорів в цивільному праві України. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 172-176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2011_2_29.

71. Міхно О.І. Припинення цивільно-правового договору: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 23 с.

72. Мічурін Є.О. Спадкове право: практика застосування. / Є.О. Мічурін, С.О. Сліпченко, О.Є. Кухарев. Харків: Юрсвіт, 2009. 464 с.

73. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2005. Т. II. 1048 с.

74. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2008. Т. II. 1088 с.

75. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за заг. ред. Короеда С.О. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2019. 1152 с.
76. Нижний А.В. Форма цивільно-правового договору та наслідки її недотримання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2011. 20 с.
77. Никитюк П.С. Наследственное право и наследственный процесс (проблемы теории и практики). Кишинев: Штиинца, 1973. 533 с.
78. Новий тлумачний словник української мови / Л.П Коврига, Т.В. Ковальова, В.Д. Пономаренко; за ред. доктора філологічних наук, проф. В.С. Калашника. Харків: Белкар-книга, 2005. 800 с.
79. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. Київ: Аконіт, 2000. Т. 4. 941 с.
80. Новицкий И.Б., Лунц Л.А. Общее учение об обязательстве. Москва: Юрид. лит., 1950. 418 с.
81. Озернюк Г.В. Система цивільно-правових договорів за законодавством України і зарубіжних країн. *Наук. вісн. міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція: зб. наук. пр.* Одеса: МГУ, 2011. Вип. 1. С. 91–95.
82. Окремі питання спадкування: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 11.10.2011 року / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0064323-11> (дата звернення: 26.02.2021).
83. Олюха В.Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції, система: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 186 с.
84. Орлов І.П., Кухарев О.Є. Правочини в сфері спадкового права. Київ: Алерта, 2013. 270 с.
85. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах: Общая и особенная части. Москва: Дело, 2000. 276 с.
86. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 року № 2801-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 07.06.2019).

87. Основи римського приватного права: підручник / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.; за заг. ред. В.І. Борисової та Л.М. Баранової. Харків: Право, 2008. 224 с.

88. Печений О.П. Право на обов'язкову частку як особливий вид спадкування. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 6 (90). С. 28-33.

89. Печений О.П. Спадкове право. Харків: Фактор, 2012. 368 с.

90. Погрібний С.О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія. Київ: Правова єдність. 2009. 304 с.

91. Погрібний С. Регулювання договірних відносин у цивільному праві: співвідношення їх внутрішнього (саморегулювання) і зовнішнього (державного) регулювання. *Право України*. 2012. № 9. С. 26-36.

92. Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України від 07.07.2011 року № 1810/5 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11> (дата звернення: 01.03.2021).

93. Порядок ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2007 р. № 1064 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1064-2007-п> (дата звернення: 01.03.2021).

94. Порядок ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна: Постанова Кабінету Міністрів України від 05 липня 2004 р. № 830 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/830-2004-п> (дата звернення: 01.03.2021).

95. Порядок ведення Єдиного реєстру спеціальних бланків нотаріальних документів: Наказ Міністерства юстиції України від 04 листопада 2009 р. № 2053/5 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1043-09> (дата звернення: 01.03.2021).

96. Порядок витрачання, зберігання, обігу спеціальних бланків нотаріальних документів і звітності про їх використання: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2009 р. № 812 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/812-2009-п> (дата звернення: 01.03.2021).

97. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 року № 296/5 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (дата звернення: 10.01.2019).

98. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 18.09.2019 р. Справа №266/2391/16-ц, провадження №61-32752св18. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84571281> (дата звернення: 01.03.2021).

99. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14.08.2019 р. Справа №161/9023/18, провадження №61-10633ск19. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83749230> (дата звернення: 01.03.2021).

100. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 23.01.2019 року. Справа №521/1001/17, провадження №61-6466св18. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79543513> (дата звернення: 01.03.2021).

101. Постанова Верховного Суду у складі постійної колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 25.03.2020 року. Справа №686/2696/18, провадження №61-10218ск19. ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88641511> (дата звернення: 01.03.2021).

102. Правила ведення нотаріального діловодства: Наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 року № 3253/5 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10> (дата звернення: 01.09.2019).

103. Правовые основы нотариальной деятельности: учебное пособие / под ред. В. Аргунова. Москва: БЕК, 1994. С. 188-190, 203.

104. Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми: Узагальнення Верховного суду України від 11.12.2008 року / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0020700-08> (дата звернення: 14.04.2019).

105. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України / за ред. Яреми А. Г., Ротаня В. Г. Київ: Реферат, 2005. 336 с.

106. Про державний земельний кадастр: Закон України від 07.07.2011 року № 3613-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17> (дата звернення: 01.03.2021).

107. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010 року № 2398-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17> (дата звернення: 01.03.2021).

108. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 року № 1952-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення: 01.03.2021).

109. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 року № 755-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення: 01.03.2021).

110. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 року № 1058-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 01.03.2021).

111. Про запровадження Єдиного реєстру довіреностей та внесення змін і доповнень до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України від 28.12.2006 № 111/5 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1378-06> (дата звернення: 01.03.2021).

112. Про затвердження Положення про Спадковий реєстр: Наказ Міністерства юстиції України 07.07.2011 р. № 1810/5 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0831-11> (дата звернення: 08.12.2020).

113. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру обтяжень рухомого майна: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2004 р. № 830 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/830-2004-п> (дата звернення: 01.03.2021).

114. Про затвердження розміру плати за користування Єдиним реєстром спеціальних бланків нотаріальних документів та внесення змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України від 18.02.2010 № 334/5 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0179-10> (дата звернення: 01.03.2021).

115. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 року № 3425-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12> (дата звернення: 10.02.2021).

116. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: Постанова Пленуму Верховного суду України від 30.03.2007 року № 3 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07> (дата звернення: 10.02.2021).

117. Про санкції: Закон України від 14.08.2004 року № 1644-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18> (дата звернення: 01.03.2021).

118. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 року № 1382-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15> (дата звернення: 01.03.2021)

119. Про судову практику у справах про спадкування: Постанова Пленуму Верховного суду України від 30.05.2008 року № 7 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13/print1510264111389644> (дата звернення: 01.03.2021).

120. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09> (дата звернення: 01.03.2021).

121. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний

і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99> (дата звернення: 13.08.2021).

122. Родоман Т.О. Характеризуючі ознаки поняття «зміна умов договору» в цивільному законодавстві України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 4. С. 46-52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2014_4_6.

123. Романець Ю.В. Система договорів в гражданском праве России. Москва: Юристъ, 2001. 278 с.

124. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник. Київ: Алерта, 2009. 264 с.

125. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник. 2-ге вид., допов. Київ: «ВД» Дакор», 2013. 304 с.

126. Рясенцев В.А. Форма сделок и последствия ее несоблюдения. *Советская юстиция*. 1974. № 21. С. 15.

127. Саватье Р. Теория обязательств. Москва: Прогресс, 1972. 440 с.

128. Сахарчук Д. Поняття та види форми правочину. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 12. С. 43-47.

129. Сенін Ю.Л. Ознаки та умови здійснення новації за цивільним законодавством України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 1. С. 29-32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_1_13. С. 30.

130. Сенін Ю.Л. Новація як спосіб припинення зобов'язань за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2013. 20 с.

131. Сенін Ю.Л. Підстави припинення зобов'язань та місце новації серед цих підстав. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 3. С. 30-35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vvsu_2012_3_10.

132. Серебровский В.И. Очерки советского наследственного права. Москва: Изд-во АН СССР, 1953. 240 с.

133. Сібільов М. Договірне зобов'язання та його виконання. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 2 (33) 3 (34). С. 423-424.
134. Сібільов М. Загальна характеристика сфери приватного права. *Вісник Академії правових наук України*. 2001. № 2 (25). С. 123-134.
135. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 01.03.2021).
136. Советское гражданское право / Под ред. Грибинова В.Л., Корнеева С.М. Москва: Юридическая литература, 1979. 549 с.
137. Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В.М. Марченка. Харків: ФО-П Лисяк Л.С., 2012. 736 с.
138. Терехова О.О. Юридична природа договорів про зміну черговості спадкування та зміну розміру спадкової частки. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Сер.: Юридичні науки*. 2013. № 1. С. 57-62.
139. Ткачук А.Л. Значення вини у відносинах відповідальності за порушення договірних зобов'язань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2002. 236 с.
140. Фурса Є.І. Спадкові правовідносини в нотаріальній і судовій практиці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2004. 217 с.
141. Фурса С.Я. Теоретичні основи нотаріального процесу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2003. 429 с.
142. Харитонов Є.О., Дрішлюк А.І. Цивільне право України. Елементарний курс: навчальний посібник. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 352 с.
143. Харитонов Є.О., Харитонova О.І.. Цивільні правовідносини: навч. посіб. Київ: Істина, 2008. 304 с.
144. Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Старцев О.В. Цивільне право України: підручник. Вид. 3, перероб. і доп. Київ: Істина, 2011. 808 с.
145. Харьковская цивилистическая школа: о договоре: монография / И.В. Спасибо-Фатеева, О.П. Печеный, В.И. Крат и др.; под общ. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2017. 576 с.
146. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій,

Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ФО-П Колісник А.А., 2009. Т. 12: Спадкове право. 544 с.

147. Цивільний кодекс України: наук.-практ. комент. / Є.О. Харитонов, В.В. Завальнюк, І.М. Кучеренко та ін.; за заг. ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубєвої. 7-те вид., стереотип. Харків: ТОВ «Одіссей», 2011. 1216 с.

148. Цивільне та сімейне право України: навч. посіб. / авт. кол.; за ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2018. 598 с.

149. Цивільне та сімейне право України: підруч. / за ред. Харитонova Є.О., Голубєвої Н.Ю. Київ: Правова єдність, 2009. 968 с.

150. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.03.2021)

151. Цивільний кодекс України: коментар / за заг. ред. Є.О. Харитонova, О.М. Калітенко. Одеса: Юридична література, 2004. 1112 с.

152. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту ЦК України. Київ: Істина, 2004. 928 с.

153. Цивільне право України: академічний курс: підручник у 2 т. / за ред. Я.М. Шевченко. Київ: Ін Юре, 2003. Т. 1. 520 с.

154. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. 4-те вид., стереотипне. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 1176 с.

155. Цивільне право України. Особлива частина: підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. Р.Б. Шишки. Київ: Вид. Ліра, 2015. 1024 с.

156. Цивільне право України: підручник: у 2-х томах / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Є.О. Харитонova; канд. юрид. наук Н.Ю. Голубєвої: Вид. друге. Харків: ТОВ «Одіссей», 2010. Т. 2. 872 с.

157. Цивільне право України: підручник: у 2-х кн. Кн. 1 / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; за ред. О.В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 722 с.

158. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, А.Г. Бірюкова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків: Право, 2014. Т.2. 816 с.
159. Цивільне право України: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу / кол. авт.; за ред. проф. Є.О. Харитонова, доц. І.В. Давидової, доц. К.Г. Некіт. Одеса: Фенікс, 2016. 570 с.
160. Черепакін Б.Б. Труды по гражданскому праву. Москва: Статут, 2001. 479 с.
161. Чуєва О. Договори у спадковому праві. *Мала енциклопедія нотаріуса: Науково-практичний журнал*. 2017. 2 (92). С. 77-87.
162. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Москва: Статут, 2005. Т. 2. 462 с.
163. Шиловост О.Ю. Эволюция института *portio legitima* в отечественном гражданском законодательстве XX в. *Проблемы гражданского, семейного и жилищного законодательства* / отв. ред. В.Н. Литовкин. Москва: Городец, 2005. С. 169-218.
164. Шимон С. Об'єкт і предмет договору і цивільного правовідношення: нотатки до наукової дискусії. *Юридична Україна*. 2011. № 4. С. 58-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2011_4_12.
165. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн: навчальний посібник (Курс лекцій). Видання друге без змін. Київ: КНЕУ, 2006. 346 с.
166. Шишка Р.Б. Характеристика договорів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2013. № 4. С. 119-125.
167. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемчученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 2004. Т. 6. 768 с.
168. Ярема А.Г., Карабань В.Я., Кривенко В.В., Ротань В.Г. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: в 4 т. Київ: А.С.К.; Севастополь: Ін-т юрид. дослідж., 2004. Т. 1. 928 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Зінкевич Ю.Є. Особливості нотаріального договору про зміну черговості одержання права на спадкування. *Часопис цивілістики*. 2021. Вип. 40. С. 35–39.
2. Зінкевич Ю.Є. Договори про розподіл спадщини: поняття та характерні ознаки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2021. Вип. № 49. С. 102–105.
3. Zinkevych Y. The content of agreements on section of inheritance in Ukraine. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. № 1. С. 316–320.
4. Зінкевич Ю.Є. Особливості нотаріального оформлення прав спадкоємців при розподілі спадщини. *«Держава та регіони. Серія: Право»*. 2021. Вип. 1/2021. С. 60–66.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Зінкевич Ю.Є. Зміна черговості одержання права на спадкування: нотаріальний порядок. *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні: матер. Міжн. колокви. (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.)*. Одеса: Фенікс, 2018. С. 107–112.
6. Зінкевич Ю.Є. Зміна розміру часток у спадщині: проблеми нотаріальної практики XIV. *Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна цивілістика в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 11-12 квітня 2019 року)*. Одеса, 2019. С. 50–53.
7. Зінкевич Ю.Є. Зміна розміру часток у спадщині та її співвідношення з іншими діями спадкоємців. *Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі: мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20-21 грудня 2019 р.)* Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2019. С. 98–101.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Дисертацію обговорено та схвалено на кафедральному семінарі кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Результати дослідження оприлюднено у доповідях на міжнародних науково-практичних конференціях, міжнародному колоквіумі: Міжнародний колоквіум «Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні» *«Зміна черговості одержання права на спадкування: нотаріальний порядок»* (м. Одеса, 27.10.2018 року); XIV Міжнародна науково-практична конференція «СУЧАСНА ЦИВІЛІСТИКА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ» *«Зміна розміру часток у спадщині: проблеми нотаріальної практики»* (м. Одеса, 11-12.04.2019 року); Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми правових наук в євроінтеграційному вимірі» *«Зміна розміру часток у спадщині та її співвідношення з іншими діями спадкоємців»* (м. Харків, 20-21 грудня 2019 року).

*Зразок Договору про зміну черговості
одержання права на спадкування*

ДОГОВІР

ПРО ЗМІНУ ЧЕРГОВОСТІ ОДЕРЖАННЯ ПРАВА НА СПАДКУВАННЯ

Місто Одеса, Україна, першого вересня дві тисячі двадцять першого року.

Ми, **Іванов Іван Іванович**, (...) року народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків (...), який зареєстрований та проживаю за адресою: (...), (далі – *Спадкоємець 1*), та **Петров Петро Петрович**, (...) року народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків (...), який зареєстрований та проживаю за адресою: (...), (далі – *Спадкоємець 2, далі разом – Спадкоємці*), попередньо ознайомлені з вимогами цивільного законодавства щодо недійсності правочинів, перебуваючи при здоровому розумі, ясній пам'яті та діючи добровільно, розуміючи значення своїх дій та правові наслідки укладеного договору, уклали цей договір про зміну черговості одержання права на спадкування в межах спадкової справи № (...), відкритої приватним нотаріусом Одеського міського нотаріального округу (...) після смерті **ІВАНОВОЇ ІВАННИ МАРКІВНИ**, (...) року народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків (...), померлої (...) року, останнє місце проживання якої: (...), про таке:

1. Я, **Іванов Іван Іванович**, є спадкоємцем за законом першої черги спадкування майна, що залишилося після смерті моєї дружини **ІВАНОВОЇ ІВАННИ МАРКІВНИ**, померлої (...) року. Разом зі мною спадкоємцем першої черги, що прийняла спадщину та закликається до спадкування, є донька спадкодавця, *Пилипко Віра Єгорівна*. Інших спадкоємців за законом або за заповітом, що закликаються до спадкування, немає. У зв'язку з чим належна мені частка у спадщині, що залишилася після смерті **ІВАНОВОЇ ІВАННИ МАРКІВНИ**, відповідно до ст. 1267 Цивільного кодексу України складає 1/2 (одну другу).

2. Я, **Петров Петро Петрович**, є спадкоємцем за законом третьої черги спадкування майна, що залишилося після смерті **ІВАНОВОЇ ІВАННИ МАРКІВНИ**, померлої (...) року, оскільки є її рідним дядьком.

3. За домовленістю ***Спадкоємців*** цим договором змінюється черговість одержання права на спадкування за законом після смерті **ІВАНОВОЇ ІВАННИ МАРКІВНИ**, для **Петрова Петра Петровича**.

4. Після укладення цього договору **Петров Петро Петрович** одержує право на спадкування майна **ІВАНОВОЇ ІВАННИ МАРКІВНИ** разом із спадкоємцями першої черги спадкування за законом.

5. Ми, **Іванов Іван Іванович** та **Петров Петро Петрович**, що уклали цей договір, погоджуємося, що наші частки у спадщині **ІВАНОВОЇ ІВАННИ МАРКІВНИ** є рівними та складають по 1/4 (одній четвертій).

6. ***Спадкоємці*** заявляють, що укладення ними даного договору не порушує прав та інтересів інших осіб, в тому числі інших спадкоємців.

7. Витрати, пов'язані з нотаріальним посвідченням даного договору, ***Спадкоємці*** несуть порівну.

8. Нотаріусом роз'яснено ***Спадкоємцям*** положення ч. 1 ст. 1259 ЦК України, відповідно до якої договір про зміну черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування не може порушити прав спадкоємця, який не бере у ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині.

Нотаріусом роз'яснено ***Спадкоємцям*** положення чинного законодавства щодо порядку укладення договорів про зміну черговості одержання спадкоємцями за законом права на спадкування, підстав та наслідків визнання їх недійсними, зміст статей 203-209, 213, 215-236, 1218, 1223, 1224, 1258, 1259, 1261-1265, 1267, 1268-1270, 1272–1275 Цивільного кодексу України.

9. Ми, ***Спадкоємці***, підтверджуємо, що цей договір відповідає нашим дійсним намірам і не носить характеру фіктивного та удаваного правочину, укладається нами у відповідності зі справжньою нашою волею, без будь-якого застосування фізичного чи психічного тиску та на вигідних для нас умовах і не є результатом впливу тяжких обставин, договір укладається нами без застосування обману чи приховування фактів,

які мають істотне значення, ми однаково розуміємо значення, умови договору, його природу і правові наслідки, бажаємо настання саме тих правових наслідків, що створюються даним договором, а також свідчимо, що договором визначені всі істотні умови, про що свідчать наші особисті підписи на договорі.

10. **Спадкоємці** заявляють, що вживатимуть заходів для розгляду спорів та розбіжностей, які можуть виникнути з цього договору чи з ним пов'язані, шляхом переговорів. У випадку, якщо **Спадкоємці** не дійдуть згоди, спори і розбіжності, підлягають розгляду в порядку, передбаченому чинним законодавством України.

11. Договір складено у трьох примірниках, один з яких зберігається в справах приватного нотаріуса Одеського міського нотаріального округу (...), а інші видаються кожному із **Спадкоємців**.

Підписи сторін

Посвідчувальний напис нотаріуса

*Зразок Договору про зміну розміру частки у спадщині***ДОГОВІР****ПРО ЗМІНУ РОЗМІРУ ЧАСТКИ У СПАДЩИНІ**

Місто Одеса, Україна, першого вересня дві тисячі двадцять першого року.

Ми, **Іванов Іван Іванович**, (...) року народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків (...), який зареєстрований та проживаю за адресою: (...), (далі – *Спадкоємець 1*), та **Петров Петро Петрович**, (...) року народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків (...), який зареєстрований та проживаю за адресою: (...), (далі – *Спадкоємець 2*, далі разом – *Спадкоємці*), попередньо ознайомлені з вимогами цивільного законодавства щодо недійсності правочинів, перебуваючи при здоровому розумі, ясній пам'яті та діючи добровільно, розуміючи значення своїх дій та правові наслідки укладеного договору, уклали цей договір про зміну розміру частки у спадщині в межах спадкової справи № (...), відкритої приватним нотаріусом Одеського міського нотаріального округу (...) після смерті **ІВАНОВОЇ ІВАННИ МАРКІВНИ**, (...) року народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків (...), померлої (...) року, останнє місце проживання якої: (...), про таке:

1. Ми, *Спадкоємці*, цим договором заявляємо, що ми є єдиними спадкоємцями за законом майна, що залишилося після смерті **Іванової Івanni Марківни**, померлої (...) року. Інших спадкоємців за законом або за заповітом, що закликаються до спадкування, немає.

2. Відповідно до ст. 1267 ЦК України розмір часток у спадщині *Спадкоємця 1* та *Спадкоємця 2* є рівними та складає по 1/2 (одній другій) частці у спадщині кожному.

3. Даним договором ми, *Спадкоємці*, визначили (змінili) розмір своїх часток у спадщині, що залишилась після смерті **Іванової Івanni Марківни**, померлої (...) року, наступним чином:

3.1. *Спадкоємець 1* отримує 1/4 (одну четверту) частку спадщини, а *Спадкоємець 2* – 3/4 (три четвертих) частки спадщини.

4. Спадкоємці заявляють, що укладення ними даного договору не порушує прав та інтересів інших осіб, в тому числі інших спадкоємців.

5. Витрати, пов'язані з нотаріальним посвідченням даного договору, **Спадкоємці** несуть порівну.

6. Нотаріусом роз'яснено **Сторонам** положення чинного законодавства щодо порядку укладення договорів про зміну розміру частки у спадщині, підстав та наслідків визнання їх недійсними, зміст статей 203-209, 213, 215-236, 1218, 1223, 1224, 1258, 1259, 1261-1265, 1267, 1268-1270, 1272–1275 Цивільного кодексу України.

7. Ми, **Спадкоємці**, підтверджуємо, що цей договір відповідає нашим дійсним намірам і не носить характеру фіктивного та удаваного правочину, укладається нами у відповідності зі справжньою нашою волею, без будь-якого застосування фізичного чи психічного тиску та на вигідних для нас умовах і не є результатом впливу тяжких обставин, договір укладається нами без застосування обману чи приховування фактів, які мають істотне значення, ми однаково розуміємо значення, умови договору, його природу і правові наслідки, бажаємо настання саме тих правових наслідків, що створюються даним договором, а також свідчимо, що договором визначені всі істотні умови, про що свідчать наші особисті підписи на договорі.

8. **Спадкоємці** заявляють, що вживатимуть заходів для розгляду спорів та розбіжностей, які можуть виникнути з цього договору чи з ним пов'язані, шляхом переговорів. У випадку, якщо **Спадкоємці** не дійдуть згоди, спори і розбіжності, підлягають розгляду в порядку, передбаченому чинним законодавством України.

9. Договір складено у трьох примірниках, один з яких зберігається в справах приватного нотаріуса Одеського міського нотаріального округу (...), а інші видаються кожному із **Спадкоємців**.

Підписи сторін

Посвідчувальний напис нотаріуса

Зразок Договору про поділ спадкового
майна спадкоємцями за заповітом

**ДОГОВІР
ПРО ПОДІЛ СПАДКОВОГО МАЙНА**

Місто Одеса, Україна, першого вересня дві тисячі двадцять першого року.

Ми, **Іванов Іван Іванович**, (...) року народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків (...), який зареєстрований та проживаю за адресою: (...), (далі – *Спадкоємець 1*), та **Петров Петро Петрович**, (...) року народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків (...), який зареєстрований та проживаю за адресою: (...), (далі – *Спадкоємець 2*, далі разом – *Спадкоємці*), попередньо ознайомлені з вимогами цивільного законодавства щодо недійсності правочинів, перебуваючи при здоровому розумі, ясній пам'яті та діючи добровільно, розуміючи значення своїх дій та правові наслідки укладеного договору, уклали цей договір про поділ спадкового майна в межах спадкової справи № (...), відкритої приватним нотаріусом Одеського міського нотаріального округу (...) після смерті **ІВАНОВОЇ ІВАННИ МАРКІВНИ**, (...) року народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків (...), померлої (...) року, останнє місце проживання якої: (...), про таке:

1. Ми, **Іванов Іван Іванович** та **Петров Петро Петрович**, заявляємо, що ми є єдиними спадкоємцями зазначеного в заповіті майна **ІВАНОВОЇ ІВАННИ МАРКІВНИ**, померлої (...) року, посвідченого приватним нотаріусом Одеського міського нотаріального округу (...) (...) року, зареєстрованого у реєстрі за № (...). Інших спадкоємців за законом або за заповітом, що закликаються до спадкування, немає.

2. Відповідно до ст. 1267 ЦК України розмір часток у спадщині *Спадкоємця 1* та *Спадкоємця 2* є рівними та складає по 1/2 (одній другій) частці у спадщині кожному.

3. Спадкове майно, яке поділяється *Спадкоємцями* за цим договором, складається з:

- *земельної ділянки*, що розташована за адресою: (...), загальною площею – (...) га, кадастровий номер земельної ділянки: (...), цільове призначення: (...), категорія земель: (...). Вищевказана земельна ділянка належала спадкодавцю на підставі (...) від (...) року, справа № (...), провадження № (...). Право власності зареєстровано в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно (...), державним реєстратором (...) Одеської області (...) року, номер запису про право власності: (...). **Реєстраційний номер об'єкта нерухомого майна (...).**

Оціночна вартість земельної ділянки складає (...) грн.

Належність спадкодавцю права власності на земельну ділянку перевірено нотаріусом на підставі відомостей, що містяться в Державному реєстрі прав, отримання яких підтверджено Інформаційною довідкою з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Реєстру прав власності на нерухоме майно, Державного реєстру Іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна щодо об'єкта нерухомого майна, сформованою (...), приватним нотаріусом Одеського міського нотаріального округу від (...) року, номер довідки (...), яка долучається до нотаріальної справи.

- *квартири* № (...), у будинку № (...), що знаходиться за адресою: (...), яка належала спадкодавцю на підставі (...), виданого (...), державним нотаріусом (...) нотаріальної контори (...) року, за реєстровим № (...), зареєстрованого (...) (...) року, номер запису (...). Право власності зареєстровано в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно (...) року (...), державним реєстратором (...), номер запису про право власності: (...). **Реєстраційний номер об'єкта нерухомого майна (...).**

Оціночна вартість квартири складає (...) грн.

Належність спадкодавцю права власності на квартиру перевірено нотаріусом на підставі відомостей, що містяться в Державному реєстрі прав, отримання яких підтверджено Інформаційною довідкою з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Реєстру прав власності на нерухоме майно, Державного реєстру Іпотек, Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна щодо об'єкта нерухомого майна, сформованою (...), приватним нотаріусом Одеського міського

нотаріального округу від (...) року, номер довідки (...), яка долучається до нотаріальної справи.

4. Керуючись ст.ст. 364, 365, 367 ЦК України, ст. 1278 ЦК України **Спадкоємці** за взаємною згодою уклали цей договір, за яким розподіляють спадкове майно наступним чином:

- земельна ділянка, що розташована за адресою: (...), загальною площею – (...) га, кадастровий номер земельної ділянки: (...), цільове призначення: (...), категорія земель: (...), перейде на підставі (...), з урахуванням домовленостей за цим договором, переходить у власність **Спадкоємця 1**.

- квартира № (...), у будинку № (...), що знаходиться за адресою: (...), перейде на підставі (...), з урахуванням домовленостей за цим договором, переходить у власність **Спадкоємця 2**.

5. За домовленістю **Спадкоємців** поділ спадкового майна здійснено без доплати та грошової компенсації.

6. Спадкоємці заявляють, що укладення ними даного договору не порушує прав та інтересів інших осіб, в тому числі інших спадкоємців.

7. Витрати, пов'язані з нотаріальним посвідченням даного договору, **Спадкоємці** несуть порівну.

8. Нотаріусом роз'яснено **Сторонам** положення чинного законодавства щодо порядку укладення договорів про спадкового майна, підстав та наслідків визнання їх недійсними, зміст статей 203-209, 213, 215-236, ст. 355, 356, 357, 364, 365, 367, 1218, 1223, 1224, 1233, 1234, 1241, 1247, 1248, 1255-1257, 1267, 1268-1270, 1272–1275, 1278, 1279, 1280 Цивільного кодексу України.

9. Ми, **Спадкоємці**, підтверджуємо, що цей договір відповідає нашим дійсним намірам і не носить характеру фіктивного та удаваного правочину, укладається нами у відповідності зі справжньою нашою волею, без будь-якого застосування фізичного чи психічного тиску та на вигідних для нас умовах і не є результатом впливу тяжких обставин, договір укладається нами без застосування обману чи приховування фактів, які мають істотне значення, ми однаково розуміємо значення, умови договору, його природу і правові наслідки, бажаємо настання саме тих правових наслідків, що

створюються даним договором, а також свідчимо, що договором визначені всі істотні умови, про що свідчать наші особисті підписи на договорі.

10. **Спадкоємці** заявляють, що вживатимуть заходів для розгляду спорів та розбіжностей, які можуть виникнути з цього договору чи з ним пов'язані, шляхом переговорів. У випадку, якщо **Спадкоємці** не дійдуть згоди, спори і розбіжності, підлягають розгляду в порядку, передбаченому чинним законодавством України.

11. Договір складено у трьох примірниках, один з яких зберігається в справах приватного нотаріуса Одеського міського нотаріального округу (...), а інші видаються кожному із **Спадкоємців**.

Підписи сторін

Посвідчувальний напис нотаріуса